

Graven og høyetet

Ritualer omkring den norrøne kongens
begravelse og innsettelse fra 900 – 1300

Elisabeth Gjerdrum

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Universitetet i Oslo
Høst 2011

Forord

Fra en fascinasjon for gravhauger, norrøn hedendom og kult tenkte jeg at ritualer ville være ett spennende tema for min masteroppgave. Kildene og teoriene styrte oppgavens tema i litt en annen retning enn hva jeg først hadde tenkt meg, men nettopp dette gjorde arbeidet med oppgaven både interessant og utfordrende. Jeg vil si takk til min veileder Jón Viðar Sigurðsson for uvurderlig god hjelp, og for veiledningssamtaler som alltid gjorde meg inspirert og optimistisk til prosjektet. Takk til min far for korrekturlesing, og takk til min kjære Ole Kristian for praktisk hjelp med oppsett i skriveprogrammet, og for all støtte og oppmuntring.

Innholdsliste

Innledning.....	9
Tidligere litteratur om emnet.....	11
Ritualteorier.....	11
Kilder og kildekritikk.....	14
Disposisjon og arbeidsmetode.....	17
Del I Kongens død	19
Kapittel 1. Forberedelser.....	20
Kongens arving.....	20
Den siste olje.....	23
Kongen dør.....	25
Dødsforberedelser for konger i vikingtid og tidlig middelalder.....	26
Oppsummering.....	27
Kap 2. Begravelsesritualer for den kristne kongen.....	29
Sjelemesse.....	29
Liket stelles.....	31
Liket vises frem.....	32
Mellom de levendes verden og de dødes rike.....	33
Begravelsen.....	35
Oppsummering.....	37
Kapittel 3. Kongebegravelse i hedensk tid	39
Gravhaugen.....	39
Gravgods.....	41
De talte over grava og viste han til Valhall.....	43
Gravens plassering.....	43
En arabisk beretning om en vikinghøvdings begravelse.....	45
Oppsummering.....	49
4. Fra den døde kongen til den nyinnsatte.....	51
Arveøl.....	51
Haugbrudd.....	53
Olavs skrin.....	56
Oppsummering.....	57
Konklusjon del I.....	59
Del II Kongens innsettelse.....	62
Kapittel 1. Hirdstevnet.....	65
Kongsemnets møte med hirden.....	65

Kongsemmets løfter til hirden.....	67
Oppsummering.....	69
Kapittel 2. Kirken	71
Messen og alteret.....	71
Biskopens velsignelse.....	73
Prosesjon av helligdommer.....	75
Oppsummering.....	77
Kapittel 3 Tinget.....	78
Folket på tinget.....	78
Tinget som rituelt miljø.....	79
Oppsummering.....	81
Kapittel 4. Trinnet nedenfor høyetet.....	83
Kongens høsete.....	83
På trinnet.....	85
Oppsummering.....	87
Kapittel 5. Fra kongsemne til konge	88
Kongsnavn.....	88
Hvem la kongsnavnet på kongen.....	89
Kongen i høyetet.....	90
Oppsummering.....	92
Kapittel 6. Løftene	93
Kongeløftet.....	93
Undersåttenes løfte.....	94
Hirdens løfte.....	95
Oppsummering.....	95
Konklusjon.....	98
Kilder og litteratur.....	107

Forkortelser i fotnotene

H. Hardråde: Harald Hardrådes saga

HG: Håkon den Godes saga

HH: Håkon Håkonssons saga

HKR: Heimskringla

H. Svarte: Halvdan Svartes saga

H. Hårfagre: Harald Hårfagres saga

ME: Magnus Erlingssons saga

MG: Magnus den godes saga

OH: Olav den helliges saga

OT: Olav Tryggvassons saga

Svs: Sverres saga:

Ys: Ynglingesaga

Innledning

Men Kon unge
kunne runer,
alderruner,
evige runer;
mer kunne han:
manneliv berge,
døyve egger,
dempe sjø;¹

Når du spurte angående det at han er opphøyet og meget æret på jorden, og alle bøyer seg under ham som for Gud, så kommer det av at kongen er merket av Guds egen verdighet. For han bærer Guds eget navn, og sitter på det høyeste dommersetet på jorden, og dette må ansees slik at mennesket hedrer Gud selv når det hedrer kongen for det navns skyld som han har av Gud.²

Sitatene over illustrerer hvordan kongen hadde en helt spesiell plass i det norrøne samfunnet, både innenfor hedendommen og kristendommen. Min masteroppgave skal handle om ritualene som ble utført ved den norrøne kongens død og ved innsettelsen av en ny konge. Gjennom analysere ritualene vil jeg undersøke hele prosessen fra en konge lå døende og til hans etterfølger var innsatt som konge. Utgangspunktet for min problemstilling er at både kongens død og innsettelse er overgangsritualer som markerer en persons overgang fra én situasjon eller status til en annen, og samtidig er perioden fra kongens død til etterfølgerens innsettelse et overgangsritual for samfunnet.³

Jeg skal ta utgangspunkt i hvordan kongelige ritualer beskrives i kongesagaene og i Hirdskråen, og analysere disse ved å bruke ritualteoriene til Arnold van Gennep, Victor Turner

¹ Rigs-tula 43, i *Edda-Dikt*, Oversatt av Ludvig Holm-Olsen, (Oslo: J. W Cappelens forlag A.S, 1975), 156

² *Kongespeilet*, Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger, (Oslo: De norske bokklubbene, 2000), 139

³ Arnold van Gennep, *Rites de passage. Overgangsriter*, (Oslo: Pax forlag, 1999), 26, 82, 104
<http://www.nb.no/utlevering/nb/ce7fc11ff8c5ed667029ef1cd491f9a1>

og Catherine Bell.⁴ Gjennom analysen ønsker jeg å finne ut hvilken betydning ritualene hadde for kongen, for hans undersåtter og for kongemakten, og jeg vil vurdere likheter og forskjeller i ritualene fra hedensk til kristen tid. Der jeg bruker Snorres kongesagaer som utgangspunkt for å beskrive ritualer vil det være med forbehold om at disse sagaene viser hva lærde på 1200-tallet mente om sin fortid, og at opplysningene ikke nødvendigvis stemmer med den historiske virkelighet.

I perioden mellom 900 og 1300 skjedde det store endringer i det norske samfunnet, med rikssamling, religionsskifte og statsutvikling. Kongemakten forandret seg fra å være delt mellom småkonger og andre høvdingar som hadde sitt maktgrunnlag i ett nettverk av tilhengere som var knyttet til kongen gjennom personlige bånd, til å være ett ene- og arvekongedømme.⁵ På tross av disse samfunnsendringene fra vikingtid til høymiddelalder har jeg valgt å undersøke ritualer i hele denne perioden, det er flere grunner til dette: Først at kongemaktens utvikling i Norden begynte i hedensk tid.⁶ For det andre inneholdt både hedendommen og kristendommen en forestilling om sakralkongedømmet, noe som i følge religionshistoriker Gro Steinsland hadde en viktig betydning for religionsskiftet. At kongedømmet i hedensk tid defineres som sakralt bygger på forestillingen om at kongeslektens opphav var et hellig bryllup mellom guden Frøy og en jotunkvinne, noe som gav kongen spesielle egenskaper. Kristendommens sakralkongedømme bygget på forestillingen om kongen som Guds utvalgte representant på jorden.⁷ For det tredje vil ritualer ofte endre seg langsommere enn trosforestillinger,⁸ skifte av religion må altså ikke nødvendigvis ha ført til at alle ritualene ble byttet ut. Til sammen mener jeg dette gir grunnlag for å se på både de kristne og hedenske riter og sammenlikne dem.

⁴ Gennep, *Overgangsriter*; Victor Turner, *The ritual process: Structure and anti-structure*, (New York: Aldine de Gruyter, 1995); Catherine Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 2. utg (New York: Oxford university press, 2009)

⁵ Jón Viðar Sigurðsson, *Norsk historie 800 – 1300: Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*, (Oslo: Det norske samlaget, 1999) 62-66, 119, 127

⁶ Sigurðsson, *Norsk historie*, 62, 66

⁷ Gro Steinsland, *Den hellige kongen: Om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder*. (Oslo: Pax forlag A/S 2000)12-13; Gro Steinsland, *Norrøn religion: Myter, riter, samfunn*. (Oslo: Pax forlag A/S, 2005) 402,405

⁸ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 184-185

Tidligere litteratur om emnet

Det som tidligere har vært skrevet om teamet ritualer og kongemakt har enten vært kortfattet, eller fokusert på enten vikingtid eller middelalder, og enten om dødsritualer eller riter knyttet til den levende kongen. Mitt mål med oppgaven er å se på døds- og innsettelsesritualer som en sammenhengende prosess, hvor jeg vil undersøke disse ritene i både vikingtid og middelalder, dette er det så vidt jeg vet ingen som har gjort tidligere.

Den eneste som har skrevet spesielt om kongelige ritualer i forbindelse med både død og innsettelse er Gro Steinsland, som har tolket myter og arkeologiske funn i forhold til den førkristne herskermaktens ritualer. I avhandlingen *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi* har hun analysert eddadiktene Skirnesmål og Hyndluljóð, som hun tolker i forhold til herskernes innsettelsesritualer, og skaldediktene Ynglingatal og Háleygjatal som fører opphavet til henholdsvis kongeætten og jarleætten tilbake til ett mytisk opphav fra en forening mellom en gud og en jotunkvinne. Hun mener denne foreningen handler om ett hellig bryllup, hvor guden representerte kongen og jotunkvinne representerte landområdet. Dette motivert finner hun også i Skirnesmål som hun mener er en myte for maktovertakelse.⁹ Steinsland skriver spesielt om riter knyttet til kongens død og innsettelse i artikkelen «Herskermaktens ritualer» og i ett kapittel i sin bok *Den hellige kongen*.¹⁰ Hun bruker de norrøne mytene fra eddadiktene og arkeologiske funn, og skriver at disse kan vise til ritualer som ble utført i forbindelse med maktovertakelse.

Ritualteorier

For å analysere de ritualene kildene forteller om har jeg brukt teoriene til Arnold van Gennep, Victor Turner og Catherine Bell. Overgangsriter er blitt en allment akseptert og mye brukt modell for ritualer. Derfor mener jeg det var et naturlig valg å bruke Van Gennep og Turner i min analyse. Catherine Bell er en anerkjent ritualteoretiker har beskrevet hvordan riter kan

⁹ Gro Steinsland, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi: En analyse av hierogami-myten i Skirnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð*. (Oslo: Solum Forlag, 1991) 19-27, 307-314
<http://www.nb.no/utlevering/nb/ad6a7f36d8f6f6445e83b629f87c7c39#&struct=DIV82>

¹⁰ Gro Steinsland, «Herskermaktens ritualer: Kan mytologien sette oss på spor av gjenstander og kult knyttet til herskerens intronisasjon». i (red.) Kristina Jennbert, Anders Andrén og Catharina Raudvere. *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual*. (Väger till Midgård 2. Lund: Nordic academic press, 2002) 94-100; Steinsland, *Den Hellige kongen*, 69-78

forstås ved å ta utgangspunkt i selve den rituelle handlingen, isteden for å begynne fra en overordnet teori som definerer hva ritual er.¹¹ Hennes måte å analysere ritualer på er mye brukt, og jeg mener den vil være relevant i min oppgave.

Arnold van Gennep og Victor Turner

Overgangsritualer ble først beskrevet av Arnold van Gennep i *Rites de passage* i 1909, og hans modell er fremdeles mye brukt i ritualforskning.¹² Overgangsritualer har tre faser, den første er *adskillelse* fra tidligere status og alt som forbindes med den, den andre kalles terskelfase eller *liminalfase* og er mellomposisjonen hvor selve endringen i personen skjer, og den tredje er *integreringsfasen* hvor personen har oppnådd ny status og på nytt må integreres i samfunnet. Ritene som utføres i adskillelsen kalles adskillelsesriten, i liminalfasen utføres terskelriten og i integreringsfasen integreringsriten. Det vil ofte variere hvilken fase av overgangsrundene som er mest utviklet eller langvarig, avhengig av hva slags overgang det er snakk om og hvilken kultur de foregår i. Foreksempel kan en av fasene bestå av kun en enkelt rite eller vare en dag, mens en annen fase kan inneholde en serie komplekse riter og vare over flere måneder eller år, da får den lange fasen gjerne sine egne integrerings-, terskel- og adskillelsesriten.¹³ Overgangsritualer som markerer endring av status, som for eksempel kongelig innsettelse, kalles initiasjonsritualer, i disse er ofte liminalfasen den mest utviklede. Overgangsritualer i forbindelse med død er rettet både mot den døde og mot de sørgende, den døde skal atskilles fra samfunnet, liminalfasen er reisen til dødsrike, og han skal så integreres i dødsriket. De sørgende skal atskilles fra den døde, de skal gjennom en sørgeperiode som er liminalfasen, og når sørgeperioden er over må de reintegreres i samfunnets. Hvis den døde er herskeren vil liminalfasen ikke bare gjelde slektninger, men hele samfunnet.¹⁴

Victor Turner tok i bruk van Genneps modell, og skrev spesielt om liminalfasen. Jeg har brukt Turners artikkel *Midt i mellom. Liminalfasen i overgangsriten* fra 1964 hans bok *The ritual process: Structure and anti-structure* fra 1969. I følge Turner er liminalfasen noe mer enn bare de ritene som markerer overgang, det er som ett sted utenfor samfunnets sosiale struktur.¹⁵

¹¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 67, 69, 75

¹² Ingvild Sælid Gilhus, «Forord», i Gennep, *Overgangsriten*, 9-11

¹³ Sælid Gilhus. «Forord» i Gennep, *Overgangsriten*, 9 -10; Gennep, *Overgangsriten*, 26

¹⁴ Gennep, *Overgangsriten*, 26, 81-83, 104

¹⁵ Turner. *The ritual process*, 95; Victor Turner. «Midt i mellom. Liminalfasen i overgangsriten» i (Red) Dag Øistein Endsjø. *Rites de passage. Overgangsriten*. Oslo: Pax forlag, 1999, 131-145
<http://www.nb.no/utlevering/nb/ce7fc11ff8c5ed667029ef1cd491f9a1>

Med sosial struktur mener Turner en: «...distinctive arrangement of specialized mutually dependent institutions and the institutional organization of positions and/or of actors which they imply»¹⁶ Denne tilstanden utenfor og mellom strukturen kaller Turner *communitas*. Liminalfasen oppfattes som hellig og som noe påvirket av overmenneskelige vesener eller krefter. Det som skjer i en overgangsrite er at personen som ritualet gjelder blir satt utenfor strukturen og inn i liminalfasen. Når han så vender tilbake til strukturen har han med seg noe nytt, noe hellig, som han fikk i liminalfasen og som gjør han bedre egnet til sin nye status.¹⁷

Catherine Bell

Overgangsriter handler hovedsaklig om personen som skal gjennom en overgang, i tilfelle for min oppgave er det kongsemnet eller kongen. Men jeg skal også undersøke ritenes betydning for kongemakten og samfunnets forhold til kongen. Derfor vil jeg bruke Catherine Bells teorier, i boken *Ritual theory, ritual practice* skriver hun om hvordan ritual fungerer som makt og sosial kontroll.¹⁸

Bell mener ritualer må forstås som en type handlinger eller aktiviteter. Hun anvender «practice theory». I følge denne teorien har alle menneskelige handlinger og dermed også ritualer, fire kjennetegn: De er situasjonsbetinget, de er strategiske, de innebærer en misforståelse av hva de faktisk gjør, og de gjenskaper en forestilling om maktordningen i verden.¹⁹ Jeg skal diskutere betydningen av disse kjennetegnene senere i oppgaven. Bell bruker helst begrepet *ritualisering*, isteden for ritual, for å vise at det er snakk om spesielle måter å utføre handlinger på: «Ritualization is a way of acting that is designed and orchestrated to distinguish and privilege what is being done in comparison to other, usually more quotidian, activities»²⁰ Handlinger ritualiseres ved å bruke bestemte strategier for å utføre dem, slike strategier gjør at den ritualiserte handling *differensieres* og *privilegeres* i forhold til hverdagslige handlinger slik at de blir opphøyde og mer betydningsfulle. Eksempel på ritualisering av aktiviteter kan være: at de foregår på et avgrenset område, på bestemte tider, at de utføres i en fastsatt rekkefølge, ved bruk av spesielle gjenstander, tekster og klesdrakter. Hva slags strategier som brukes avhenger av hva som oppfattes som betydningsfullt innenfor en kultur. Hensikten med ritualiseringen er å skape ett skille mellom

¹⁶ Turner, *The ritual process*, 166-167

¹⁷ Turner, *The ritual process*, 95-97, 128-129

¹⁸ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 171-223

¹⁹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 67, 81

²⁰ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 74

det hellige og det verdslige, og samtidig skape en forestilling om at dette skillet er skapt av noe utenfor menneskelig kontroll.²¹

Kilder og kildekritikk

Ritualteoriene jeg beskrev over skal jeg bruke for å analysere beskrivelsen av ritualer i norrøne kilder, jeg har hovedsakelig brukt Snorres kongesagaer, Sverres saga, Håkon Håkonssons saga og Hirdskråen i analysen, men også trukket inn eddadikt og Kongespeilet. Eddadiktene har blitt tolket i forhold til kongelige ritualer av Gro Steinsland, på en måte jeg mener er svært god og jeg har derfor valgt å vise til hennes teorier når det gjelder disse diktene. Kongespeilet inneholder lite informasjon om ritualer, men gir ett godt innblikk i 1200 tallets kongeideologi.

Eddadiktningen

Eddadikt er en fellesbetegnelse på de bevarte diktene om sagnhelter og norrøne guder, disse diktene tilhørte en førkristen muntlig tradisjon og forteller om guder, helter og myter. De fleste av diktene finnes samlet i håndskriftet Codex Regius fra rundt 1270 tallet, som var avskrift fra et eldre håndskrift. Eddadiktene ble skrevet ned i middelalderen, kanskje rundt år 1200 og frem til da kan de ha blitt endret mye gjennom den muntlige overleveringen. Derfor kan diktene ikke brukes ukritisk som kilder til hedensk tid, de må vurderes på bakgrunn av andre kilder, kunnskaper og forskning.²²

Heimskringla

Heimskringla, eller Norges kongesagaer er skrevet av Snorre Sturlasson omkring 1230. Disse sagaene kalles fortidssagaer fordi de forteller om tider mer enn 200 år før forfatterens levetid.²³ Heimskringla begynner med Ynglinge-saga, som handler om konger av ynglingeætten fra forhistorisk tid og opp til 800 tallet. Deretter følger sagaer om de norske kongene fra Halvdan Svarte, og verket avslutter med slaget på Re omkring 1177 i sagaen om kong Magnus Erlingsson. Heimskringla er overlevert gjennom flere håndskrifter,

²¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 74, 204-205

²² Ludvig Holm-Olsen, "Innledning" i *Edda-dikt*, 9; Steinsland, *Norrøn religion*, 36-38, 43-44, 47-48

²³ Knut Helle, «Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken» i (red.) Jan Ragnar Hagland og Steinar Suphellen, *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland: kjelder og tradisjonar* : Innlegg ved eit seminar i regi av Det kongelige norske videnskabers selskab 13-14 oktober 2000, (Trondheim: Tapir, 2001), 15

manuskriptet Kringla, nedskrevet mellom 1250 og 1270, er regnet som det viktigste. Av dette håndskriftet var det bare ett ark som ble reddet etter brannen i København 1728, men teksten er bevart i transkripsjoner fra 1600-tallet.²⁴

Snorre Sturlasson skrev i sin innledning til Heimskringla at han har latt skrive ned det han vet om de herskere som har vært i Norden og om ættene deres. Som kilder brukte han ættetalene til konger og stormenn, skaldekvad og en bok fra omkring 1120 skrevet av presten Are den frode, som ifølge Snorre hadde gode kunnskaper om gamle hendelser. Snorre skriver også at han har brukt historiske dikt som han ikke kan vite om er sanne, men som han tar med fordi gamle kloke menn har ment de var sanne.²⁵ Snorre regnet spesielt skaldekvadene for å være gode kilder til eldre tider, de ble lagd for å ære kongene, og hvis skalden fortalte løyner om kongens gjerninger ville dette vært en hån. Snorre gjengir ofte kvad i sagaene, spesielt er Ynglinge-saga bygget rundt skaldekvadet Ynglingatal som trolig ble til på 800 tallet. Fremdeles regnes skaldekvadene som pålitelige kilder, de er bygd etter en svært streng form som gjør at de trolig forble uendret gjennom overlevering.²⁶

Som kilde er Heimskringla en levning til 1200 tallet, den forteller hva folk i samtiden hadde av kjennskap til sin tidligere historie.²⁷ Men å bruke den som kilde til tiden sagaene forteller om kan være problematisk fordi det er så lang avstand mellom hendelsene og nedskrivningen. Når jeg likevel bruker episoder i disse sagaene som kilde til ritualer i vikingtiden så er det fordi at når Snorre beskriver ritualer er disse ofte bare rammer rundt en spesiell hendelse, så selv om selve hendelsen er konstruert så mener jeg det er mindre sannsynlig at Snorre har funnet på ritualene. Jeg er ellers enig med Sverre Bagge og Jón Viðar Sigurðsson i at selv om fortidssagaenes sammenknytting av enkelthistorier, personer og hendelser er blanding av ikke er pålitelig som beretninger, så kan disse sagaene fortelle om generelle samfunnsforhold i tiden de omhandler.²⁸ Fortidssagaene blir av enkelte regnet som upålitelige kilder fordi de blander fakta og fiksjon.²⁹ Jeg mener at selv om man ikke kan si med sikkerhet om en

²⁴ Sverre Bagge, *Society and politics in Snorri Sturlusons Heimskringla*. (Berkley: University of California Press, 1991), 11

²⁵ Snorre Sturlasson, «Snorre Sturlusons fortale» i *Norges Kongesagaer*, (red) Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy, Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip, (Gyldendal Norsk Forlag AS, 1979) 9-11

²⁶ Snorre Sturlasson, «Snorre Sturlusons fortale» i *Norges Kongesagaer* 9-11; Finn Hødnebo «Etterord» i *Norges Kongesagaer*, 681-682

²⁷ Hødnebo, «Etterord» i *Norges Kongesagaer*, 681-682

²⁸ Helle, «Hovedlinjer», i *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland*, 36

²⁹ Helle, «Hovedlinjer», i *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland*, 36

beskrivelse av ett ritual er fakta eller fiksjon, så gjør muligheten for at beskrivelsen er historisk riktig at det er interessant og analysere dem, så lenge man faktisk er bevisst at det er snakk om muligheter, ikke sikre historiske fakta. Når det gjelder ritualer i perioden Heimskringla beretter om er målet mitt ikke å si at: slik var det, men heller at: slik kan det ha vært.

Sverres saga og Håkon Håkonssons saga

Sagaer som ble skrevet samtidig med eller kort tid etter hendelsene de forteller om kalles samtidssagaer. De regnes for å være troverdige kilder til det de forteller om, men man bør være bevisst på at forfatteren kan ha hatt egne politiske eller religiøse motiver.³⁰

I fortalen til Sverres saga fortelles det at første delen av sagaen, som kalles Gryla, er skrevet av abbed Karl Jonsson etter hva Sverre selv fortalte han. Den andre del av sagaen ble skrevet etter fortellinger fra menn som hadde vært med Sverre eller hadde hørt og sett hendelsene som sagan forteller om.³¹ Gryla ble kanskje skrevet i årene 1185 – 1186, mens siste del kan være fra 1220-årene. Sverres saga er bevart i fire håndskrifter, *Eirspennill* og håndskrift nummer 327 i den arnamagneanske samling, begge fra slutten av 1200 tallet, *Flatøybok* fra slutten av 1300 tallet og *Skálholtsboka* fra 1400-tallet.³²

Håkon Håkonssons saga sagaen ble skrevet ned av Islendingen Sturla Tordsson, sannsynligvis i 1264 eller 1265. Det var da ett eller to år etter at Håkon Håkonsson døde på Orknøyene. Sturla Tordsson var rådgiveren til Håkons sønn Magnus Håkonsson, og det var etter bud fra Kong Magnus at Sturla skrev Håkon Håkonssons saga. Sagaen bygger sannsynligvis på muntlige fortellinger fra menn i kretsen til Kong Håkon, på dokumentmateriale og på eldre sagaer. Sagaen finnes bevart i flere håndskrifter, blant annet Codex Frisianus fra tidlig på 1300 tallet. *Eirspennill* og *Flatøybok*.³³

³⁰ Helle, «Hovedlinjer», i *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland*, 16

³¹ *Sverres saga*, oversatt av Dag Gundersen, Norges nasjonallitteratur bd. 1, 4. Utg. (Oslo / Gjøvik: Norbok A/S, 1996), 3
http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2008061900066 :
Mine referanser til Sverres saga viser til sidetall, ikke til kapittel, av den årsak at den utgivelsen av Sverres saga jeg har brukt som kilde ikke inneholder kapittelnummerering.

³² Halvdan Koht, «Innledning», i *Sverresoga*, oversatt av Halvdan Koht, 6.utg. (Oslo: Det norske samlaget, 1995), 6 – 8, http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2008022601019

³³ Knut Helle, «Innleiing» i *Sturla Tordsson, Soga om Håkon Håkonsson, oversatt av Kr.Audne*, (Oslo: Det norske samlaget, 1963), 7-8, 10-11, 13

Hirdskråen

Hirdskråen var loven for kongen og hans hirdmenn. Det er usikkert når det først ble laget en hirdskrå, men det er Magnus Lagabøtes hirdskrå som er bevart i vår tid. Den finnes i flere håndskrifter fra 1300-tallet, det eldste er AM 322 fol a fra omkring 1300. Hirdskråen var en lov, og dermed en normativ kilde, det vil si at den ble skrevet for å belære og pålegge folk om hvordan noe bør være, i noen tilfeller vil slike kilder vise mer til ideal enn til praksis.³⁴ Den delen av Hirdskråen jeg skal bruke er kapitlene om hvordan en konge skulle innsettes. Jeg mener det er sannsynlig at beskrivelsen stemmer overens med virkelig praksis, ettersom miljøet som skrev loven i stor grad var det samme som skulle utføre ritualet.

Kongespeilet

Kongespeilet er skrevet som en samtale hvor en sønn spør ut sin far om kjøpmenn, hirdmenn og om kongen. Faren svarer og forteller om hvordan ting er, men også om hva han synes er feil i samfunnet og hvordan han mener det bør være. Kongsspeilet ble skrevet omkring 1250, den finnes bevart i flere håndskrifter, det eldste er fra rundt 1275. Sverre Bagge mener at teksten er skrevet på en måte som tyder på at forfatteren var geistlig og at han trolig tilhørte miljøet omkring Håkon Håkonsson. Kongespeilet er en normativ kilde, forfatteren argumenterer for ideologien om at den rette verdensorden er hierarkisk, med en sterk enekonge fordi dette er Guds vilje.³⁵

Disposisjon og arbeidsmetode

Jeg har valgt å foreta analysen ved å la oppgaven ha to hoveddeler. I første del skal jeg fokusere på kongens død og begravelse, og del to vil handle om kongens innsettelse. I hvert kapittel vil jeg først ta utgangspunkt i samtidssagaene eller Hirdskråen, da det er disse kildene som er mest detaljerte og pålitelige. Deretter vil jeg sammenlikne med beskrivelser av riter i tidlig middelalder og i vikingtiden. Når det gjelder undersøkelser av de hedenske ritualene kommer jeg i tillegg til Snorres sagaer også bruke sekundærlitteratur som viser til arkeologiske funn og tolkning av myter.

³⁴ Steinar Imsen, «Innledning» i *Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgange menn*. Ved Steinar Imsen. (Oslo: Riksarkivet, 2000), 9-13; Monclair, *Forestillinger om kongen i norsk middelalder gjennom ritualene og symbolene rundt ham*, KULTs skriftserie nr. 44. Hovedfagsavhandling, (Oslo: Norges forskningsråd, 1995); 22-22, 26-27; Steinsland, *Norrøn religion*, 64

³⁵ Sverre Bagge, "Innledende essay" i *Kongespeilet*, Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger. (Oslo: De norske bokklubbene, 2000), XI, XIV, XXII-XXIII, XLII-XLIV

Hvert kapittel vil handle om samme type ritualer innenfor både hedensk og kristen tid. Unntaket er kapittel 2 og 3 i del 1, som handler om begravelse. Her mener jeg det ble mest praktisk og oversiktlig å la kapittel to handle om den kristne kongen og kapittel tre om den hedenske kongen.

Del I Kongens død

Fe dør,
frender dør,
en sjøl dør på samme vis;
men ordets glans
skal aldri dø
i ærefullt ettermæle.³⁶

Denne strofen fra Håvamål illustrerer godt hvordan mennesker i vikingtid og middelalder var opptatt av å bli husket etter døden. Ikke minst for kongene må det ha vært viktig å få en død og en begravelse som gjorde at de ble minnet med ære. I denne delen av masteroppgaven skal jeg undersøke og analysere ritualiserte handlinger som ble utført i forbindelse med en konges død. Jeg skal begynne på det tidspunkt da kongen begynte å forberede seg på å dø, og følge prosessen gjennom døden, behandlingen av liket og begravelsen. Til sist vil jeg diskutere noen ritualer som var rettet både mot den døde kongen og mot hans etterfølger.

³⁶ Håvamål 76, i Holm Olsen, *Eddadikt*, 42

Kapittel 1. Forberedelser

Konger som ikke ble drept i krig eller ulykker kunne gjøre forberedelser til sin død, noe sagaene om Sverre og Håkon Håkonsson gir eksempler på. I dette kapittelet vil jeg undersøke om disse forberedelsene kan tolkes som ritualer, og i så fall hvilke betydning de har hatt.

Kongens arving

Sverres saga forteller at kongen ble syk og at han hadde en drøm som gav forvarsel om at døden nærmet seg. Da ble det sendt etter prester som skulle gi kongen den siste olje, men først ville kongen sørge for å gi instruksjoner til mennene rundt seg:

Da lot kongen lese opp et brev som han sendte sin sønn Håkon [...] om riksstyret, og lot sitt segl sette på brevet. Han sa da til alle dem som var til stede: «Jeg tar alle til vitne,» sa han, «På at jeg ikke vet at jeg har noen annen sønn i live enn Håkon, selv om det senere skulle komme noen og kalle seg så og få istand ufred her i landet.»³⁷

Spørsmålet om kongens sønner var ett viktig tema for Sverre og hans støttespillere når kongen selv lå for døden. Selv hadde Sverre kommet til Norge, hevdet han var uekte sønn av kong Sigurd, og bekjempet kong Magnus Erlingsson.³⁸ Fra Sverres ord, slik de gjengis i sagaen, ser det ut til at kongen ville sørge for at ikke noen annen skulle gjøre det samme som han selv.

Sverre ønsket altså å sørge for at hans sønn arvet kongemakten, men er det her egentlig snakk om et ritual eller ritualiserte handlinger? Ett brev som leses opp og en døende som navngir sin rette arving har klart politiske og praktiske hensikter. Jeg antar at mennene som var tilstede hadde høye posisjoner i samfunnet, og det må ha vært viktig for kongen at disse fikk vite hvem han regnet som sin rette arving og hvilke instruksjoner om riksstyret han hadde sendt til denne arvingen. I mange teorier har ritual blitt oppfattet som utspilling av myter eller knyttet til magi og symboler, i motsetning til andre menneskelige aktiviteter som er pragmatiske og praktiske.³⁹ Catherine Bell er uenig i dette, hun skriver: «Since practice is situational and strategic, people engage in ritualization as a practical way of dealing with some specific

³⁷ *Svs*, 237-238

³⁸ *Svs*, 7-9, 119-124

³⁹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 70-71

circumstances».⁴⁰ At en handling er praktisk og politisk utelukker altså ikke at den også kan være ritualisert. Når Bell skriver at ritualiserte handlinger er situasjonsbetinget betyr det at de kun kan forståes innenfor situasjonen de foregår i.⁴¹ I eksempelet fra Sverres saga har en døende konge samlet sine menn rundt seg for å annonsere sin siste vilje, ut fra denne konteksten mener jeg det er snakk om en ritualisert handling når kongen leser opp brevet han skal sende til sønnen, og så setter på seglet foran vitner. En strategi som ofte brukes for å differensiere og privilegere handlinger er formalisering, for eksempel en formell måte og snakke på og en formell samling av de som skal delta.⁴² Jeg mener Sverres tale må ha blitt oppfattet som formell, noe som er spesielt tydelig når kongen uttaler at han tar alle tilstedeværende til vitner. En slik formulering vil gjøre at tilhørerne oppfatter dette som en formell tale, og dermed langt mer betydningsfull enn en vanlig samtale. Dermed vil jeg tolke Sverres tale som en ritualisert handling.

Forfatteren av Håkon Håkonssons saga skrev at Håkon på dødsleiet først sørget for at hirdmennene skulle få sin lønn. Denne handlingen gir ett bilde av Håkon som en rettferdig og god konge, og jeg vil tro at når Håkon sørget godt for sine hirdmenn selv på dødsleiet, så kunne det bidra til hirdmennes videre lojalitet til Håkons arving. Deretter sendte Håkon ett brev til sin sønn, kong Magnus, med beskjed om ting som han syntes var viktige.⁴³ Senere ble kongen spurt av sine menn om han hadde noen annen sønn enn Magnus: «Men han tok sterkt i om det at han hadde ingen son etter seg utan kong Magnus, og inga dotter som folk ikkje visste om føreåt»⁴⁴ Beskrivelsen av kongens dødsforberedelser i Håkon Håkonssons saga er mindre detaljert enn i Sverres saga, og derfor er det vanskeligere å vurdere ut fra sagateksten om handlingene har vært ritualiserte. Når det snakkes om hvorvidt Håkon har flere sønner fremstår det fra sagaen mer som en vanlig samtale, enn en formell tale. Men man kan tenke seg at noe så viktig som kongens erklæring om eventuelle arvinger til tronen må ha vært en offisiell og formell handling.

Jeg har argumentert for at kongens dødsforberedelser slik de beskrives i sagaene om Sverre og Håkon er ritualiserte handlinger, men hvilken hensikt hadde denne ritualiseringen? Bell skriver:

⁴⁰ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 92

⁴¹ Bell *Ritual theory, ritual practice*, 81

⁴² Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 89-92

⁴³ *HH*, kap. 329

⁴⁴ *HH*, kap. 329

The ultimate purpose of ritualization [...] is nothing other than the production of ritualized agents, persons who have an instinctive knowledge of these schemes embedded in their bodies, in their sense of reality, and their understanding of how to act in ways that both maintain and qualify the complex microrelations of power»⁴⁵

Ritualiserte agenter er personer som gjennom deltakelse i ritualer har fått noe Bell kaller en *rituell sans* eller en rituell mestring. Dette innebærer at de blir istand til å selv utføre ritualer, og til å anvende det de opplever i ritualer på andre situasjoner. Når mennesker utfører ritualiserte handlinger så skapes det *par av motsetninger*, for eksempel mørkt – lyst, lavt – høyt og verdslig – hellig. Innenfor hvert av disse parene vil den ene siden dominere den andre, foreksempel vil høyt dominere lavt og hellig dominere verdslig. Videre får motsetningsparene betydning ved å referere til hverandre, slik at i eksemplene over vil mørkt referere til lavt som igjen refererer til hverdagslig, mens lyst viser til høyt som videre viser til hellig. Det er dette Bell kaller *schemes*, skjemaer, og gjennom disse skjemaene skapes ett *rituelt miljø*. Ved å delta i ett rituelt miljø får deltakerne innarbeidet disse skjemaene. Dette miljøet skapes altså av deltakere som har fått sin rituelle sans gjennom nettopp å delta i ritualisering, skapelsen av rituelle agenter og av rituelle miljøer er dermed en sirkelbevegelse hvor relasjoner av dominans og underordning fornyes og forsterkes.⁴⁶

Et av kjennetegnene på menneskelige handlinger, og dermed på ritualer, er at de innebærer enn *misforståelse* av hva som egentlig gjøres. At handlingen ser hva den ønsker å oppnå, men ikke hva som skjer i løpet av selve utførelsen.⁴⁷ Jeg vil gjengi ett eksempel som kan illustrere dette: Når mennesker deltar i religiøse ritualer, så tror de at de følger regler som er skapt av en gud og at verdiene som fremmes i ritualet også kommer fra denne guden, de ser ikke at det er prestene eller deltakere selv som har skapt disse regler og verdier. Og de tar med seg denne oppfatningen og verdiene til hverdagslige situasjoner og til andre ritualer.⁴⁸

⁴⁵ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 221

⁴⁶ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 80, 101-104, 107, 206-207, 220-223

⁴⁷ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 81-82, 108-110

⁴⁸ Eksempelet er fra Anders Aanestads masteroppgave om ritualer, hvor han diskuterer Bells ritualteori og har tolket noe han mener Bell sier indirekte i forhold til religiøse ritualer. Jeg mener dette poenget er relevant i forhold mine eksempler og refererer derfor til hans masteroppgave; Anders Aanstad, «Ritualteori og det moderne. Magiens forfall og gjenoppståelse i nyere teorier om ritual». Mastergradsoppgave, Universitetet i Tromsø 2009, 27-28, <http://www.ub.uit.no/munin/bitstream/handle/10037/1891/thesis.pdf?sequence=2> (Oppsøkt 13.08.2011)

De menn som sto rundt Sverre når han leste opp brevet og erklærte sin arving var kristne middelaldermennesker som gjennom hele sitt liv hadde deltatt i religiøse ritualer som hadde gjort at de har innarbeidet kirkens virkelighetsforståelse, og dermed også kongeideologien om at kongen var utvalgt av Gud gjennom å bli født som arving til tronen.⁴⁹ Denne virkelighetsforståelsen hadde de med seg og videreførte i situasjonen når de var samlet rundt den døende kongen. Hvis man tolker situasjonen rundt den døende kongen som ett ritual, så vil jeg mene at ritualets ytre hensikt, den som deltakerne var bevisst, var at de skulle vitne på at kongen erklærte at han bare hadde en sønn, inneforstått en som skulle arve tronen. Det som ikke ble oppfattet var hvordan deltakerne selv ble ritualisert og dermed fikk innarbeidet og fornyet i sin virkelighetsoppfatning ideen om dynastiet, at kongemakten skulle gå i arv til den eldste sønnen, og at dette var bestemt av Gud.

Hvordan passer kongens dødsforberedelser inn i mønsteret for overgangsritualer? Jeg mener det må være snakk om en adskillelsesfase, at kongen ved å utpeke sin rette arving begynte adskillelsen fra livet. Når Gennep gir eksempler på adskillelsesriter er det alltid i forbindelse med at personen alt er død. Men han skriver ikke noe direkte om hvorvidt adskillelsesritene kan begynne før personen er død og han påpeker at det er svært store variasjoner i dødsriter.⁵⁰

Den siste olje

Det første som skjedde i kong Sverres dødsforberedelser, var at han sendte bud etter prester, som skulle gi kongen den siste olje. Etter å ha gitt sine instruksjoner og blitt løftet opp i høysetet, ble denne handlingen utført av prestene. Om Håkon Håkonsson fortelles det at han fikk den siste olje var det tilstede tre biskoper, en abbed og flere lærde menn.⁵¹

Den siste olje er ett sakrament, en serie kristne ritualer som ved å utføres skal gi Guds nåde. I høymiddelalderen var de godkjente sakramentene dåp, konfirmasjon, ekteskap, skriftemål, nattverd, prestevigsel og den siste olje.⁵² Kong Sverre fikk den siste olje sittende i sitt høysetet og hos Håkon var det flere biskoper til stede, mens folk flest fikk nok sakramentene utført av vanlige prester. Ritualiserte handlinger spiller mot hverdagslige eller andre ritualiserte

⁴⁹ Sverre Bagge, *Fra Knyttneve til scepter: Makt i middelalderens Norge*. Rapportserien nr 67. (Oslo, Makt- og demokratiutredningen 1998-2003, 2003), 36-37

⁵⁰ Gennep, *Overgangsriter*, 103 - 113

⁵¹ *Svs*, 237-238, *HH*, kap. 329

⁵² Kunnskapsforlagets papirleksikon, «Sakrament.» I *Store norske leksikon*, <http://www.snl.no/sakrament> (opp søkt 24.10.2011); Sigurdsson, *Norsk historie*, 98, 106

handlinger men utføres på en litt annen måte, slik at de fremstår som opphøyde.⁵³ Når Håkon ble gitt den siste olje av biskoper, så var det en måte å differensiere og privilegere denne handlingen fra tilsvarende ritual, når det utføres av presten for vanlige folk. Men I følge Sverres saga var det prester som ble tilkalt, biskoper nevnes ikke, men det hadde kanskje noe å gjøre med at Sverre gjennom mye av sin regjeringstid var i konflikt med biskopene. Strategier for differensiering og privilegere handlinger varierer ut fra hva som er effektivt i situasjonen. Når Sverre mottok sakramentet sittende i høysetet, mener jeg dette også kan sees som en strategi for å opphøye handlingen.

Bruk av rituelle spesialister er en strategi som kan brukes i ritualisering. Den siste olje er en handling som utføres av prester eller andre geistlige. Ifølge Bell er rituelle spesialister personer som gjennom en posisjon eller embete har fått opplæring og tilgang til religiøse tekster og deres autoritet hviler på ritualer som metode for å formidle kontakt mellom menneskelige og overmenneskelige makter.⁵⁴ Om middelalderkirken skriver Bagge « I kraft av sin egen vigsel kunne prestene formidle kontakt med guddommen gjennom sin forvaltning av sakramentene. Videre hadde de en opplæring som gjorde dem istand til å forstå og forkynne den rette lære [...] læren var formulert i skrift i en tid da få lekfolk kunne lese[...]» Denne beskrivelsen passer godt med Bells definisjon av rituelle spesialister. Hun skriver at rituer som utføres av spesialister blir oppfattet som viktigere og mer kraftfulle enn andre riter.⁵⁵

Gennep nevner den siste olje for kristne som er en rite for integrasjon i dødsriket.⁵⁶ Men dette kan se ut til å bryte med rekkefølgen i overgangsritene, hvor adskillelse og liminalfase kommer før integreringen i dødsrike. Og kongen var ennå ikke død, adskillelsesfasen og liminalfasen var ikke over. Forklaringen må ligge i det som er den religiøse betydningen av den siste olje, at det skal gi Guds nåde, noe som vil hjelpe personen å komme inn i Guds rike. Dette vil forklare hvordan en rite som utføres før personen er død likevel er en rite for integrasjon i dødsriket.

⁵³ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 74, 90-91

⁵⁴ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 130-134

⁵⁵ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 135

⁵⁶ Gennep, *Overgangsriter*, 113

Kongen dør

Etter å ha bekreftet at Håkon var hans eneste sønn, ba Sverre i samme tale om å bli løftet opp i høysetet:

Før jeg nå får oljen vil jeg la meg løfte opp i høysetet. [...] det skal gå for seg annerledes enn biskop Nikolas Arnesson venter når det spørres at jeg dør her i høysetet med mine venner stående omkring meg, og ikke blir hogd ned som et krøtter for hund og ravn, slik han har sagt. Men Gud være lovet fordi han har bevart meg mot mine uvenners våpen i mange prøvelser!⁵⁷

At Sverre ville løftes opp i høysetet vil jeg tolke som en strategi for å ritualisere handlingen, den blir privilegert og får opphøyd betydning i forhold til en hvilken som helst dag hvor kongen selv setter seg i sitt høysete. Men det kan også ha hatt symbolsk betydning, historikere har tvilt på om Sverre virkelig var sønn av kongen og det var det også mange i Sverres samtid som tvilte på.⁵⁸ Kongens høysetet var ett symbol på hans makt.⁵⁹ Når Sverre ble løftet opp i sitt høysete for å dø der, symboliserte det at Sverre virkelig var den rettmessige kongen, dette går frem av hans tale når kongen sa at hans fiende skulle få høre at Sverre døde i høysetet omgitt av venner.

Arnved Nedkvitne skriver om idealer hva som ble regnet for å være en god død, og han mener Sverres og Håkons Håkonssons død faller inn under idealet som Phillippe Aries kalte den temmede død,⁶⁰ hvor «den døende skulle møte døden med en tillitsfull ro og vise det gjennom måten han forberedte seg til døden på [...] den døende skulle ha tillit til at Gud ville gi ham ett godt liv etter døden».⁶¹ Jeg vil si meg enig med Nedkvitnes tolkning av Sverres og Håkons dødsforberedelser som en temmet, og dermed god død. De to kongene døde av alder og sykdom, dette står i kontrast til idealet om en ærefull død på slagmarken som tydeliggjøres i Snorres saga om Magnus Berrføtt. Magnus falt i kamp i 1103 skal i følge Snorre ha sagt at «Konge skal en ha til ære og ikke langt liv»⁶² Magnus Berrføtt og andre konger som falt i krig

⁵⁷ Svs, 238

⁵⁸ Bagge, *Fra knyttneve til scepter*, 35

⁵⁹ Steinsland, *Det hellige bryllup*, 76

⁶⁰ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder: En mentalitetshistorisk studie*, (Oslo: Cappelen akademiske forlag, 1997), 72-75

http://www.nb.no/utlevering/nb/50501ad388dd7f5fb02f9b2484487479#&struct=DIV4_

⁶¹ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 72-75

⁶² *Magnus Berrføtt's saga*, kap. 26

hadde oppnådd idealet om den heroiske død som helter eller martyrer.⁶³ Fra Sverres saga ser det ut til at kongen bevisst ønsket å skape seg en god død, og gjennom sin tale fremstilte han sin fredelige død i høysetet som det beste, i motsetning til en død på slagmarken. En slik død som av tidligere konger ble oppfattet som ærefull omtaler Sverre som å bli «[...]hogd ned som ett krøtter for hund og ravn»⁶⁴

Dødsforberedelser for konger i vikingtid og tidlig middelalder

Jeg har nå kun sett på de to samtidssagaene, men hva med kilder som forteller om tidligere tider? De fleste kongene Snorre forteller om i Heimskringla døde i krig eller ulykker og fikk dermed ikke anledning til å gjøre dødsforberedelser, men også her finnes eksempler på konger som fikk mulighet til å planlegge sin begravelse

Kong Øystein mistet hæren sin og gikk alene i mot sine fiender da de kom for å ta livet av han. «Kongen ba om at han først måtte få høre messe, og det fikk han. Så la han seg med ansiktet ned[...] og ba dem hogge han i kors mellom akslene[...] så fikk kongen hogget, og de syntes han tok det med ære[...]Folk rekner han for hellig.»⁶⁵ Nedkvitne bruker kong Øysteins død som eksempel på idealet om den heroiske død som martyr. Martyrdøden skulle etterligne helgener, som møtte en voldelig død med rolig aksept og tankene rettet mot Gud.⁶⁶ Kong Øystein sørget her for at drapet på han selv ble en ritualisert handling, noe som kan ha bidratt til at folk mente han var hellig.

Magnus den gode ble dødssyk mens han var utenlands med hæren sin, og sendte da sin bror med bud om at han gav herredømme over Danmark til sin tidligere jarl og fiende Svein Ulvsson.⁶⁷ For å følge idealet som Aries kaller den temmede død, så skulle den døende tilgi sine fiender, slik at han var kvitt sine verdslige tanker slik at sjelen « [...]i dødsøyeblikket skulle være fylt med de verdiene som så fullt ut var virkeliggjort i paradiset og himmelriket».⁶⁸ At Magnus gav Danmark til en mann som hadde sviktet han, og som han hadde ført krig mot om nettopp dette landet, kan tolkes som tilgivelse. Og siden det er snakk om å kvitte seg med følelser knyttet til livet på jorden, kan handlingen innenfor overgangsritualet dermed tolkes

⁶³ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 82-85

⁶⁴ *Svs*, 238

⁶⁵ *Haraldssønnenes saga*, 32

⁶⁶ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 84-86

⁶⁷ *H. Hardråde*, 28

⁶⁸ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 74-75

som adskillelse. Adskillelsesriter har nettopp har til hensikt å skille personen fra sitt tidligere miljø,⁶⁹ og dødsritualer det de levendes verden som er miljøet kongen skal atskilles fra. To fortellinger fra Heimskringla handler om hedenske konger som gjorde forberedelser til sin egen død. Begge fortellingene er trolig konstruert av Snorre, men som jeg diskuterte i innledningen kan det likevel være at slike fortellinger kan si noe om ritualer. Kong Herlaug i Namdalen hadde latt bygge en stor haug, og da han fikk høre at Harald Hårfagre kom mot han med en hær, gikk Herlaug inn i gravhaugen og lot den bli lukket etter han. Ynglingesaga forteller om sjøkongen Hake at da han ble dødelig såret fikk han lagt døde menn og våpen på ett skip, hvor det ble tent et likbål som kongen ble lagt på før skipet ble sendt brennende ut i havet. Sagen forteller at denne begravelsen snakket folk om lenge.⁷⁰ Når Kong Hake valgte en slik storslått begravelse, var det altså med den hensikt at han skulle bli husket med ære og snakket om etter sin død. Det samme vil jeg mene var hensikten med Herlaugs handling, han ville nok ikke fått en slik storslått gravhaug om han ble drept i en krig med Hårfagre.

Oppsummering

Det var omkring 60 år mellom Sverres og Håkons død. Og noen av forberedelsene beskrives i begge sagaene, med litt ulik rekkefølge. Begge konger sendte brev til sønner som arvet kongemakten, men kun i Sverres saga fortelles det at brevet blir lest opp for tilhørere. Både Sverre og Håkon understreker at de ikke har andre sønner enn den utnevnte arving, og begge mottar den siste olje. Høysetet er derimot ikke nevnt i Håkon Håkonssons saga. Forskjellen kan skyldes at rekkefølgen ikke var av rituell betydning eller at det reflekterer en virkelig endring i ritualet fra Sverres til Håkons tid, men det kan også skyldes sagaene er skrevet av forfattere som gjengir det de har blitt fortalt og kan ha vektlagt ulike elementer i forhold til hva de ville ta med eller utelate.

Med utgangspunkt i Bells begrep om ritualisering,⁷¹ finner jeg tre elementer i utdraget fra Sverres saga som kan dreie seg om ritualer: kongens tale om riksstyret og arverett, den siste olje, og at han ble løftet opp i høysetet for å dø der. Fra beskrivelsen i Håkon Håkonssons saga er kun den siste olje som jeg med sikkerhet vil kalle ett ritual, det mer uklart hvorvidt det er snakk om ritualiserte handlinger når kongen blir spurt om han har andre sønner. De

⁶⁹ Gennep, *Overgangsriter*, 66

⁷⁰ *H. Hårfagre*, kap; 8, *Ys* kap. 23,

⁷¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 88-93

ritualiserte handlingene ved kongens dødsforberedelser handler på den ene siden om at kongen skal få en god død, på den andre siden bidrar ritualene til at deltakerne får fornyet og forsterket en virkelighetsforståelse hvor kongen er Guds utvalgte hersker og hans eldste sønn den naturlige arvtaker til tronen.

Hvis man vurderer dødsforberedelsene som en del av ett overgangsritual, så er dette adskillelsesfasen, hvor kongen skal atskilles fra sitt jordiske liv og hans folk skal adskilles fra sin konge. Den siste olje er likevel en integreringsrite fordi den har til hensikt å hjelpe den døendes sjel i dødsriket.

Sagaene gir tynt grunnlag for å si noe om vikingtiden når det gjelder ritualer knyttet til dødsforberedelser som kongen selv gjorde, og dermed er det også lite grunnlag for sammenlikning mellom hedensk og kristne ritualer på dette punktet. Fra eksemplene jeg har diskutert ser det ut til at ønsket om ett ærefullt minne var det viktigste for Hake og Herlaug, og mange forskere har vist at det å bli husket med ære etter døden var av stor betydning.⁷² Idealene for kongens død var enten som kriger, martyr, eller i fredelig aksept. For Sverre og Håkon handlet de forberedende ritualene om å sikre sitt dynasti og sørge for tilværelsen etter døden, men også at de skulle få ett ærefullt minne gjennom en verdig død. De ritualiserte handlingene ved kongenes dødsforberedelser kan altså oppfattes som en måte for kongene å få en god død.

⁷² Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 34; Steinsland, *Norrøn religion*, 382-383; Sigurðsson, *Norsk historie*, 58

Kap 2. Begravelsesritualer for den kristne kongen

I Håkon Håkonssons saga beskrives det hvordan kongens lik ble gjenstand for en serie av riter frem til selve begravelsen. Jeg vil derfor presentere ett utdrag fra sagaen her og la denne beskrivelsen være utgangspunktet for drøftingen av dødsritualer for den kristne kongen, men jeg skal samtidig undersøke hva andre kongesagaer kan fortelle om tilsvarende ritualer.

Straks etter kongen hadde slokna, vart det sendt bod etter biskopane og dei lærde mennene. Og straks dei kom, song dei sjelemesser. Etterpå gikk alle mann ut or huset, så nær som biskop Torgils og Brunjolv Johnsson og to andre menn. Dei tvetta og raka da liket, og stelte med det i alle måter såleis som det sømde ein slik gjæv konge som kong Håkon hadde vore.

Søndagen vart liket bore opp i lofthalla. Der vart det budd ei bår med framifrå bunad. Liket vart kledd i heidersbunad, med garland på hovudet, og budd i alle måter såleis som det er påbode om ein slik framifrå høvding og krona konge. Liket vart lagt på båra. Dei gjekk da dit alle biskopane og prestane som var i byen, og alle handgjengne menn. Kjertesveinane heldt kjertelys, så det var lyst i heile halla.

Da gikk folket til og ville sjå liket, og det syntest for alle vere bjart og tekkeleg med fager rode i andlete som på ein levande mann. Det var folk ei stor trøyst i den store sorga dei hadde fått, å sjå så fager ein leikam til ein avliden mann og deira herre. Sidan vart det høgtideleg sunge sjelemesser, og hirda vakta over liket om natta.

Måndagen vart kong Håkons lik bore til Magnuskyrkja og sett der andre natta. Tysdagen vart liket til kong Håkon lagt i kista med slik tilbunad som seden er til med ein krona konge. Han vart gravlagd i koret i Magnuskyrkja på pallen framfor skrinet til den heilage Magnus jarl. Sidan let dei att steinen over som før, og breide ett åkle over[...] ⁷³

Sjelemesse

Det første som skjedde etter Håkons død var at biskopene og lærde mennene ble tilkalt, jeg vil tro dette var de samme menn som gav kongen den siste olje. Nå var deres oppgave å synge sjelemesse for den døde. Betydningen av sjelemesse i denne sammenheng er at det ble sunget salmer og lest bønner om at den dødes sjel skulle bli godt mottatt i Guds rike. ⁷⁴

⁷³ HH, kap. 330

⁷⁴ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 79

Nedkvitne skriver at sjelemesser trolig hang sammen med troen på skjærsilden, som begynte å gjøre seg gjeldene i løpet av 1200 tallet og erstattet den tidligere troen på at frelste sjeler etter døden kom til ett midlertidig hvilested hvor de ventet på dommedag. Læren om skjærsilden sa at alle mennesker måtte renses for synder før de slapp inn i Gud rike. Denne rensingen foregikk gjennom ild og pinsler, men hvis det ble sunget sjelemesser for den døde, ville oppholdet i skjærsilden bli kortere.⁷⁵ At kongen var Guds representant på jorden, utvalgt til å være over alle mennesker, betydde ikke at han unnslopp skjærsilden. Nedkvitne viser ett eksempel fra sagaen om Biskop Jon, som ble skrevet første tiåret av 1200- tallet sagaen lar biskopen si til kong Magnus Berrføtt at kongen ville havne i helvete hvis han gjorde urettferdige dommer mot folk, men om han gir rettferdige dommer vil sjelen kunne renses i skjærsilden.⁷⁶

I Sverres saga står det ikke noe om sjelemesser. Utover å beskrive at liket ble fint stelt og at folket fikk komme å se den døde gir sagaen om Sverre ingen beskrivelse av hva som skjer mellom dødsfall og begravelse.⁷⁷ At sjelemesser ikke nevnes i Sverres saga kan kanskje skyldes rituelle endringer som følge av den endrede læren om sjelens skjebne etter døden, som erstattet hvilen før dommedag med skjærsilden.

Hvordan passer sjelemessen inn som del av overgangsritualet? I følge Gennep er liminalfasen for den døde tilsvarende den reisen man tenker seg den døde foretar til dødsrike.⁷⁸ I kristen mytologi er det ingen reise til dødsrike, men jeg vil tro at det midlertidige oppholdstedet for sjelen, enten dette var ett hvilested eller skjærsilden, kan tolkes som en liminalfase for den døde. Dermed kan synging av sjelemesser være terskelriter, men på samme måte som med den siste olje kan også sjelemessene tolkes som en rite som skal hjelpe med integrasjon i dødsriket. Som Gennep påpeker kan overganger også kan markeres med riter som ikke er overgangsriter, men har andre funksjoner, i begravelser er det for eksempel ofte også beskyttende riter.⁷⁹ Dermed er det ikke sikkert at synging av sjelemesse var overgangsriter, selv om de foregikk innenfor et overgangsritual.

⁷⁵ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 67-70

⁷⁶ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 68

⁷⁷ *Svs*, 238-240

⁷⁸ Gennep, *Overgangsriter*, 104-105

⁷⁹ Gennep, *Overgangsriter*, 26

Liket stelles

Etter sjelemessen måtte så de fleste av de tilstedeværende forlate huset hvor den døde kongen lå. Kun fire ble igjen, det var biskop Torgils, lendmannen Brynjolv Johnsson og to menn som sagaen ikke identifiserer. Kongens lik ble vasket og barbert, og jeg vil tro at biskopen og lendmannen var tilstede for å overvære at behandlingen av kroppen foregikk slik det sømte seg for en konge, mens de to andre mennene utførte selve stellingen av liket. Biskop og lendmann var høytstående representanter for henholdsvis kirken og aristokratiet, at disse mektige menn overvar stellingen av liket mener jeg kan tolkes som en strategi for å differensiere denne handlingen, slik at den fremstår som hellig og opphøyd i forhold til en vanlig persons dødsritualer. Innenfor overgangsritualet er stellingen av den døde adskillelsesriter, Gennep nevner vasking når han lister opp vanlige riter for adskillelse innenfor dødsritualer, vaskingen handler om å rense personen fra sitt tidligere miljø.⁸⁰

Stellingen av Håkon Håkonssons lik foregikk bak lukkede dører med bare noen få utvalgte personer tilstede. Beskrivelsen fra Heimskringla om Magnus den gode som døde i 1047, fremstår som nesten motsatt: Einar Tambarskjelve ville føre kongens like til Nidaros så han kunne gravlegges der. Før reisen «Så lot han ta liket og stelle om det på ærefull måte, så de kunne se tilstelningen på kongeskipet»⁸¹ Jeg vil anta at ”de” som skulle se tilstillingen var mennene i kongens hær. Denne skildringen reflekterer dermed hvordan kongene fremstilles annerledes i Heimskringla enn i den offisielle kongeideologien fra 1200 tallet, Snorre fremstiller kongen mest som kriger og leder med et nært forhold til sine menn.⁸²

Kong Håkons lik ble flyttet opp til lofthallen, hvor det ble kledd i de fineste klær og lagt på en bære som var pyntet på best mulig måte. Sagaforfatteren skriver at kongen som lå på båren fremsto slik en kronet konge burde. Jeg mener dette kan tolkes som en del av liminalfasen for både den døde og for folket, den kongelige påkledningen viser at Håkon fremdeles folkets konge, selv om han er død. Slik befinner han seg på en måte mellom livet og den endelige døden. Gennep skriver at liminalfasen markeres fysisk ved at liket blir værende i huset i en

⁸⁰ Gennep, *Overgangsriter*, 112-113

⁸¹ *H. Hardråde*, kap. 29

⁸² Sverre Bagge, “Snorres bilde av det tidlige norske kongedømmet”, I (red.) Jens Peter Schjødt, Ulf Drobin, Juha Pentikäinen, Gro Steinsland og Preben Maulengracht Sørensen, *Myte og ritual i det førkristne Norden: Ett symposium*, (Odense: Odense universitetsforlag, 1994) 9, 12-13

periode.⁸³ Håkon døde natt til en søndag, og hans lik lå i det samme hus som han døde i frem til mandagen da det ble flyttet til kirken, og jeg vil regne dette som en del av liminalfasen.

Liket vises frem

Vasking, barbering og påkledning i fullt kongeutstyr hadde også sine praktiske grunner. Det var forberedelser til at folk skulle komme til for å se sin konge en siste gang og ta avskjed med han. Først kom alle biskoper og prester som var i byen, og hele kongens hird, deretter kom andre folk til. Forfatterne av begge samtidssagaene er nøye med å beskrive hvordan folk syntes deres døde konge hadde ett vakkert lik, eller så nærmest levende ut. Om Sverre står det at «ingen syntes de hadde sett et fagrere legeme av en død mann enn dette.»⁸⁴ Snorre gjør et poeng av utseende på kongens lik kun i ett tilfelle, Olav Haraldsson, kongen som ble ærklert helgen etter sin død. «[...]kong Olavs kiste ble lukket opp; det var en herlig duft av den[...]og hans utseende var ikke på noen måte forandret, han var rød i kinnene som om han nettopp hadde sovnet».⁸⁵ Ett vakkert lik ble regnet som tegn på at sjelen var blitt frelst, dette var en oppfatning som utviklet seg fra fortellingen om Olav Haraldsson, og som i Sverres saga ble bruk for å vise at kongen på tross av bannlysning fra kirken var blitt frelst.⁸⁶ Sagaforfatteren lar Sverre selv be om at ansiktet hans ikke skal dekkes til når han er død, slik at alle skulle kunne se at kongen ikke bar noe merke etter bannlysningen.⁸⁷

Lofthallen der kong Håkons lik lå og hvor folk skulle komme for å se han var fullt opplyst av kjertelys, og kombinert med det velstelte liket kledd i fullt kongeutstyr, så har trolig dette ført til at liket faktisk ble oppfattet som vakkert. I denne lofthallen lå altså den døde kongen, omgitt av geistlige, hirdmenn, som oftest tilhørte aristokratiet, og folket. Høymiddelalderens samfunn var hierarkisk, med kongen som den øverste øverste.⁸⁸ men her var samfunnsgruppene samlet i ett fellesskap gjennom sorgen over deres døde konge. Dette minner om det fellesskap som i følge Victor Turner oppstår i liminalfasen, og som han kaller *communitas*. Dette er en tilstand utenfor samfunnets struktur, hvor deltakerne opplever en felles menneskelighet og at samfunnets skiller utslettes.⁸⁹ Jeg vil ikke hevde det er snakk om

⁸³ Gennep, *Overgangsriter*, 31, 104

⁸⁴ *Svs*, 238

⁸⁵ *OH*, kap. 244

⁸⁶ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 90

⁸⁷ *Svs*, 238

⁸⁸ Bagge, «Snorres bilde av det tidlige norske kongedømmet», i *Myte og ritual* 9

⁸⁹ Turner, *The ritual process*, 96-97, 126-129, 132

noen direkte opphevelse av status og hierarki for de som var samlet i lofthallen, slik det er i eksemplene Turner bruker hvor alle kles likt og får midlertidig opphevet sin sosiale status.⁹⁰ Skillet mellom biskop, lendmann og bonde var nok tydelig til stede, men de delte altså en likhet i det at de hadde mistet kongen og var samlet for å sørge over han. Turner skriver at «men are released from structure into communitas only to return to structure revitalized by their experience of communitas [...] Maximation of communitas provokes the maximation of structure.»⁹¹ Slik jeg forstår Turner her, innebærer det at samlingen rundt kongens lik skaper communitas som medfører at når deltakerne returnerer til samfunnet utenfor liminalfasen så vil oppfatningen om den strukturens hierarkiske samfunnsordning med kongen på toppen være styrket.

Med unntak av for Olav Haraldsson gir ikke Snorres sagaer noen beskrivelse av at folket oppfatter kongens lik som vakkert. Derimot er Snorre nøye på å beskrive hvordan kongene var mens de levde, deres utseende og personlighet. Dette mener jeg kan forklares i forhold til hva Bagge skriver om Snorres fremstilling av kongene. Bagge påpeker at Snorre ikke ser ut til å ha vært opptatt av å legitimere kongene, med unntak av Olav den hellige, ved bruk av kristen ideologi, men heller ved å beskrive deres personlige egenskaper som gjorde dem dyktige ledere og populære blant folk.⁹²

Mellom de levendes verden og de dødes rike

Den natten Håkons lik lå i lofthallen ble det på nytt sunget sjelemesser mens hirden satt vakt. Dette ble kalt vaka, og meningen var at det skulle våkes og bes for den dødes sjel.⁹³ Dagen etter ble kongens lik ble flyttet fra lofthallen til kirken og lå der en natt før han ble lagt i kisten. Liminalfasen kan ofte inneholde fysiske terskelriter, for eksempel løftes over eller gå igjennom noe.⁹⁴ Når kongens lik ble flyttet og oppbevart på ulike steder, kan det være snakk om riter som fysisk markerer terskelen. Fra lofthallen hvor han lå som en konge blant sitt folk ble han flyttet til kirken, som kan representere Guds rike. Flytting mellom de to steder kan representere overgangen mellom kongens verdslige liv, og tilværelsen i Guds rike etter døden. I lofthallen satt hirden vakt hele natten. Sagaen sier ikke noe om at de satt vakt også i kirken,

⁹⁰ Turner, *The ritual process*, 95

⁹¹ Turner, *The ritual process*, 129

⁹² Bagge, "Snorres bilde av det tidlige norske kongedømmet" i *Myte og ritual*, 9-11

⁹³ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 79

⁹⁴ Gennep, *Overgangsriter*, 30-31

så hvis kongens lik lå alene inne i kirken den natten mener jeg at det kan ha hatt symbolsk betydning i forhold til at kongen skal stå alene i møte med Gud.

Ritualisering handler som jeg diskuterte i forrige kapittel, om skapelse av motsetningspar som refererer til hverandre og får mening gjennom dette. Jeg vil med hjelp av Bells analyse av ett ritual⁹⁵ forsøke en analyse av sagaens beskrivelse av Håkons dødsritualer, med forbehold om at analysen bygger på nettopp en saga, og at elementer og sammenhenger som opprinnelig eksisterte kan være utelatt fra fortellingen. I ritualet slik det beskrives i sagaen finner jeg følgende motsetninger:

- Den opplyste hallen hvor kongen ligger om natten som motsetning til mørket utenfor: Mørke – lys.
- Geistlige, hirdmenn og folket som samlet blir en motsetning til den strenge hierarkiske ordning i samfunnet: Spredd – samlet, hierarkisk – egalitært, struktur – communitas.
- Kongen som sentrum for alle de som kom for å se han: Undersåtter – konge.
- Lofthall som ett verdslig rom i motsetning til kirken som ett hellig rom: Verdslig – hellig.
- Kongen i lofthallen som representant for den øverste verdslige makt i motsetning til kongen som lå alene i kirken: Makt i menneskenes verden – avmakt i forhold til Gud.

Innenfor slike motsetningspar vil alltid den ene siden dominere den andre og parene får betydning gjennom å referere til hverandre.⁹⁶ Fra disse motsetningene mener jeg å se ett mønster hvor mørkt domineres av lyst, spredd domineres av samlet, undersåtter domineres av konge, verdslig domineres av hellig og kongens makt over andre mennesker domineres i forhold til Guds makt over sjelen. Når disse parene refererer til hverandre dannes bilde av at kongen som den som holder samfunnet sammen og som hellig, han er underordnet Gud men hans posisjon i forhold til undersåttene tilsvarer Guds makt over alle mennesker.

Det er altså menneskers fysiske handlinger som skaper disse parene av motsetninger og dermed strukturerer ett rituelte miljø som igjen innarbeides av deltakerne.⁹⁷ Menneskene som kom sammen rundt kongens lik opplevde altså ett fellesskap med hverandre på tvers av

⁹⁵ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 101-102

⁹⁶ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 101-104

⁹⁷ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 98-99

samfunnshierarkiet, og de opplevde at årsaken til dette var kongen. Deltakerne hadde fra før innarbeidet forestillingene om at kongen var utvalgt av Gud til å herske over dem og at ett vakkert lik var tegn på at sjelen til den døde var frelst. Gjennom deltakelse i det rituelle miljøet i lofthallen som de selv var med på å danne gjennom sine handlinger, ble forestillingene om kongen som den øverste hersker og den som holdt samfunnet sammen virkelig opplevd og fornyet. Men selv en konge kunne straffes i etterlivet hvis han handlet urettferdig ovenfor sitt folk.⁹⁸ Hvis folk som så kongens lik mente at hans sjel var blitt frelst, så betydde det at han hadde vært en god konge.

Begravelsen

Håkon Håkonsson døde på Orknøyene, etter kongens vilje ble hans lik tatt ut av graven i Magnuskirken og fraktet til Norge.⁹⁹ Der foregikk begravelsen slik:

Kong Magnus gjekk da med, og begge dronningane, biskopane, dei lærde menn, dei handgjengne mennene og alt byfolket. Det vart da sunge sjelemesser. Etter det vart kong Håkons lik jorda i koret i Kristkyrkja. Kong Magnus takka for likferda med mange fagre ord og gjorde ein framifrå tale over grava. Over den sto heile lyden med sorgal hug.¹⁰⁰

Ved Håkon Håkonssons begravelse var kongelige, geistlige, aristokratiet og byfolk tilstede, og det ble sunget sjelemesser. Begravelsen hadde dermed store likheter med ritualet i lofthallen. På samme måte som diskutert over vil jeg mene begravelsen skapte en type *communitas* hvor de ulike samfunnsklasser opplevde ett fellesskap i sorg over å ha mistet sin konge. Forskjellen er at under begravelsesritualet lå den døde lå i en kiste og folk kunne dermed ikke se han. Jeg mener at dette lot deltakerne oppleve at døde ikke lengre er deres konge. Å legge liket i kisten er i følge Gennep en rite som fysisk markerer adskillelsen, det samme gjelder graven, og spesielt lukkingen av kiste og grav markerer adskillelsen.¹⁰¹ Først når Håkons kiste var lagt i jorden, tok hans sønn kong Magnus ordet og talte til forsamlingen. Magnus var blitt konge før Håkon døde, men jeg vil tro at begravelsesritualet likevel kan ha fungert som en markering av at folkets bånd til Håkon overføres til Magnus. Dermed kan Håkons begravelse ha vært som ett komprimert overgangsritual hvor undersåttene både ble adskilt fra den gamle kongen og integrert med hans etterfølger.

⁹⁸ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 68; Bagge, "Innledende essay" i *Kongespeilet*, XLV

⁹⁹ *HH*, kap. 331

¹⁰⁰ *HH*, kap. 331

¹⁰¹ Gennep, *Overgangsriter*, 113

Håkon og Sverre ble gravlagt i kirkens kor, og Snorres sagaer forteller også at kongene ble gravlagt i selve kirken.¹⁰² I følge kristendommens lære skulle alle kristne begravnes på kirkegården, unntatt de som var dømt for alvorlige forbrytelser. Status i livet kunne avgjøre kroppens plassering på kirkegården, jo høyere rang en person hadde, jo nærmere kirken ble han gravlagt, konger og biskoper var de eneste som ble gravlagt i kirkens kor.¹⁰³ Koret er den delen av kirken hvor alteret står, og i middelalderens kirker inneholdt alteret helgenrelikvier, det vil si helgenenes levninger eller gjenstander som hadde vært i kontakt med helgenene. Troen var at helgenene kunne gå i forbønn for den dodes sjel, derfor var det ønskelig for folk å bli begravet *ad sanctos*, nær en helgen, og graven i kirkens kor var den som lå nærmest helgenrelikviene.¹⁰⁴ Nedkvitne viser til at i hundreåret etter at Olav Haraldsson døde og ble erklært som helgen ble de fleste kongene begravet i kirkene hvor Olavs relikvie ble oppbevart.¹⁰⁵

I beskrivelsen av kongens begravelse la forfatteren av Sverres saga vekt på andre elementer en forfatteren av Håkon Håkonssons saga:

Kong Sverres lik ble båret ned til Kristkirken med stor prakt. Steinveggen ble åpnet mellom koret og den søndre inngangen; der ble kongens lik satt inn. Så ble veggen murt igjen og en kobbertavle ble satt opp; på den var det skrevet noen linjer med gullbokstaver, som sier at der ligger alle kongers pryde, [...] skjold og verge for sin fosterjord og farsarv, kraftig i dåd, sine fienders fall, Norges ære, sitt folks heder, rettfærdighetens fremmer, lovens forbedrer, alle sine menns kjærlighet. Det ble festet ett stykke silke på veggen, og på det hengte de hans merke og skjold, sverd og stållue.¹⁰⁶

Ordene på kobberplaten vitner om kongeideologien som fremmet krigerkongen og hans ære, men har også elementer som minner om *rex iustus* ideologien som ble utbredt i Norge i løpet av 1200 tallet. En *rex iustus* skulle være en sterk lovgiver og rettfærdig dommer for sitt folk,

¹⁰² H. Hardråde, kap 30, kap. 99; *Olav Kyrres saga* kap. 8; *Magnussønnenes saga*, kap 33; *Haraldssønnenes saga*, kap. 32

¹⁰³ Steinsland, *Norrøn religion*, 440; Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*; 106-109; Hege Roaldset, "Mariakirken i Oslo: De religiøse funksjonene" Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1996, 31, 63

¹⁰⁴ Kunnskapsforlagets papirleksikon, «kor.» I *Store norske leksikon*. <http://snl.no/kor/arkitektur> (Oppsøkt 26.10.2011), 440; Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*; 106-109; Hege Roaldset, "Mariakirken i Oslo: De religiøse funksjonene" Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1996, 31, 63

¹⁰⁵ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*; 107

¹⁰⁶ *Svs*, 239-240

og være ydmyk ovenfor Gud.¹⁰⁷ Gjenstandene som ble festet på Sverres grav er knyttet til krig, og jeg mener hensikten må ha vært at Sverre, som døde av alder eller sykdom likevel skulle bli husket som en ærefull kriger.

Oppsummering

Beskrivelsen av dødsritualene rundt Håkon Håkonsson har jeg tolket på følgende måte: Vask og stell av liket er riter for å rense og dermed adskille den døde fra sitt jordiske liv, men samtidig har nok stellingen av den døde bidratt til at liket som skulle vises frem så pent ut og virket mer som sovende enn død. Ett vakkert lik tydet på en sjel som var frelst. Synging av sjelemesser henger sammen med forestillingen om at sjelen befant seg i skjærsilden, liminalfasen mellom livet på jorden og tilværelsen i Guds rike. Det kan se ut til å være en motsetning mellom forestillingen om at likets utseende viste at kongen var frelst, og at det ble sunget sjelemesser med tanke på at hans sjel befant seg i skjærsilden. Men læren sa at det var bare de sjelene som kunne komme til Gud som havnet i skjærsilden, fortapte sjeler gikk direkte til helvete.¹⁰⁸

Det at liket ble plassert i lofthallen en natt, hvor den døde lå i kongelig klær og hans undersåtter var samlet rundt han, var en fysisk markering av liminalfasen, hvor kongen var død men likevel fremdeles konge. Folk fra alle samfunnsgrupper var samlet i lofthallen rundt den døde kongen, noe som skapte ett fellesskap som minner om Turners begrep om *communitas*, dette fellesskapet består i at de alle er undersåtter som har mistet sin konge. Opplevelsen av *communitas* fører til en styrking av strukturen,¹⁰⁹ i dette tilfellet av den hierarkiske samfunnsorden hvor kongen er den øverste. Selve flyttingen av liket fra lofthallen til kirken mener jeg symboliserte overgangen fra menneskenes verden til Guds rike, mens det å legge liket i kisten og i graven markerte kongens adskillelse fra livet og undersåttene adskillelse fra kongen. Håkons endelige begravelse, hvor sønnen kong Magnus var tilstede kan ha fungert som et eget overgangsritual hvor deltakerne i begravelsen ble adskilt fra Håkon og integrert med han etterfølger.

¹⁰⁷ Bagge, "Snorres bilde av det tidlige norske kongedømmet", i *Myte og ritual*, 13; Jón Viðar Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet – Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*, (Oslo: Pax Forlag A/S, 2008), 140-141

¹⁰⁸ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 67

¹⁰⁹ Turner, *The ritual process*, 129

De mange ritualiserte handlingene som ble utført fra kongens død til han var begravet førte til dannelsen av en serie motsetningspar som skapte ett rituelt miljø hvor deltakerne opplevde kongen som sentrum og som den øverste, i en hellig posisjon mellom Gud og menneskene. Dette var med på å fornye og forsterke deres oppfatning av at det hierarkiske samfunn og kongens posisjon var den naturlige verdensordning som Gud hadde bestemt.

Sverres saga og Snorres kongesagaer har såpass korte beskrivelser av dødsritualer at det er vanskelig å foreta noen sammenlikning. De korte beskrivelsene kan skyldes at ritualene faktisk var enklere, kanskje følte de første kristne kongene behov for å skape avstand til de storslåtte gravhauger i hedensk tid gjennom. Men det at Håkon Håkonssons dødsritualer beskrives så mye mer detaljert kan også skyldes interessen for det hos sagaforfatteren og hans samtid. Forfatteren av Sverres saga har lagt vekt på å beskrive gjenstandene ved Sverres grav og ordene på minnetavlen, og disse skaper et bilde av en konge som skulle minnes både som ærefull kriger og som en rex iustus. Ett fellestrekk for sagaene er at kongene ble begravet inne i kirken, helst i koret. Dette skyldtes delvis at denne gravplassen hadde mest prestisje, men også at den døde da lå nærme alteret og helgenrelikviene, troen var at helgenene kunne gå i forbønn for den døde og slik kunne sjelen få hjelp til frelse.

Kapittel 3. Kongebegravelse i hedensk tid

Håkon den gode hadde forsøkt å innføre kristendommen i Norge, men i følge sagaen måtte kongen gi opp det forsøket, og han fikk en begravelse etter hedensk skikk:

«Men om jeg dør her i hedensk land, gi meg da slik gravferd her som dere sjøl synes [...]Vennene hans flyttet liket nord til Seim i Nordhordaland; der kastet de sammen en stor haug og la kongen i den i fulle våpen og de beste klærne, men uten annet gods. De talte over grava hans slik som hedninger brukte, og viste han til Valhall.»¹¹⁰

Gravhaugen

Håkon ble lagt i gravhaug, slik også Harald Hårfagre og andre hedenske konger ble,¹¹¹ men det var ikke bare konger og høvdinger som fikk begravelse i haug. På gårdene var gravhaugene knyttet til forfedrekult, gravhaugene lå nær gården og ved rituelle handlinger som ofring av mat og drikke ville de døde beskytte gården og gi gode avlinger.¹¹²

I følge arkeolog Terje Gansum var selve byggingen av gravhaugen ett ritual. Ved å tolke arkeologenes forskning fra utgravningen av Oseberghaugen foreslår Gansum hvordan dette gravritualet kan ha funnet sted. Dette var ingen kongebegravelse, men kvinnen graven ble lagd for tilhørte de høyeste samfunnslag, men den rituelle konstruksjon av gravhaugen kan godt ha vært lik for konger og andre av rike slekter. Det ble først valgt ut en plass hvor det ble lagd en stor grop som kunne støtte opp skipet. Skipet ble trukket opp fra vannet og plassert i gropen og gravkammeret ble bygd ved masten. I akterskipet ble det lagt gjenstander og ofrede dyr, før det ble dekket av torv. Dermed sto halve haugen ferdig, mens forskip og gravkammer var udekt, slik at det så ut som om skipet var på vei ut av jorda. Årer lå ute og skipet var festet til en stor stein. Det halve skipet har vært en rituell arena hvor det ble lagt ned gjenstander og dyr ble ofret. Kanskje ble også den ene av de gravlagte kvinnene ofret her. De to kvinnene, den ene en høytstående person, den andre kanskje trell, ble lagt i gravkammeret og det ble lukket igjen, enten før eller etter ofringene på forskipet. Så ble det lagt på store mengder stein og tilslutt torven som fullførte haugen.¹¹³

¹¹⁰ *HG*, kap 32

¹¹¹ *H. Svarte*, kap. 9; *H. Hårfagre*, kap. 8, kap. 43

¹¹² Steinsland, *Norrøn religion*, 344

¹¹³ Gansum, "Fra jord til handling", i (red.) Kristina Jennbert, Anders Andrén og Catharina Raudvere, *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual*, (Lund: Nordic academic press, 2002), 249-252, 272 - 282

Hvilken hensikt har ritualene ved konstruksjon av gravhaugen hatt for kongen og kongemakten? Gansum skriver at gravhaugen og ritualene ved den kan ha vært ment som en kollektiv gave til den døde, som ett minnesmerke. Han påpeker at hauger ble bygd av stein og jord, og ettersom jord kan brukes til dyrking av mat og dermed var en viktig ressurs, så får det spesiell betydning når det isteden brukes til å lage en haug.¹¹⁴

Som del av overgangsritualet for den døde mener jeg perioden under konstruksjon av gravhaugen kan inneholde både adskillelles-, terskel- og integreringsriter. Gennep skriver at drap av den dodes husdyr og slaver er adskillellesriter, og at selve graven er en fysisk markering av adskillelsen. Hos folk som mener den døde oppholder seg i graven så vil begravelsen være ritene for integrering i dødsriket.¹¹⁵ I vikingtiden hadde folk forestillinger både om at den døde reiste til ett dødsrike, og at han kunne oppholde seg i gravhaugen.¹¹⁶ Ved det siste tilfelle kan selve plasseringen av den døde i gravkammeret eller lukkingen av haugen være ritene for integrering i dødsrike. Hvis man går ut fra troen på at den døde skulle på reise til ett dødsrike kan plassering i gravkammer og lukking av kammer og grav heller tolkes som adskillellesriter, og at den dodes ferd til dødsrike, liminalfasen, begynte etter det. På samme måte som med begravelsen for den kristne kongen vil jeg mene at det kan være snakk om en liminalfase for de gjenlevende når det halve skipet ligger som en rituell arena hvor folk kan overvære ritene og samles i ett fellesskap gjennom ritualer og sorgen over den døde kongen.

Hvordan kan den rituelle konstruksjonen av gravhaugen tolkes i ett maktperspektiv? Selve byggingen av en stor gravhaug som Oseberghaugen varte over flere måneder, kanskje år, det gikk med tid, ressurser og arbeidskraft.¹¹⁷ Gansum skriver «Nettopp ved en stor rituell deltakelse og mobilisering blir ulike maktinstitusjoner i samfunnet synliggjort. Noen har plikt til å delta i ritualene, mens andre ikke har lov»¹¹⁸

Med utgangspunkt i Bells forklaring om rituelt miljø og den rituelle kroppen¹¹⁹ mener jeg gravhaugen kan forstås som ett rituelt miljø som skapes av at deltakerne som bygger haugen og utfører andre ritualiserte handlinger ved den. Dette miljøet vil så virke på deltakerne slik at

¹¹⁴ Gansum, "Fra jord til handling" i *Plats och praxis*, 252, 254

¹¹⁵ Gennep, *Overgangsritualer*, 112-113

¹¹⁶ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 30

¹¹⁷ Gansum, "Fra jord til handling" i *Plats och praxis*, 252, 282

¹¹⁸ Gansum, "Fra jord til handling" i *Plats och praxis*, 252

¹¹⁹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 98-101

de innarbeider en virkelighetsforståelse som de tar med seg til andre situasjoner. Så hva var det deltakerne i kongens gravritual opplevde og innarbeidet? Både bønder, høvdingslekter og konger kunne begravnes i haug, jeg vil tro forskjellen helst lå i haugens størrelse, mengden gravgods og antall mennesker som deltok. Hvis gravritualene for en konge ble privilegert og differensiert fra andre gravritualer, så går ikke dette frem av mitt kildemateriale. Men likheten kan også være selve hensikten, Bell viser til Foucaults oppfatning av makt: «the establishment and maintenance of the power of kings [...] has to be rooted in preexisting forms of behavior, socialized bodies, and local relations of power».¹²⁰

Det fjerde kjennetegnet på praksis/handlinger, og dermed også ritualiserte handlinger er ”redemptive hegemony” som kan oversettes med *forsonende hegemoni*.¹²¹ Dette innebærer at mennesker har en forestilling eller en bevissthet om at virkeligheten/verden består av ett system av maktrelasjoner som innebærer dominans og underordning, begrensninger og muligheter. De vil oppfatte virkeligheten på en måte som gjør at de føler de får både mulighet for å handle, og mulighet for personlig makttilegnelse gjennom å delta i dette maktsystemet.¹²²

Det som opplevdes i den rituelle konstruksjonen av kongens gravhaug, var kongemakten som en naturlig maktordning, den sentrale kongemakt bygget på lokal makt, fra bonden som ble beskyttende forfar i haugen til kongen som ble en hellig beskytter for hele folket. Deltakelse i ritualet gjorde maktordningen med dominans og underordning naturlig, samtidig fikk deltakerne oppleve sin egen nytte av deltakelse i maktordningen ved at den døde kongen i gravhaugen vil bringe godt år og fred til folket.

Gravgods

De satt der, heltene, / med dragne sverd, / med skar i skjoldet/ og sundskutte brynjer./
Den hær var ikke / i hugen glad, / som til Valhall gikk vegen. [...]
Klær og våpen, / sa den gode kongen, / vil vi sjøl ha hos oss;/ hjelm og brynje/ skal du vokte
vel, godt er å ha dem for handa.¹²³

¹²⁰ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 200

¹²¹ Bell bygger her på Kenlem Burridges teori om ”The redemptive process” og Antonio Gramscis tolkning av begrepet hegemoni; Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 83-84

¹²² Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 84-85

¹²³ Håkonarmål, strofe 9, strofe 16-22, i *HG* kap. 32

Håkon den Gode ble lagt i graven med de fineste klær og alle hans våpen. Strofene over er fra Håkonarmål og viser tanken om at det som man fikk med seg i graven, fikk man også med til dødsriket. Valhall var i den hedenske mytologien Odins hall, og de som falt i strid kunne komme dit, der skulle de døde kjempe i strid hver dag, og sitte i gjestebud hver kveld. Håkon var nok fortsatt konge og hærfører for sine menn, men ble også en av Odins krigere. Våpnene skulle de dermed få god bruk for.

Snorre skriver at Håkon ikke fikk med noe annet gravgods. Arkeologiske utgravninger av hauger har vist at det var vanlig gi den døde gravgods. Mektige mennesker kunne for eksempel få med seg vogner, skip, rikdommer, dyr og kanskje også treller, i tillegg til klær og våpen.¹²⁴ Steinsland skriver at hester, vogner, sleder og skip kan ha vært ment for reisen til dødsrike, men også for muligheten av å reise mellom dødsriket og gravhaugen. Steinsland viser til at reisegjenstandene i Osebergraven var for reise både til lands og på vann, og til vinter og sommer. Hun viser og til eddadiktet «Det andre kvadet om Helge Hundingsbane», hvor kong Helge kom fra Valhall til sin gravhaug for å treffe igjen sin hustru, og til billedsteiner fra Gotland som ser ut til å skildre den dodes reise til Valhall med skip og hest.¹²⁵

Hvorfor ble det ikke lagt gravgods i Håkons grav, som foreksempel hest eller skip, hvis slikt skulle hjelpe på reisen til dødsrike? Snorre kan ha skrevet dette fordi han ønsket bevisst å fremstille kongens begravelse som minst mulig hedensk, eller fordi det er klær og våpen som nevnes i Håkonarmål og han brukte dette som kilde. Men hvis vi tenker oss at kongen faktisk ble begravet slik Snorre forteller så skyldtes det trolig at kongen hadde vært kristen og at hans venner tilpasset gravritualet etter dette. Som de senere kongesagaene viste var klær det eneste som døde fikk med seg i graven. Bell skriver om hvordan den rituelle sansen mennesker får innarbeidet gjennom ritualer gjør dem istand til å improvisere og tilpasse ritualer slik at de gjennomføres «med minimum av nødvendighet»¹²⁶ Kongens menn som utfører begravelsen har kanskje tidligere deltatt i både kristne og hedenske begravelsesritualer, eller i hvert fall kjent til dem, og deres rituelle sans gjorde dem i stand til å utføre en begravelse som ikke fulgte vanlige normer.

¹²⁴ Steinsland, *Norrøn religion*, 340-341; Solberg, *Jernalderen i Norge*, 222-223

¹²⁵ Steinsland, *Norrøn religion*, 340-341; *Det andre kvadet om Helge Hundingsbane, strofe 42- 51, i Eddadikt*, 205-208; Steinsland, *Eros og død i norrøne myter*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1997) 104-106, <http://www.nb.no/utlevering/nb/16d8bd836349db39d932d53d14491426>

¹²⁶ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 80

De talte over grava og viste han til Valhall

Snorre skriver at det var vanlig hedensk skikk å si ord ved gravhaugen, ord som skulle hjelpe den døde til Valhall. Jeg har ikke funnet noe som tilsvarer en slik tale ved graven i andre kilder jeg har sett på. Men det er interessant at Snorre spesifiserer at dette var en skikk hedningene hadde, og det kan ikke utelukkes at man på 1200-tallet kjente tradisjoner som sa at dette var en skikk forfedrene hadde.

At en del av begravelsesritualet inneholdt ord som ble sagt til eller for den døde er ikke usannsynlig, men var hensikten isåfall å vise den døde til dødsriket slik Snorre skriver? Ifølge mytologien ble de falne valgt ut på slagmarken av valkyrier,¹²⁷ og når Håkonarmål forteller at de falne krigerne kom til Valhall med dragne sverd, ødelagte brynjer og dekket av blod, så tyder dette på forestillingen om at de for rett til Valhall fra slagmarken, dermed ser det ikke ut til at folk trodde den døde krigeren trengte hjelp for å kunne komme til Valhall, men hedendommen var ikke noen systematisert lære, mange forestillinger eksisterte om hverandre.¹²⁸ At folk mente den døde krigeren fór direkte til Valhall fra slagmarken utelukker ikke at de likevel utførte riter på graven som skulle hjelpe den døde til dødsriket.

«Alle einherjers /fred skal du eie, /drikk du av æsers øl;» sier guden Brage når han møter Håkon for å ønske kongen velkommen til Valhall. Gennep skriver at det å drikke med de døde er en integreringsrite, den nyankomne må integreres med de andre i dødsriket.¹²⁹ Integrering i dødsriket gjennom å ta i mot drikke kan også sees på de såkalte billedsteinene fra Gotland. Disse stammer fra 700- til 900- tallet og er sannsynligvis minnesmerker. De har innhugget bildemotiv, som viser ett skip med seil og mannskap, og en rytter foran en kvinne som holder ett drikkebeger, disse scenene er blitt tolket som reisen til og mottagelsen i dødsriket.¹³⁰

Gravens plassering

Snorre skrev at Håkon den godes lik ble fraktet til Seim Nordhordland og lagt i haug der. I bygda Seim er det funnet rester av en gravhaug som er blitt kalt Håkonshaugen. Haugen var blitt ødelagt og så rekonstruert i 1961. Gjennom en arkeologisk undersøkelse i 1958 ble det funnet at haugen hadde vært 20 meter i tverrmål og ble det funnet spor etter en bære eller en

¹²⁷ Steinsland, *Norrøn Religion*, 255-56

¹²⁸ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 31

¹²⁹ Gennep, *Overgangsriter*, 113

¹³⁰ Steinsland, *Eros og død i norrøne myter*, 104-106

kistebunn, men ikke rester etter våpen eller levninger av et menneske.¹³¹ Etter utgravningen i 1958 skrev fylkeskonservator Egil Bakka i sin rapport:

«Til spørsmålet om Kongshaugen på Seim er gravhaugen til Håkon den gode, kan det vidare seiast at det ikkje kom fram noko som provar at det er det. Men det var heller ikkje noko som talar for at det ikkje er det, såleis må grava i haugen ha vore for ubrent lik, og det går fram av songene at kongen var gravlagde ubrend.»¹³²

Seim i var ifølge Snorre en av kongsgårdene til Harald Hårfagre, Håkons far. Hvorfor akkurat Seim ble valgt som kong Håkons gravsted fremfor andre kongsgårder fremgår ikke av sagaen. Harald Hårfagre ble ifølge Snorre gravlagt på Haug ved Karmsund, dermed ser det ikke ut til å ha vært av betydning å skape kontinuitet mellom kongene gjennom å gravlegge de på samme sted.¹³³ Det kan heller ha vært en bevisst maktstrategi å plassere gravhaugene til konger av samme ætt på ulike steder, for å markere deres maktområder. At akkurat Seim ble valgt som sted for Håkons grav kan ha vært fordi det var der kongen tilbrakte sine første år og at han derfor hadde en sterkere tilknytting til denne gården, eller det kan ha vært praktiske grunner fordi gården. I følge Snorre ble Håkon ble født på reisen mot Seim og døde på akkurat samme stedet.¹³⁴ Selv om det siste er en litterær konstruksjon, kan det likevel være riktig at Seim var den nærmeste kongsgård fra der kongen falt.

Den vanligste gravskikken i vikingtiden var å legge den døde i en haug på eller nær gården, slik kunne de døde fortsette å være endel av slekten og gårdsfellesskapet. Gravhaugen var ett helligsted hvor gårdens folk utførte riter som sørget for å opprettholde kontakten mellom de levende og de døde, slik kunne forfedrene sørge for beskyttelse og gode avlinger for gårdens folk.¹³⁵ Som jeg har diskutert over har trolig de ritualiserte handlinger tilknyttet kongens gravhaug bidratt til å overføre forholdet mellom gårdsfellesskapet og forfedrene i gravhaugene til forholdet mellom folket og deres hauglagte konge. Snorre forteller at da kong Halvdan Svarte døde krevde stormenn fra Ringerike, Romerike, Vestfold og Hedmark å få hauglegge kongen i sitt fylke, for de mente det ville gi godt år. Det endte med at kongens lik ble delt i

¹³¹ Sissel-Anny Hjelmtveit, «Håkonshaugen på Seim» <http://www.hakonshaugen.no/side5.html> (Oppsøkt 29.10.2011)

¹³² Egil Bakka sitert i «Håkonshaugen på Seim» <http://www.hakonshaugen.no/side5.html> (Oppsøkt 29.10.2011)

¹³³ *H. Hårfagre*, kap. 38, 43, *HG*, kap. 32

¹³⁴ *H. Hårfagre*, kap. 38-40, *HG*, kap. 32

¹³⁵ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 20 -21; Steinsland, *Norrøn religion*, 338, 344; Steinsland, Gro. *Eros og død i norrøne myter*, 99

fire og delene hauglagt i de fire fylkene.¹³⁶ At kongens lik ble delt opp er av forskere regnet for å ikke være historisk riktig, men at folk ville ha kongens gravhaug i sitt området fordi det kunne gi godt år for lokalsamfunnet stemmer overens med de hedenske forestillinger om gravhaugen.

En arabisk beretning om en vikinghøvdings begravelse

Ibn Fadlān var en arabisk rettslærd som i 921-922 var med i en delegasjon som kalifen i Bagdad hadde sendt nordover til Volga. På veien møtte delegasjonen en gruppe *rus*, svenske vikinger som var på handelsferd eller hadde bosatt seg i det som idag er Russland. Fadlān fikk overvære begravelsen til vikingenes høvding og da han var tilbake i Bagdad skrev han ned sine opplevelser på reisen. Ibn Fadlāns reisebeskrivelse er overlevert gjennom ett manuskript fra 1200-tallet og gjennom at store deler av hans tekst ble sitert i andre arabiske skrifter fra 1200-tallet.¹³⁷

Denne kilden fremstår som en øyenvitneskildring, men det er likevel kildekritiske problemer som det må tas hensyn til, Bæk Simonsen viser til at Fadlān observerte en fremmed kultur og nok ikke kunne forstå betydningen av alt som skjedde, og at han gjengir hendelser som han ikke kunne se selv, men ble fortalt han av en tolk.¹³⁸ I tillegg gikk det kanskje ett år før Fadlān fikk skrevet ned sin beretning, og på mange områder er den svært forskjellig fra hva som er kjent i norrøne kilder. I min oppgave vil jeg derfor ikke analysere denne kilden selvstendig men vurdere ritualene som beskrives opp mot hva som er kjent fra norrøne skriftlige og arkeologiske kilder.

Det var en høvdings begravelse, ikke konges, som Fadlān observerte. Jeg mener likevel det er relevant å bruke kilden, mennesker som var mektige og rike fikk begravelser i storslåtte hauger og med rikt gravgods. En forskjell mellom høvding og konge kommer likevel frem i denne kilden: Rushøvdingen ble begravet der han døde, for kongene derimot var stedet gravhaugen ble lagt til svært viktig ettersom dette var ett kultsted, og kongens lik kunne bli fraktet langt for å få plassert han på ønsket sted.

¹³⁶ *H.Svarte*, kap. 9

¹³⁷ Jørgen Bæk Simonsen. Ahmad Ibn Fadlān. *Vikingerne ved Volga. Ibn Fadlans rejsbeskrivelse / resumert, deloversatt og kommentert af Jørgen Bæk Simonsen*. Wormianum, Højberg. 1981: 52-60

¹³⁸ Bæk Simonsen, *Vikingerne ved Volga*, 47-48

Ifølge Ibn Fadlān ble høvdingens begravelse utført med en rekke riter,¹³⁹ I det følgende har jeg satt opp disse i egne avsnitt og jeg vil diskutere de i forhold til likheter med norrøne kilder:

I ti dager lå den døde høvdingen i en midlertidig grav som var laget av treverk og dekket med jord, i løpe av denne tiden ble likklærne lagd. Sagaene nevner ikke noe om dette, men når konstruksjonen av store gravhauger tok flere måneder kan man tenke seg at liket må ha blitt oppbevart i en midlertidig grav. I følge Gennep er tiden mellom den midlertidige begravelsen og den endelige en terskelfase.¹⁴⁰

Fadlān skriver at høvdingens formue ble delt i tre, hvor en del gikk til familien, en del til likklær og en del til alkohol som skulle drikkes under gravritualet. At det brukes nylagde likklær er spesielt for denne kilden. Når klærne den døde gravlegges i beskrives i sagaene så er det fineste klær som kongen har hatt, de er ikke spesiallagd for begravelsen. Det å spise og drikke i fellesskap er gjerne integreringsrit, hensikten er å integrere de sørgende med hverandre og med den døde.¹⁴¹ Sigurdsson skriver at «I heile mellomalderen spela alkoholhaldige drikkar ei viktig rolle i alle slags samkømer,[...] Drikken, særleg den alkoholhaldige mjøden, vart oppfatta som guddommeleg, og når folk drakk av den, symboliserte det fellesskapet med gudane. Dei som drakk samman, høyrde samman».¹⁴² Når alkoholdrikken hadde slik betydning i det norrøne samfunnet, virker det sannsynlig at riter som innebar drikking også ble utført i forbindelse med gravleggingen.

Ett skip ble trukket på land og det ble satt opp ett telt på skipet, i teltet ble det satt en bære dekket med fine stoffer og puter. Høvdingen ble kledd i likklærne og plassert inne i teltet, støttet opp av puter. Alkohol og ulike typer mat ble satt foran den døde. Teltet gir assosiasjoner til Osebergskipets gravkammer, Bæk Simonsen, som har oversatt Ibn Fadlāns tekst, skriver at teltet og det at høvdingen plasseres sittende kan være påvirket av lokale tradisjoner.¹⁴³ I Osebergskipets gravkammer ble det funnet bøtter med epler og bær, og om kong Rollaug forteller Snorre at han fikk fraktet mat og drikke inn i haugen.¹⁴⁴

¹³⁹ Fadlān, *Vikingerne ved Volga*, 55-59

¹⁴⁰ Gennep, *Overgangsrit*, 84

¹⁴¹ Gennep, *Overgangsrit*, 36, 113

¹⁴² Sigurdsson, *Norsk historie*, 38

¹⁴³ Gansum, "Fra jord til handling" i *Plats och praxis*, 274

¹⁴⁴ *Ys*, kap. 8

Videre forteller Fadlän om dyreoffer, det ble drept en hund, to hester, en hane og en høne. I graver fra vikingtid er det funnet rester etter dyreoffer, hund, hest, og storfe ser ut til å ha vært vanlig.¹⁴⁵ Dette var vanlige dyr på gårdene, som den døde vil ha bruk for i etterlivet. Men det kan også ha vært knyttet mytologisk betydning til dyrene.¹⁴⁶ Hest var det viktigste offerdyret i norrøn kult, og kan også ha vært tenkt å være den dødes ridedyr, Odin selv hadde en åttebeint hest, Sleipner. Verken norrøne kilder eller Fadläns beretning forteller om dyrene som ble ofret hadde tilhørt den døde, men jeg vil tro at av de ofrede dyrene var i hvertfall hest og hund mest sannsynlig den dødes dyr. I følge Gennep er drap på den dødes dyr en adskillelsesrite.¹⁴⁷

Fadlän skriver at en slavekvinne hadde sagt seg villig til å følge sin herre i døden. I dagene før selve begravelsen ble hun vaktet, gitt rusdrikk, og var gjenstand for flere riter. Hun skulle gå til mennenes telt for å ha samleie med dem. Hver av dem sa til henne ”Sig til din Herre, jeg gjorde dette af kærlighet til dig”.¹⁴⁸ Gro Steinsland skriver at disse ritene handler at slavekvinnen «har tjent som medium for overføring av livskraft til den døde herren»¹⁴⁹. Det finnes ikke noe i sagaene som antyder seksuelle riter i beskrivelser av begravelsesritualer eller andre riter omkring kongen. Dette kan henge sammen med kirkens strenge moral på dette område og at slikt var uakseptabelt, selv for Snorre som ellers skildret hedensk tro og blot, å gjengi Fadlän observerte ikke selv de seksuelle ritene, han ble fortalt om dem av tolken. Det åpner for at ritene har vært symbolske, ikke reelt utført. Gro Steinsland skriver at eros var knyttet sammen med død i førkristen tid. Edda og skaldediktingen, og billedsteiner på graver fra Gotland, gir inntrykk av forestillingen om at døden var å bli møtt av en kvinne, enten dødsrikets gudinner, Hel, Ran og Frøya.¹⁵⁰ Disse eksemplene sammen med Fadläns beskrivelse mener jeg tyder på at det er mulig at seksuelle riter, enten reelle eller symbolske, har vært utført i forbindelse med store begravelser. Jeg vil også regne det for sannsynlig at hvis slike riter var endel av den hedenske kulten, så ville de ikke blitt gjengitt eller beskrevet av Snorre eller andre kristne.

Det ble lagt til noe som liknet en dørkarm. Tre ganger ble slavekvinnen løftet av menn slik at hun så over dørkarmen og deretter ofret hun en høne. «Den første gangen de løftede henne op,

¹⁴⁵ Bergljot Solberg, *Jernalderen i Norge: Ca. 500 f.kr. - 1030 e.kr.* (Oslo: J.W. Cappelens forlag A/S 2003), 223; Steinsland, *Norrøn religion*, 341

¹⁴⁶ Steinsland, *Norrøn religion*, 341, 348

¹⁴⁷ Gennep, *Overgangsritualer*, 113

¹⁴⁸ Fadlän, *Vikingerne ved Volga*, 55-59

¹⁴⁹ Steinsland, *Norrøn religion*, 413

¹⁵⁰ Steinsland, *Eros og død i norrøne myter*, 100-102

sagde hun: «Jeg ser min herre sidde i paradiset, det er smukt og grønt. Sammen med han er (andre) mænd og ynglinge, og han kaller på mig, så før mig til ham»»¹⁵¹ Bæk Simonsen mener riten med dørkarmen og at trellekvinne selv deltar i dyreofringen kan være resultat av påvirkning fra det lokale området, og ikke typisk nordisk.¹⁵² Men jeg mener Britt-Mari Näsström har ett interessant poeng når hun viser til likheten med Volsetåtten, en fortelling om at Olav Haraldsson kom til en gård hvor folket der brukte en hestefallos i et ritual. Da Olav kastet gårdsfolkets hellige gjenstand til hunden sa husfruen «Jeg løfter meg over/ dørstolper og dørkarmen/ for å se om jeg kan redde / det hellige offer»¹⁵³

Slavekvinnen førtes til skipet. Hun hadde to armringer som gis til en gammel kone som ifølge Fadlan kaltes Dødens Engel. Slavekvinne gir så sine to ankelringer til den gamle konens døtre, som har oppvartet henne. Slavekvinnen fikk mer alkoholdrikk, drakk det og sang, Fadlans tolk sa at kvinnen slik tok avskjed med sine venninner. Ringene kan se ut til å være betaling til de andre kvinnene, men det å kvitte seg med eiendeler kan også være en adskillelsesrite. Å ta avskjed med venninner, som tilhørte det tidligere liv er også adskillelse. Kvinnen Fadlān kaller Dødens Engel kan minne om en skikkelse kjent fra norrøne kilder, volven. Volven beskrives som en eldre trollkyndig kvinne som kunne spå om fremtiden.¹⁵⁴

Inne i teltet skulle kvinnen gjennom seksuelle riter, før hun ble lagt ved siden av høvdingen. Hun ble holdt fast av mennene mens den gamle kvinnen stakk henne i hjel med en dolk. At treller kunne bli drept for å følge med den døde er kjent også fra norrønt område, av de to kvinner som ble gravlagt i Osebergshaugen var den ene kanskje en tjener som ble drept for å følge sin husfrue.¹⁵⁵

En slektning av den døde skulle antenne skipet. Han skulle da være naken og sto med ryggen mot skipet og ansiktet mot tilskuerne. Deretter kastet alle folk brennende trestykker på skipet. En av rūs mennene fortalte Fadlān at de brant skipet med høvdingens lik for at sjelen skulle komme raskere til paradiset, og de syntes det var underlig at araberne ville la den døde ligge i jorden og råtne. Den spesielle måten skipet skulle antennes kan jeg ikke finne paralleller til i andre norrøne kilder. Hensikten med brenningen som forklares til Ibn Fadlan minner om hva

¹⁵¹ Fadlān, *Vikingerne ved Volga*, 57

¹⁵² Bæk Simonsen, *Vikingerne ved Volga*, 51

¹⁵³ Britt-Mari Näsström, *Blot: Tro og offer i det førkristne Norden*, (Oslo: Pax forlag A/S, 2001) 102; Steinsland, *Norrøn religion*, 350-352

¹⁵⁴ Steinsland, *Norrøn religion*, 312-313

¹⁵⁵ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 20; Steinsland, *Norrøn religion*, 413

Gennep skriver er vanlig blant mange folkeslag: Troen på at sjelen drar til dødsrike når kroppen mister kjøttet, råtner, og at dette kan fremskyndes ved å brenne liket.¹⁵⁶ Noe liknende denne forestillingen gjenfinnes også i Snorres Ynglingesaga, hvor han forteller om svearne som dyrket Odin «det var en tro de hadde at dess høyere røyken steig opp i luften, dess høyere plass fikk han i himmelen, han som ble brent, og han ble så mye rikere om det brant mye med han»¹⁵⁷

«Så byggede de på stedet, hvor skibet[...] hadde været, noget, der ligner en rund høj[...] Derefter gikk de bort.»¹⁵⁸ Fra denne beskrivelsen ser det ut til at selve byggingen av gravhaugen tok kort tid og var enkel i forhold til Oseberghaugen og andre store gravhauger. Dette kan vise skille i gravskikk mellom mindre vikinghøvdinger og de mektigste herskerslektene.

Oppsummering

Sagaene, Oseberghaugen og mytologiske kilder sammen med Ibn Fadlans beretning gir ett bilde av hvordan begravelser for kongen og andre i høye samfunnslag kan ha foregått: I en periode over flere måneder arbeidet mange mennesker, kanskje hele lokalsamfunnet, med å bygge en gravhaug. I noen tilfeller kunne haugen inneholde ett helt skip, som i første omgang ble halvveis dekket av jord slik at fordelene av skipet ble åpent og så ut som om det kom seilende ut av jorden. Rundt gravhaugen eller på skipet ble det utført rituelle handlinger som ofring av dyr og gravgods, rituell drikking av alkohol, kanskje seksuelle riter og i noen tilfeller rituell drap på trelle. Den døde ble lagt i gravkammeret og haugen ble lukket, og gravhaugen ble et helligsted.¹⁵⁹

Hele perioden under konstruksjon av gravhaugen kan tolkes som en liminalfase for deltakerne, når liminalfasen blir så omfattende kan inneholde både adskillelses-, liminale- og integreringsrituer. Drap av den dodes dyr og slaver kan være adskillelsesrituer og rituell drikking trolig integrasjon mellom deltakerne i ritualet. At den døde lukkes inn gravhaugen kan markere den dodes adskillelse fra denne verden, men også integrasjon i dødsriket. Selve reisen den døde var tenkt å foreta til dødsriket er en liminalfase, den døde kunne ha

¹⁵⁶ Gennep, *Overgangsrituer*, 105

¹⁵⁷ *Ys*, kap. 9

¹⁵⁸ Fadlän, *Vikingerne ved Volga*, 59

¹⁵⁹ Gansum, "Fra jord til handling" i *Plats och praxis*, 249-252, 272 – 282; Fadlän, *Vikingerne ved Volga*, 55-60

oppholdssted i graven eller reise til ett dødsrike. I Valhall ble den døde integrert gjennom å motta en drikk fra gudene.¹⁶⁰

Som jeg beskrev mer detaljert i de to foregående kapitler, så medfører rituelle handlinger i følge Bell en sirkel hvor deltakerne som har en rituell sans skaper ett miljø gjennom skjemaer bestående av motsetningspar, og disse skjemaene som deltakerne selv har skapt vil på nytt innarbeides i deres virkelighetsforståelse og samtidig oppfattes som bestemt av noe utenfor menneskene selv.¹⁶¹ Deltakerne som bygget kongens gravhaug og utførte andre ritualiserte handlinger ved graven gjorde dette ut fra rituelle skjemaer som de hadde fått innarbeidet gjennom deltakelse i riter knyttet til slektens gravhauger. Ved å overføre disse skjemaene til kongens gravritual ble det dannet ett rituelt miljø hvor bondens rolle som overhodet på gården og som beskytter fra gravhaugen etter sin død, ble overført til forholdet mellom kongen og hans folk, og denne maktordningen ble oppfattet som naturlig. Skapelsen av haugen kan også ha medført en opplevelse av forsonende hegemoni hvor deltakerne så sin fordel av maktordningen i samfunnet fordi kongens gravhaug ble ett helligsted som kunne gi gode avlinger og fred til lokalsamfunnet.

Håkon den Godes begravelse slik Snorre beskriver den fremstår som nedtonet og enkel, noe som kanskje kan tilskrives Snorres ønske om å nedtone kongens hedenske begravelse. Men tenker man seg at det faktisk foregikk slik Snorre skrev kan det være kongens venner som med sin rituelle sans kunne gjennomføre ett improvisert ritual¹⁶² som fremsto som en mellomting mellom hedensk og kristen begravelse.

¹⁶⁰ Gennep, *Overgangsriter*, 26, 103, 113

¹⁶¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 80-81, 98-104, 107, 220-221

¹⁶² Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 80

4. Fra den døde kongen til den nyinnsatte

Jeg skal nå se på tre ulike rituelle handlinger som var rettet både mot den døde kongen og mot hans etterfølger: I Vikingtiden ble arveøl, også kalt sjaund, holdt på den sjuende dagen etter at en person var død, arvingene holdt gjestebud hvor det ble drukket minneskåler og hensikten var å markere at arven ble rettmessig overført.¹⁶³ For å markere overføring av makt til nye herskere kan det ha blitt foretatt haugbrudd i gravhauger for å hente ut enkelte gjenstander.¹⁶⁴ Snorre skriver om hvordan Magnus den Gode og Harald Hardråde åpnet skrinet som inneholdt Olav den Helliges levninger og klippet helgenkongens hår og negler.¹⁶⁵

Arveøl

I Ynglingesaga beskriver Snorre hvordan en konges arveøl kan ha foregått i førkristen tid, og i Olav Tryggvassons saga forteller han om en kristen versjon av dette ritualet hos danekongen Svein Tjugesjegg på slutten av 900 tallet.

Kong Ingjald lot stelle til stort gjestebud i Uppsala og ville holde arveøl etter sin far kong Anund[...] bød til seg konger og jarler og andre stormenn; [...] Det var skikk den gang at når en skulle holde arveøl etter konger og jarler, så skulle den som holdt det, og som skulle ta imot arven, sitte på trinnet foran høgsetet helt til ei skål ble båret inn som de kalte Brageskåla; da skulle han stå opp og ta imot Brageskåla og gjøre ett løfte, også drikke ut skåla; så skulle de leie han til høgsetet som hans far hadde hatt, da var han kommet til full arv etter faren.¹⁶⁶

Kong Svein gjorde ett svært gjestebud, han bad til seg alle høvdingen som var i riket, for han ville drikke arveøl etter Harald, faren. [...] Første dag i gjestebudet, før kong Svein steig opp i farens høgsete, drakk han til minne etter han, og lovt at før tre år hadde gått, skulle han ha kommet til England med hæren sin og drept kong Adalråd eller drevet han ut av landet. Den minneskåla måtte de drikke alle som var i arveølet, [...] Da dette minnet var drukket, skulle alle drikke Krists minne, [...] ¹⁶⁷

¹⁶³ Steinsland, *Norrøn religion*, 346

¹⁶⁴ Steinsland, «Herskermaktens ritualer», i *Plats och praxis*, 94-96

¹⁶⁵ *OH*, kap. 244-245; *H.Hårdråde*, kap. 25, 80

¹⁶⁶ *Ys*, kap. 36

¹⁶⁷ *OT*, kap. 35

Arveølet var altså er et gjestebud hvor deltakerne skulle spise og drikke sammen, og hvor Brageskålen eller minneskålen var et sentralt element. Bagge skriver at «Høvdingene i vikingtiden og tiden før har trolig kunnet ta i arv ganske betydelige nettverk av slektninger og klienter, men for å beholde og utvikle disse nettverkene, var det nødvendig med personlig innsats.»¹⁶⁸ Å holde arveøl var nok endel av innsatsen en konge måtte gjøre for å knytte til seg forgjengers tilhengere. Det å spise og drikke sammen symboliserte at man hørte sammen.¹⁶⁹ Slik kan arveølet ha fungert som en måte overføre og styrke båndene mellom den nye herskeren og de menn som hadde støttet hans far.

Om overgangsriter for de døde skriver Gennep at «Blant integrasjonsritene vil jeg først få nevne måltidene som finner sted etter likferden, og under minnehøytidelighetene. Disse har til hensikt å gjenforene alle gruppens gjenlevende medlemmer med hverandre[...] Et måltid av denne typen finner ofte sted også etter at sørgetiden er over.»¹⁷⁰ Med utgangspunkt i dette vil jeg tolke det slik at arveølet markerte avslutningen på liminalfasen for de gjenlevende, og var samtidig ett integreringsritual, hvor gjestene ble integrert med den nye kongen. Samtidig kan minneskålen også ha vært en adskillelsesrite i forhold til den døde kongen.

Arveølet slik det beskrives i Heimskringla inneholdt flere handlinger som jeg mener kan vurderes som ritualiserte. Ett gjestebud er i seg selv ett ritualisert måltid hvor folk kommer fra sine gårder for å samles til felles mat og drikke, i forhold til vanlige måltider. En skål er en ritualisert versjon av den vanlige drikking, og løftet som skulle sies i arveølet var med på å gjøre Brageskålen og minneskålen differensiert og opphøyd i forhold til andre skåler. At den nye kongen skulle sitte på trinnet av høysetet differensierer arveølet i forhold til andre gjestebud. Når kongen ble leid til høysetet var dette en ritualisert handling i forhold til om han hadde satt seg i det selv.

Ettersom arveøl var ett ritual som ble holdt av både bønder og konger mener jeg det er relevant å se på hva Bell skriver om hvordan sentrale riter tar opp og bygger på lokale riter.¹⁷¹ Dette skrev jeg om i forrige kapittel, i forbindelse med gravhaugen, og jeg mener kongens arveøl har hatt samme funksjon: Å overføre forholdet mellom bondens rolle som husholdets

¹⁶⁸ Bagge, *Fra knyttneve til scepter*, 9

¹⁶⁹ Sigurdsson. *Det norrøne samfunnet*, 38

¹⁷⁰ Gennep, *Overgangsriter*, 113

¹⁷¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 128

leder til kongens rolle som leder for sitt folk. Ritualiserte handlinger er effektive i forhold til å skape en forestilling om at makt kommer fra noe utenfor menneskene selv, og for å skape opplevelse av forsonende hegemoni.¹⁷² Skikken med at overtakelse av arv ble markert ved at arvingen tok plass i farens høysetet var kjent for folk,¹⁷³ og når dette ble knyttet til kongens arveøl opplevdes det at hans makt var legitimert gjennom arven og at overtakelse av kongsmakt gjennom arv var en naturlig del av verdens ordning. Videre ville det at den nye kongen holdt gjestebud vise at han var generøs, og løftene han gav ved skålen viste at han ville øke sin egen og sine tilhengernes ære og rikdom ved å gjøre storverk. Dette gjorde at gjestene oppfattet han som en generøs og sterk konge, som de selv vil ha nytte av å følge, altså forsonende hegemoni.

I Ynglingesaga forteller Snorre at det var vanlig skikk holde arveøl etter konger og jarler, men det er kun i de to eksemplene jeg har nevnt at kongens arveøl faktisk nevnes. Hverken for Halvdan Svarte eller Harald Hårfagre og hans sønner nevnes noe arveøl. En mulig forklaring er Snorres litterære motiver, kong Ingjalds arveøl var spesielt fordi han avsluttet det med å brenne inne sine gjester, og for Sveins arveøl fikk løftene som ble gitt betydning for de videre hendelsene i sagaen. Ett vanlig arveøl som gikk fredelig for seg har kanskje ikke vært interessant for Snorre å skrive om. Fortellingen om kong Sveins arveøl er plassert på slutten av 900 tallet, da kristendom og hedendom eksisterte ved siden av hverandre, og dette er siste sted i Heimskringla hvor Snorre nevner arveølet. Da kristendommen ble innført ble det gjennom kristenretten gitt lov om at ett dødsfall skulle markeres etter fem dager, ikke sju, noe som gjorde at kirken kunne bryte den hedenske arveølskikken.¹⁷⁴

Haugbrudd

Ved arkeologiske utgravninger har man funnet spor etter det som er blitt kalt haugbrud, at noen har tatt seg inn i gravhaugene på ett tidspunkt etter begravelsen. Gravhauger inneholdt gjerne gull og andre rikdommer, og i noen tilfeller kan haugbruddene ha vært utført med hensikt å plyndre. Noen haugbrudd skyldtes at den døde ble hentet ut av kristne slektninger, som ønsket å legge den døde til en kristen kirkegård, for kirken hevdet at bare de som var

¹⁷² Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 116

¹⁷³ Steinsland, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi*, 80

¹⁷⁴ Steinsland, *Norrøn religion*, 346, 440

begravd på viet jord kunne komme til Himmelen.¹⁷⁵ I Harald Hårfagres saga forteller Snorre at steinene fra kongens grav nå står på kirkegården som ble lagt i nærheten av haugen:

I Haugesund står en kirke, og like ved kirkegården i nordvest er kong Harald Hårfagres haug; [...] Midt i haugen var kong Haralds grav; der sto det en stein ved hodet og en ved føttene og hella var lagt oppå dem, også var det bygd en mur av stein på begge sider under. De steinene som var i haugen den gang, og som vi talte om her, de står nå på kirkegården der.¹⁷⁶

Men plyndring eller flytting av den døde forklarer ikke alle haugbrudd. Arkeologiske undersøkelser har vist at i mange store gravhauger, blant andre Oseberghaugen, ble det foretatt haugbrudd kort tid etter begravelsen, og i disse var våpen og smykker fjernet, mens det fortsatt lå igjen mye rikt gravgods. Gro Steinsland skriver at gravhauger, som jo var helligsteder for folk, sannsynligvis ikke ble plyndret i samtiden. Hun mener at for herskerslektenes gravhauger kan forklaringen på haugbruddet ligge rituell markering av makt og viser til A. W. Brøggers «dyrgrip-hypotese» og Bjørn Myhres videreføring av denne hypotesen. Dyrgrip-hypotesen går ut på at haugbrudd som skjedde kort etter gravleggingen trolig har blitt gjort for å hente ut symbolske gjenstander, som foreksempel sverd, hjelm eller ringer, disse ble gitt til den nye herskeren for å markere overføring av makten, enten det var i forbindelse med brudd eller kontinuitet i herskerslekten. Ved et maktskifte hvor en annen slekt overtok makten, kan nye herskere ha villet ødelegge eller overta maktsymbolet fra den gamle herskerslekten. Når makten fortsatte i en slekt eller ett dynasti, kan det ha blitt foretatt haugbrudd for å markere kontinuitet og maktovertagelse.¹⁷⁷

Steinsland kobler rituelle haugbrudd og kongelige ritualer med hedendommens mytologi.¹⁷⁸ I Eddadiktet Skirnesmål sitter Frøy i Odins høysete og sender en tjener på frierferd til Gerd i Jotunheimen, og han får med seg en ring, 11 epler og en temmekvist. Steinsland har tolket dette diktet som en myte for kongelig initiasjon hvor Odin representerer den gamle kongen og Frøy er modell for den nye kongen som skal overta makten. Hun mener gjenstandene som sendes med til Jotunheimen var ment å vende tilbake til Frøy sammen med jotunkvinnen og

¹⁷⁵ Steinsland, *Norrøn religion*, 440

¹⁷⁶ *H. Hårfagre*, kap. 43

¹⁷⁷ Steinsland, «Herskermaktens ritualer», i *Plats och praxis*, 94 – 96; Steinsland, *Norrøn religion* 415

¹⁷⁸ Steinsland, «Herskermaktens ritualer», i *Plats och praxis*, 94-96; Steinsland, *Norrøn religion*, 402-405, 413, 415; Steinsland, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi*, 149

hun tolker dem som paralleller til de europeiske kongenes verdighetstegn som er ring, globe og septer, og hun foreslår at det var slike kongelige verdighetstegn som ble lagt i en konges gravhaug for senere å hentes ut og overrekkes en ny konge. Ringen i Skirnesmål finnes også i andre myter, men da tilhører den Odin. Den samme ringen ble lagt på likbålet til Balder, en gud og fulgte dermed med han til Hels dødsrike, og derfra ble den hentet tilbake til gudenes verden, også her er en mytisk parallell til haugbrudd.¹⁷⁹

Jeg synes Steinslands gir en god og interessant tolkning av mytene og hvordan de kan vise til vikingtidens haugbrudd og kongeinitiasjon. At gjenstandene som hentes ut av graven skal overleveres den nye herskeren passer godt med at Gennep og Turner skriver at overrekkelse av regalier er sentrale i overgangsritualet ved kongelige innsettelse.¹⁸⁰ Som del av overgangen fra en konge til en annen mener jeg at hvis disse regaliene ble lagt i gravhaugen for å hentes ut igjen å gis til den nye herskeren så representerer dette liminalfasen, noe også Steinsland har påpekt.¹⁸¹ Selve haugbruddet hvor herskersymbolene hentes ut vil jeg samtidig tolke som en siste adskillelserite fra den døde kongen hvor hans maktsymboler tas fra hans grav og overrekkes etterfølgeren. Brøgger mente at sverd og hjelm kan ha vært blant gjenstandene som ble hentet ut av haugen, mens Steinsland foreslår at det var herskerens regalier som ble lagt i graven og deretter tatt ut gjennom haugbruddet.¹⁸² Her synes jeg Steinslands forslag virker mest sannsynlig, når folk mente at den døde skulle bli en av Odins krigere og dermed hadde bruk for sitt sverd og sin hjelm i dødsriket, så ville de nok ikke tatt fra han våpnene.

Akkurat hvordan haugbruddet har blitt utført, hvem som utførte selve henting og overrekkelse av gjenstandene og hvem som har deltatt som tilskuere vites ikke, så en nærmere analyse av ritualet i forhold til skaping av motsetningspar og rituelte miljø vil jeg ikke forsøke meg på. Men jeg vil tro at det ritualiserte miljø som skapes omkring haugbruddet og overrekkelsen av regaliene gjorde at deltakerne opplevde at selve kongemakten kom fra noe utenfor menneskenes egen vilje, den var knyttet til regaliene og med dem ble makten overført til den nye kongen. Samtidig ville utføringen av haugbruddet sammen med kjennskapet til myten i

¹⁷⁹ Steinsland, «Herskerkraftens ritualer», i *Plats och praxis*, 94-96; Steinsland, *Norrøn religion*, 402-405, 413, 415; Steinsland, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi*, 148 - 149; Steinsland, *Den hellige kongen*, 69-74

¹⁸⁰ Betydningen av regalier skal jeg diskutere mer i del 2, kapittel 4; Gennep, *Overgangsriter*, 82; Turner, *The ritual process*, 138-39

¹⁸¹ Steinsland, *Den hellige kongen*, 72

¹⁸² Steinsland, «Herskerkraftens ritualer», i *Plats och praxis*, 94-95

Skirmesmål ha ført til at maktordningen i menneskenes verden ble koblet til maktordningen i gudenes verden og dermed virket denne ordningen som naturlig og riktig.

Olavs skrin

Da Olav Haraldsson ble erklært helgen, ble hans levninger lagt i ett skrin, satt over høyalteret i kirken, og dekket med dyre stoffer. Han ble altså ikke lagt i kirkens gulv eller vegg slik senere kristne konger ble. Biskopen tok vare på Olavs legeme og klipte hår og negler, som fortsatte å vokse på den døde. At hår og negler vokste på Olav etter døden ble brukt som beviset hans hellighet og helgenstatus.¹⁸³

Snorre skriver at det skjedde mange jærtegn ved Olavs helligdom og viser til et kvad av Torarin Lovtunge, som levde på den tiden, hvor det fortelles at mengder av folk oppsøkte kongens helligdom for å bli helbredet for ulike plager.¹⁸⁴ I Harald Hardrådes saga skriver Snorre om Olavs sønn: «Kong Magnus hadde tatt vare på kong Olavs legeme fra den tid han kom til landet, klipte håret hans og neglene hver hver tolvte måned og hadde sjøl den nøkkelen som de kunne låse opp skrinet med. Da hendet det mange slags jærtegn ved kong Olavs helligdom»¹⁸⁵ Før Harald Hardråde dro til krig i England «gikk han først til kong Olavs skrin og lukket det opp og klipte hans hår og negler og låste så skrinet, men nøklene kastet han ut i Nidelva, og siden har ikke den hellige Olavs skrin vært lukket opp.»¹⁸⁶ Om rituell klipping av hår skriver Gennepe:

Å klippe håret er det samme som å la seg adskille fra den foregående verden; å dedisere håret er det samme som å knytte seg til den hellige verden, og mer spesifikt til en guddom eller en ånd som man på denne måten etablerer ett slektskapsforhold til. Men en slik dedikasjon er bare en av mange måter å bruke avklippet hår på. Det avklippede håret [...] eller avklippede negler, bærer i seg en liten flik av eierens personlighet. Mange steder finnes det ingen slik forestilling, og det gjøres da ingen ting med disse restene. Men der hvor forestillingen finnes, kan håret graves ned, brennes, bevares i en pose, plasseres i forvaring hos en slektning[...]¹⁸⁷

¹⁸³ *OH*, kap. 244-245

¹⁸⁴ *OH*, kap. 245

¹⁸⁵ *H.Hårdråde*, kap. 25

¹⁸⁶ *H.Hårdråde*, kap. 80

¹⁸⁷ Gennepe, *Overgangsriter*, 114

Akkurat hva som var den rituelle hensikten med at Olavs hår og negler klippes kan ikke avdekkes når det ikke gis opplysninger om hva som ble gjort med avklippet. Gennep skriver at det å klippe håret til en avdød kan ha funksjon av å bryte bånd mellom den levende og den døde.¹⁸⁸ Jeg mener det er lite trolig at hensikten var adskillelse når biskopen og Magnus Olavsson klippet Olavs hår og negler. Forestillingen om at avklippet inneholder en del av den dødes personlighet passer bedre, Olavs legeme var en relikvie, det vil si bein eller gjenstand fra en helgen. Folk mente relikviene på en måte bar med seg helgenene og gjennom dem kunne det skje mirakler. De avklippede negler og hår fra helgenkongen ble nok tatt vare på og behandlet som relikvier. Harald Hardråde tok nok med seg avklippet som relikvie får å ha med seg til England. At han kastet nøkkelen var en måte å hindre at andre skulle få ta med seg biter av Olavs relikvie.

At Olavs legeme ble en helligdom hvor det ble utført riter skyldtes at han var erklært helgen, det ser ikke ut til at senere kongers gravsted ble oppfattet som hellig eller som gjenstand for riter. Disse ritene er ikke del av noe overgangsritual, men jeg har tatt de med i oppgaven fordi ritene omkring Olav den helliges skrin markerer en overgang mellom hedendommens og kristendommens dødsritualer for kongene. Jeg vil si meg enig med Steinsland når hun påpeker likheten mellom dyrking av konger i haug og at Olav levninger ble en helligdom og helgenkongen en overgangsskikkelse mellom det hedenske sakralkongedømmet og kristendommens legitimering av kongedømmet som guds valgte styreform.¹⁸⁹

Oppsummering

Arveølet hadde funksjon som adskillelsesritual for den døde kongen og samtidig for å markere overføring av hans tilhengere og hans høysete til den nye kongen. Før den nye herskeren satt seg i høysetet befant gjestene i arveølet seg i liminalfasen mellom to herskere, og samtidig var arveølet i seg selv ett overgangsritual hvor minneskålen var adskillelse fra den gamle kongen, den nye kongen som satt på trinnet av høysetet var en terskelrite, det at han løftes opp i høysetet og at han deler mat og drikke med sine gjester var integrasjonsritene. Arveølet skapte ett felleskap, på den ene siden mellom gjestene som ved å spise og drikke sammen ble gjenforent etter å ha mistet det som opprinnelig forente dem, kongen. Samtidig

¹⁸⁸ Gennep skriver her om at hårklipp kan bryte ekteskapsbånd, men slik jeg forstår sammenhengen i avsnittet kan dette også gjelde andre typer personlige bånd; Gennep, *Overgangsriter*, 115

¹⁸⁹ Steinsland, *Norrøn religion*, 448-452

ble de integrert med arvingen som var deres nye konge. Hans makt ble gjennom dette ritualet legitimert gjennom at han arvet den, og at det å arve kongsmakt ble oppfattet som naturlig. Videre opplevde gjestene en følelse av forsonende hegemoni ved å oppleve den nye kongen som en som holdt gjestebud for sine venner og kunne skaffe dem ære gjennom store gjerninger.

Maktoverføring i hedensk tid kunne også markeres ved at bestemte gjenstander, kanskje kongelige verdighetstegn, ble lagt i gravhaugen med den døde kongen for så å bli hentet tilbake til de levendes verden gjennom ett rituelt haugbrudd slik at de kunne gis til den nye kongen. De kongelige regaliene opphold i gravhaugen representerer liminalfasen, mens selve haugbruddet også kan være en adskillelsesrite for den døde kongen. Haugbruddet, som ritualisert handling, har bidratt til at deltakerne i ritualet opplevde at selve makten ble overført fra den tidligere kongen til den nye og når det som skjer i ritualet kobles med myten fra Skirnesmål skapt en opplevelse av maktordningen i samfunnet tilsvarer maktordningen i gudenes verden og dermed er en naturlig del av virkeligheten.

Olav Haraldssons lik ble som følge av kongens helgenstatus gjort til en relikvie og en helligdom som ble gjenstand for dyrkelse. Slik kan kulten omkring Olav Haraldsson sees som en mellomfase, fra kongens gravhauger som var helligsteder for folk til kristendommens gravlegging i kirken. At kongene Magnus den Gode og Harald Hardråde åpnet skrinet for å klippe helgenkongens hår og negler må forstås i forhold til at de slik kunne ta med seg deler av helgenens relikvie.

Konklusjon del I

Overgangsritualene for den døde kongen handlet på den ene siden om kongen som skulle gjennom en overgang fra tilstand som levende til en tilstand som død, og på den andre siden handlet de om kongens undersåtter som skulle atskilles fra han, gå gjennom en liminalfase som tilsvarte en sørgetid, og så bli integrert med en ny konge. Liminalfasen kan i seg selv inneholde ett mønster av adskillelles-, liminal- og integreringsriter.¹⁹⁰

Ved å følge modellen for overgangsritualer kan den kristne kongens død slik den fremstilles i samtidssagaene, tolkes på følgende måte: Kongen som forbereder seg til å dø sørger for å gi beskjed om hvem han regner som sin arving og å sende sine instruksjoner til denne arvingen, dette bidrar til at han adskilles fra sin tidligere status. Han skal også sette seg inn i en mental tilstand hvor han aksepterer døden og vender sitt sinn mot Gud, også dette har til hensikt å adskille han fra det jordiske liv. Den siste olje, som gis før kongen dør, og sjelemessene som synges etter hans død, kan ha fungert som riter for integrering i dødsriket ettersom de hadde til hensikt å hjelpe sjelen i tilværelsen etter døden. Vaskingen av kongens lik handler også om adskillelse, den døde renses på en måte fra sitt tidligere liv. Den døde kles opp i kongelige klær og legges slik at folk kan komme å se han, dette mener jeg representerer en liminalfase både for den døde og for hans undersåtter. Flyttingen av liket ned til kirken kan være en rite som fysisk markerer den dødes overgang fra livet på jorden til tilværelsen i Guds rike. Selve begravelsen markerer adskillelse når kongen legges i sin kiste og når han legges i graven, men kan samtidig være en liminalfase for folket som har mistet sin konge. Integreringsritene for kongens undersåtter vil skje under etterfølgerens innsettelse, men ved Håkon Håkonssons død, hvor sønnen alt var blitt konge, kan selve begravelsen sees som stedet Håkons folk integreres med hans etterfølger.

Gjennom alle disse ritualiserte handlingene skapes ett miljø hvor kongen oppleves som den øverste i det jordiske hierarkiet og samtidig som den som holder alle samfunnet sammen, og som Guds utvalgte til å herske over sitt folk. Dette var kjernen i kirkens kongeideologi, som middelalderens mennesker hadde fått innarbeidet i sin virkelighetsoppfatning, denne virkelighetsforståelsen ble overført til kongens dødsritualer hvor den på nytt ble innarbeidet og dermed forsterket for deltakerne. Men deltakerne så ikke at de selv var med på å skape det

¹⁹⁰ Gennep, *Overgangsriter*, 26, 103-104

rituelle miljøet, de oppleve at det var Guds vilje som sto bak ordningen av samfunnet som hierarkisk og med kongen i den øverste posisjon.

For å undersøke de hedenske konges dødsritualer har jeg trukket inn elementer fra mange ulike kilder, en sammenfattende analyse blir dermed mer usikker enn for de kristne ritualene. Dødsforberedelser for de av vikingtidens konger som fikk mulighet til det, har nok handlet om å sørge for at de fikk en storslått begravelse som gav dem ett godt minne etter sin død. Konstruksjonen av kongens gravhaug var en prosess som kan ha vært over flere måneder eller år, og de mange folk som må ha deltatt i byggingen befant seg i en liminalfase. Haugen har fungert som en *rituell arena*¹⁹¹, hvor det ble utført både adskillelser, liminal- og integreringsrit. Adskillelsen fra den gamle kongen ble også markert i arveølet, og gjennom ett rituelt haugbrudd som kan ha hatt til hensikt å hente ut kongens verdighetstegn for å overlever dem til en ny hersker.¹⁹²

Ritualene ved kongens gravhaug og arveøl bygde på riter som folk kjente og hadde deltatt i gjennom kulten på gårdene. Slik bidro ritualene til at maktforholdet mellom bonden og hans hushold ble overført til forholdet mellom kongen og hans folk, og slik forfedres gravhaug ble gjenstand for kult slik at de døde kunne passe på sine slektninger, slik ble kongens gravhaug ett helligsted som kunne gi «godt år og fred» for lokalsamfunnet. Hvis haugbruddet ble knyttet til myten i Skirnesmål¹⁹³ har også dette bidratt til at folk opplevde kongemakten som en naturlig del av verdens orden, fordi kongens rolle i menneskenes verden hadde sin parallell i gudenes verden.

Over har jeg summert opp ritene i høymiddelalder og hedensk vikingtid, men hva med perioden i mellom? Snorre skriver lite om de kristne kongenes begravelser, men forteller at de ble gravlagt i kirkene, slik også høymiddelalderens konger ble. Dette skyldtes hovedsakelig ønske om å bli gravlagt nær helgenenes relikvier som ble oppbevart i alteret.¹⁹⁴ Snorre forteller at Magnus den godes lik ble stelt på kongeskipet før han ble fraktet til Norge for å begraves der. Dette har likheter med skildringen av hvordan Håkon Håkonssons lik ble stelt og deretter lagt slik at folk kunne se han, men for Magnus foregikk dette samtidig. Hensikten

¹⁹¹ Gansum, «Fra jord til handling» i *Plats och praxis*, 278

¹⁹² Steinsland, «Herskermaktens ritualer», i *Plats och praxis*, 94-96

¹⁹³ Steinsland, *Den hellige kongen*, 69-74

¹⁹⁴ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 106-109

med ritualet var nok likevel den samme. At stellingen av kongens lik skjedde på et skip gir også assosiasjoner til hvordan skipet i store gravhauger ble brukt som arena for rituelle handlinger. Når det gjelder Olav Haraldsson som på grunn av sin helgenstatus ble lagt i ett skrin over kirkens alter, vil jeg si meg helt enig med Steinsland¹⁹⁵ i at Olav slik ble en overgangsskikkelse hvor kulten omkring kongenes gravhauger ble overført til kulten omkring Olav den Hellige.

¹⁹⁵ Steinsland, *Norrøn religion*, 450

Del II Kongens innsettelse

Kongen er død og hans folk må velge seg en ny konge. Dette skjedde gjennom ett ritual som ble kalt konungstekja, hvor den som ville ta kongsmakt møtte på tinget og ble valgt eller hyllet til konge av folket der.¹⁹⁶ For å analysere ritualene ved kongens innsettelse har jeg valgt å bruke Hirdskråen som hovedkilde, fordi denne gir en detaljert beskrivelse av hele innsettelsesseremonien. Kapittelinnstillingen i denne delen vil derfor følge Hirdskråens tekst, men samtidig vil jeg også diskutere ritualer som beskrives i andre skriftlige kilder. Fordi rekkefølgen og sammenhengen i ritualet er av stor betydning har jeg valgt å gjengi hele beskrivelsen fra Hirdskråen her i innledningen:

2 (5) Her fortelles det om hvordan kongsemnet skal tas til konge

Nå skal det fortelles om hvordan den skal tas til konge som Gud av sin nåde har gitt og skipet oss til fører og herre etter det rette arvebestemmelsene. Helst skal dette skje på en helligdag eller en søndag om ikke nødvendige ting skulle hindre det.

Når de fremste menn er kommet sammen, skal det stevnes til ting etter gammel sedvane. Men før tinget skal det holdes hirdstevne om de sakene som da synes mest nødvendige.

Kongsemnet skal tale om, og la samtale om, disse sakene og takke alle for at de er møtt fram. Og han skal love alle slik heder og slike navnebøter som de hadde før, og med god forbedring for dem som synes fortjent til det, etter de gjeveste menns råd, og etter den tjenesten de vil komme til å få. Siden skal det samtales om hvordan hele hirden skal bu seg til tinget for at all deres ferd skal være så verdig som mulig.

Den dagen ting skal holdes, skal det først blåses grytidlig om morgenen for å varsle folk om tinget. Og da skal hele hirden kle seg i hærbunad og enhver gjøre seg i stand som det best sømmer seg etter hans rang. Da skal kongsemnet la messen *De spiritu sancto* synge eller lese for seg, (og) med følgende kollekt: *Deus in te sperancium fortitudo*, *De domina*, *De sancto Olauo*, *De omnibus sanctis*. Siden, etter messen, skal kongsemnet gå til alters og av alt hjertet be om Guds miskunn og om den hellige Marias og den hellige Olavs forbønn. Siden skal kongen med knefall ta imot biskopens velsignelse, og deretter skal det hellige kors og andre helligdommer bæres frem og føres i prosesjon.

¹⁹⁶ Sigurðsson, *Norsk historie*, 76

Alle føre menn skal gå dit hvor tinget holdes. Der skal høysetet være satt opp slik det sømmer seg, og slik at det er laget ett sete i midten, høyest og best, og der skal ingen sette seg. Mens de andre høvdingene skal sitte i de øvrige høysetene, på begge sider, skal kongsemnet sitte på trinnet nedenfor det høyeste høysetet. Så snart tinget er satt og kommet i god orden skal den fornemste, enten han er en lærd mann eller lekmann, legge kongsnavnet på kongsemnet med disse ord: «Kongsnavnet, som Gud gir deg og som du er født til og som du er tatt til av landsfolket etter Hellig Olavs lover, legger jeg på deg – og nevner kongsemnet ved navn N. - på Guds vegne og på vegne av alle dem som er underlagt ditt herredømme, med den heder og styringsmakt som derav følger over hele Norge og hans skattland. I faderens og sønnens og den hellige ånds navn amen.

Når alt dette er fullført, skal biskoper, lendmenn, hirdstjorer og lagmenn reise seg og heve kongen opp i høysetet og de lærde mennene skal synge Te Deum og lekmennene Kyrie eleison, Gud til lov og ære.

3 (6) Om de edene som skal framsies og om kongeløftet:

Nå, fordi kongen føler seg desto mer forpliktet til å holde loven overfor undersåttene sine, og bøte (på loven), da skal han gi dette løftet til folket sitt med full stadfestelse etter at han er blitt tatt til konge: «Da lover jeg Gud og hans hellige menn, og derfor hans folk som jeg uverdigg er blitt satt til å styre over, at jeg skal holde den kristne lov, som kong Olav den hellige gjorde opptaket til, og som under hans etterfølgere er blitt samtykket mellom kongen(e)s og deres (undersåtter) som bygger landet – med begge parters samtykke, og med gode menns råd forbedre etter det vettet som Gud gir meg.»

Men kongen er ikke bare forpliktet til å holde dette overfor dem som er på tinget sammen med han, men like mye overfor alle sine undersåtter, fødte som ufødte.

4 (7) Hertugeden og jarlens

Da skal også hertug og jarl sverge denne eden hvis de er til stede, eller så snart de kommer til kongen: ”Til det legger jeg hånd på disse helligdommene og skyter det under Gud at jeg skal være min herre N. Norges konge hull og tro, både lønnelig og åpenlyst. Den landsluten han gir meg, skal jeg trofast holde på de vilkår han setter, på alle måter. All den lydriad som en god hertug eller jarl skylder en god konge, skal jeg yte ham. Holde skal jeg også de edene han har sverget alt landsfolket etter det vettet Gud gir meg. Gud være meg nådig om jeg taler sant, unådig om jeg lyver.

5 (8) Om lendmannseden og bøndernes

Da skal også lendmenn og hirdstjorer og bønder sverge eden slik den står i selve Lovbøkas kristendomsbolk.

6 (11) Her fortelles det om hvordan de håndgangne menn skal ta sine navnebøter på nytt, de som før var håndgangne

Dagen etter skal kongen la blåse til samtale med alle de håndgangne mennene. Da skal alle mennene avgi troskapsløftet til kongen og fullføre sine eder[...].¹⁹⁷

¹⁹⁷ *Hirdskråen*, 67-71; Referansene til *Hirdskråen* viser til sidetall, ikke til kapittel

Kapittel 1. Hirdstevnet

Hirdskråen forteller at før kongsemnet kunne innsettes som konge på tinget, så måtte han holde hirdstevne med mennene fra hirden. Der skulle det diskuteres viktige saker, og kongsemnet måtte gi hirdmennene løfte om lik eller bedre rang en de hadde under den forrige kongen. I Hirdskråen beskrives hirdstevnet under samme kapittel som resten av kongeinnsettelsen, og på en slik måte at det fremstår som en del av en sammenhengende prosess. Dette gjør at jeg mener det er riktig å analysere hirdstevnet som en del av kongens innsettelsesritual.

Kongsemnets møte med hirden

Hirden var en organisasjon som hadde utviklet seg fra krigerfølget til vikingtidens konger. I vikingtid og deler av middelalderen ble hirden oppløst når kongen deres døde, men etter hvert som organisasjonen utviklet seg ble hirden overført til den nye kongen.¹⁹⁸ Hirden på 1200-tallet besto for det meste av menn fra gode ætter som hadde god økonomi,¹⁹⁹ altså de var mektige menn og viktige støttespillere for kongen. I Håkon den godes saga forteller Snorre at «Trønderne tok Håkon til konge over hele landet. Da var han femten år gammel, han fikk seg hird og drog omkring i landet.»²⁰⁰ Her utnevnte altså Håkon sin hird etter at han var blitt innsatt som konge. Når hirdstevnet hadde betydning i selve kongeinnsettelsen i Hirdskråen var det altså en følge av at hirden på 1200-tallet eksisterte som en organisasjon som ikke ble oppløst selv om kongen døde.

I Hirdskråen står det at kongsemnet skal takke hirdmennene for at de har kommet, denne setningen synes jeg er spesielt interessant fordi den viser tydelig forskjellen mellom ett kongsemne og en konge. Etter selve innsettelsen på tinget skulle hirdmennene gi ed til sin nye konge og binde seg til hans tjeneste, men hirdstevne var ett møte mellom stormenn/ aristokrati og den blivende konge som trengte deres støtte. Ved å takke hirdmennene for at de var kommet viste kongsemnet at han respekterte dem og at han ønsket å få deres støtte. Kongsemnets takk kan også tolkes som en strategi for ritualisering, det var med på å gjøre hirdstevnet formelt og dermed til en spesiell hendelse. Strategier for å ritualisere handlinger

¹⁹⁸ Sigurdsson, *Norsk historie*, 65 - 66, 84 - 86

¹⁹⁹ Sigurdsson, *Norsk historie*, 156

²⁰⁰ *HG*, kap. 1

kan være at de følger bestemte regler, utføres til bestemte tider eller sammenhenger, eller at de følger en skrevet tekst.²⁰¹ Disse strategiene mener jeg å se i hirdstevnet, ifølge Hirdskråens tekst skulle stevnet holdes på bestemt tid i forhold til kongens innsettelse og som en tekst gav den regler for hva som skulle skje og snakkes om.

Under dette møtet med kongsemnet befant hirdmennene seg i liminalfasen mellom to konger. Under gravritualene for den forrige kongen var hirden blitt atskilt fra sin herre, og den endelige integreringen med den nye kongen skjedde under selve innsettelsen og dagen etter når de skal gi sitt troskapsløfte. Men jeg vil likevel tolke det første hirdstevnet som integrering, selv om kongsemnet ikke er blitt konge ennå og hirden derfor er i en liminalfase. Denne midterste fasen kan i noen tilfeller inneholde egen adskillelses- og integreringsriter,²⁰² og dermed blir hirdstevne den første av flere integreringsriter mellom hirden og deres nye konge.

Kongsemnet skulle selv gjennom en initiasjon, altså en rituell overgang til ny status. I Hirdskråens tekst kan jeg ikke finne noe som jeg vil tolke som kongsemnets adskillelse fra sin tidligere status, dermed vil jeg tenke at disse har skjedd på ett tidligere tidspunkt. En slik mulig adskillelsesrite beskrives i Håkon Håkonssons saga: Hirdmennene bestemte at Håkon skulle utnevnes til kongsemne, og 12 oppnevnte menn dro dit han var, en av disse mennene sa: ”Alle gamle birkebeinar, bymenn og bønder som her er tilstades , sender Dykk kongsson Guds og si helsing. No sit birkebeinane i kongsgarden og biar på Dykk”²⁰³ Disse menn førte så med seg Håkon til kongsgården. Disse handlingene mener jeg er ritualiserte: det er ett bestemt antall menn, de er oppnevnt til oppdraget med å hente kongssønnen, og det som sies til Håkon må regnes som en formell tale. Jeg vil tolke dette som ett adskillelsesritual fordi kongssønnen hentes bort fra sine vanlige aktiviteter, etter dette skulle han kalles kongsemne og settes i høysetet ved siden av jarlen hver dag frem til han skulle utnevnes til konge på Øyrating.²⁰⁴ At Håkon skulle sitte i jarlens høysete kan kanskje ha betydd at kongsemnets status ble vurdert på samme nivå som jarlens status. For Håkon ble dermed tiden som kongsemnet liminalfasen i hans initiasjon. Hvis kongsemnet i Hirdskråen befant seg i en

²⁰¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 204

²⁰² Gennep, *Overgangsriter*, 26

²⁰³ *HH*, kap. 13

²⁰⁴ *HH*, kap. 12-13

liminalfase, så kan hirdstevnet tolkes som en integreringsrite på samme måte som jeg diskuterte i forhold til hirden.

Kongsemnets løfter til hirden

På hirdstevnet skulle kongsemnet og hirdmennene i følge Hirdskråen diskutere nødvendige saker. Fra sammenhengen i teksten ser det ut til at de viktigste sakene som måtte diskuteres var hvilken rang i hirden mennene ville få under den nye kongen. Kongsemnet skulle gi hirdmennene løfte om like navnebøter, altså rang, som de hadde hatt under forrige konge og bedre rang til de som hadde gjort seg fortjent til det.

Hirden på 1200-tallet hadde en omfattende rangordning, og som det går frem av Hirdskråens kobling mellom navnebøter og heder, så gav de høyeste posisjonene i hirden også høyest ære. Den øverste rang i hirden var lendmann, dette var menn som hadde lokal maktposisjon og fikk veitslegårder fra kongen. Etter lendmann var de høyeste titlene kansler, stallar, merkesmann og skutilsveiner, disse tilhørte kongens bordfaste hird, det vil si de oppholdt seg fast hos kongen og ikke på egne gårder som lendmennene. Alle disse tilhørte lederssjiket i hirden og ble kalt hirdstjorer, under dem var de menige hirdmenn.²⁰⁵ 1200-tallets ideologi regnet selv de laveste av kongens menn over alle andre som ikke var gått i kongens tjeneste, det var bare tjeneste i hirden som gav rang og ære,²⁰⁶ Kongespeilet viser denne holdningen: «Siden nå alle menn som er i kongens rike, er pliktige å tjene han, hvor må ikke da hver klok mann synes å ha stor vinning i å eie kongens vern og vennskap,[...] Han kan være sine fostbrødres overmann [...]heller enn å hete kotkarl og alltid være under en annens styre»²⁰⁷

For hirdmennene handlet hirdstevnet om forsonende hegemoni, når de fikk løfter om høyere rang enn før, eller mulighet til høyere rang, så så de at de hadde en egen nytte av å delta i maktordningen: gjennom å gå i kongens tjeneste og akseptere hans makt kunne de selv få maktposisjoner. De som på hirdstevne fikk løfte om høyere rang må ha opplevd dette som en motivasjon for å støtte kongen, men også de mennene som kun får løfte om samme navnebøter som før vil se mulighetene for å få opphøyd sin posisjon senere ved at de så at andre i hirden fikk belønning etter god tjeneste.

²⁰⁵ Imsen "Innledning" i *Hirdskråen*, 36-37; Sigurdsson, *Norsk historie*, 85-86, 140-142

²⁰⁶ Bagge «Innledende essay» i *Kongespeilet*, XXVIII

²⁰⁷ Bagge skriver at kotkarl var nedsettende og betyr en som bor i liten hytte: Bagge, «Innledende essay», i *Kongespeilet*, XXVIII; *Kongespeilet*, 82-83

Men det var ikke kongsemnet alene som fastsatte hvem av hirdmennene som skulle få forbedret sine navnebøter, ifølge Hirdskråen skulle dette skje etter de gjeveste menns råd. Dette tyder på at det har foregått forhandlinger mellom kongsemnet og de av hirdmennene med høyest posisjon. Her mener jeg det er interessant å se på hva Bell skriver om maktforhold som skapes i ritualisering. «A second dimension to the ritual construction of power[...] involves dynamics whereby the power relations constituted by ritualization also empower those who at first appear to be controlled by them».²⁰⁸ Kongens innsettelsesritual skal heve han opp i en posisjon hvor han har den øverste makt i samfunnet, men ritualet vil samtidig gi en type makt til hans undersåtter. Dette synes jeg kommer godt frem i hirdstevnet. Når forhandlingene om navnebøter har kommet til en konklusjon så er neste temaet på hirdstevnet hvordan hirden skal kle seg og opptre på tinget.

At kongsemnet skulle ha med seg hirdmennene på tinget må også ha vært en viktig grunn til at han holdt møte med dem før selve innsettelsen, ved å delta på tinget viste hirdmennene til alle folk at de støttet kongen. Bell skriver at ritualer er effektive for å skape maktrelasjoner fordi de bare krever utvendig aksept gjennom deltakelse, men dette er også ritualiseringens svakhet. Fordi deltakelsen er helt nødvendig, så får disse deltakerne en forhandlingsmulighet. De kan oppmuntres til deltakelse ved å få demonstrert fordelene med å støtte maktordningen, og de kan trues med negative konsekvenser om de ikke deltar.²⁰⁹ For hirdmennene som alt sto i en sterk posisjon har nok forhandlingsmulighetene vært gode, noe som sees ved Hirdskråen sier at de i det minste må få samme status som de har hatt tidligere, for kongsemnet hadde behov for deres støtte. Men ulempene ved å ikke delta i hirden var klare, det var bare gjennom tjeneste hos kongen at de fikk rang og posisjon i samfunnet.

På tinget skulle hirden opptre med verdighet og i slik *hærbunad* som passet til deres rang. Jeg vil tro at disse klærne har vært slik at de tydelig viste at det dette var menn i kongstjeneste, og at de dermed opptrådte som hirdmenn og ikke som lokale stormenn. Klærne viste også hvilken rang i hirden de hadde, de med høyest posisjon har nok hatt de dyreste klærne. Hirdskråen sier ikke noe om hvilke klær kongsemnet skulle ha når han kom til tinget, men jeg vil tro at hans klær har signalisert en høyere status enn alle andre som var tilstede. Samtidig har nok hirdens gode og rike klær også reflektert positivt på kongen.

²⁰⁸ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 207

²⁰⁹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 207-208, 211

Oppsummering

Hirdstevnet ble holdt mens både hird og kongsemnet befant seg i overgangsritualets liminalfase, men samtidig mener jeg det kan handle om integreringsriter, hvor hirden begynte integreringen med han som skulle bli deres nye konge, og kongsemnet begynte integreringen med de som skulle bli hans håndgangne menn.

Hirdstevnet mener jeg kan tolkes som ritualisert av flere grunner, det ble holdt på en bestemt tid, dagen før kongens innsettelse; det skulle utføres etter bestemte regler og rekkefølger, kongsemnet skulle først takke, så skulle han gi løfter om navnebøter og til sist skulle det snakkes om hvordan hirden skulle opptre på tinget. Og det at alt dette ble satt i en tekst, nemlig i Hirdskråen, var i seg selv en strategi for ritualisering.

Rangordning gav kongen mulighet for å belønne hirdmennene, de fikk dermed motivasjon for å gjøre god tjeneste. Og ved å gi forbedring i rang til de som har fortjent det viste kongsemnet at han vil være rettferdig og lønne de som gjorde det bra i hans tjeneste. Hirdmennene var avhengige av kongstjenesten for å beholde sin ære og sin posisjon i samfunnet,²¹⁰ men kongsemnet hadde også behov for disse mennenes støtte, noe som gav dem forhandlingsmulighet. Denne forhandlingen mener jeg var det viktigste med dette hirdstevnet, hirdmennene opplevde at de hadde egennytte av å delta i maktordningen og at ved å gjøre god tjeneste ville de få økt sin status. Kongsemnet hadde også behov for å ha med seg hirden til tinget for å vise folket der at disse mektige menn med verdig oppførsel og gode klær støttet den nye kongen. Dette har nok vært årsaken til at hirdstevnet ble holdt før kongens innsettelse.

Dette kapitlet har handlet om høymiddelalderen, hirden i vikingtid og tidlig middelalder ble oppløst etter deres konge døde, dermed var det ikke noe hirdstevne før kongsemnet var blitt konge. Av kildene jeg har sett på er det Hirdskråen og Håkon Håkonssons saga som forteller om hirdstevner før innsettelsen. Men også mellom disse to kildene er hirdens rolle forskjellig, i sagaen var det hirdmennene som bestemte at de ville ta Håkon til konge over seg. Dette reflekterer den politiske situasjonen under borgerkrigstidene fra 1130 - 1240, hvor lendmenn

²¹⁰ Bagge, «Innledende essay», i *Kongespeilet*, XXVIII; *Kongespeilet*, 82-83

utnevnte kongssønner for å få kontroll over kongedømmet.²¹¹ På slutten av 1200-tallet, tiden da Hirdskråen ble til, var arvekongedømmet og førsterett til kongens eldste ektefødte sønn blitt vanlig praksis²¹², dermed hadde ikke hirden noe å si i selve utvelgelsen av kongemnet.

²¹¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 111-113

²¹² Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 119, 127

Kapittel 2. Kirken

Dagen etter hirdstevnet skulle kongsemnet bli innsatt som konge på tinget, men først måtte han høre messe og gå til alteret for å be til Gud og helgenene. Deretter skulle kongsemnet knele for biskopen og velsignes av han, og så ble kirkens hellige gjenstander båret ut i prosesjon. Disse ritene handlet om en sentral del av kongemakten i middelalderen, legitimeringen av kongen gjennom kirkens ideologi og forholdet mellom kongemakt og kirkens makt som var preget av både konkurranse og avhengighet.²¹³

Messen og alteret

I følge Kongespeilet skulle kongen hver morgen høre messe og be til Gud.²¹⁴ Fra denne opplysningen kan man tenke seg at kongsemnet måtte følge samme ideal, i hvertfall den dagen han skulle innsettes som konge. Den gode konge måtte være ydmyk ovenfor Gud og det embete som Gud hadde gitt han,²¹⁵ og dette er nok noe av forklaringen på at kongsemnet i følge Hirdskråen skulle gå til kirken før selve innsettelsen på tinget. Jeg vil også mene at det handler om en mental forberedelse: På samme måte som kongen skulle møte døden med tankene rensset for det verdslige og vendt mot Gud og kristne verdier,²¹⁶ kan det også være at han ved innsettelse til det guddommelige embete som konge måtte ha tankene rettet mot det hellige.

Kollektene ved messen inneholdt en henvendelse til Gud, jomfru Maria, Olav den Hellige og «alle helgener». Og kongsemnets bønn skulle være om Guds nåde og Marias og Olavs forbønn. Rekkefølgen de nevnes i var ikke tilfeldig, den reflekterte kirkens hierarki for helgener hvor Maria var den øverste. Olav var regnet som martyr og dermed lengre ned i dette hierarkiet, under erkeengler, profeter, apostler og evangelister, men etter Maria var han den mest populære helgenen i det norrøne området. Olav hadde også spesiell betydning for kongene, han skulle være ett forbilde for den gode kristne konge, og mange av de norske kongene brukte Olav den Hellige for å legitimere sin rett til tronen.²¹⁷

²¹³ Sigurðsson, *Norsk historie*, 92-94, 112

²¹⁴ *Kongespeilet*, 172, 180

²¹⁵ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 140-141

²¹⁶ Nedkvintne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 74-75

²¹⁷ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 174-176; Jón Viðar Sigurðsson, *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900 – 1300*, (Oslo: Pax forlag A/S, 2010) 116-117, 120

Under disse kirkelige ritualene var kongsemnet fremdeles i liminalfasen av sitt initiasjonsritual. Det er innenfor liminalfasen at en person får de spesielle egenskaper som gjør han istand til å fungere innenfor sin nye status,²¹⁸ og når kongsemnet skulle innsettes i ett *gudommelige embete*²¹⁹ som konge, så kan de kirkelige ritualene forståes som liminale riter. Men messen og bønnen kan også være det Gennep kaller riter for integrasjon i det hellige, han nevner riter slike i forbindelse med initiasjonsritualer.²²⁰ Men uansett om dette burde kalles liminale riter eller integrasjonsriter har hensikten med den vært det samme, å gjøre kongsemnet klar til å gå inn i sin nye status som konge.

Messen skulle synges for kongsemnet, og han skulle gå til alteret og be, dette var altså ritualiserte handlinger som var direkte rettet mot han som skulle bli konge. Her mener jeg det igjen er nyttig å vise til Bell, som skriver at ritualisering handler om å skape maktrelasjoner og at gjennom dannelse av og deltakelse i ritualiserte miljøer så skapes det en forestilling om at de maktrelasjoner og den verdensordning som oppleves i ritualet kommer fra noe utenfor menneskene selv, foreksempel fra Gud.²²¹ Gjennom messen og bønnen opplevdes de hierarkiske forhold etter kirkens lære, hvor Gud var øverste og deretter helgenene, og kongen som var den øverste leder i menneskenes samfunn er underordnet Gud og helgenene, samtidig opplevde kongsemnet makten han skulle få var gitt han av Gud.

Noe tilsvarende slike religiøse forberedelser i direkte tilknytning til initiasjonsritualet har jeg ikke funnet i kongesagaene, men om dette skyldes endring i ritualet eller utelatelse av sagaforfatterne er ikke mulig å vite. Liminalfasen for den som skal bli konge inneholder i følge Gennep en periode med forberedelser, tilbaketrekning og spesiell opplæring.²²² Dermed kan man tenke seg at kongsemner også før Hirdskråens tid skulle forberede seg på liknende måte. Men hvordan var dette i hedensk tid? Gro Steinsland har knyttet eddadiktene Grimnesmål, Rigstula og Hyndluljod til kongelig initiasjon med opplæring i mytisk kunnskap og hun viser til Jere Fleck som har argumenter for at rituell kunnskapsoverføring var helt nødvendig for den som skulle bli konge i germanske samfunn, fordi det var denne kunnskapen, som bare var beregnet gudene og kongen, som gjorde at kongen kunne

²¹⁸ Turner, «Midt i mellom» i Gennep, *Overgangsriter*, 138

²¹⁹ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 140

²²⁰ Gennep, *Overgangsriter*, 67, 83

²²¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 116, 206-207

²²² Gennep, *Overgangsriter*, 82

kommunisere med gudene og gav han spesiell kraft.²²³ De unge kongsemnene i Grimnesmål og Hyndluljod fikk opplæring i kunnskaper om kosmos, gudenes rike og sine egne slektslinjer, i Grimnesmål sto Odin for denne opplæringen og i Hyndluljod en jotunkvinne. I Rigstula kan jarlesønnen Kon Unge, *Konge*, mektige og magiske runer, og ved å vinne over guden Rig / Heimdal i en konkurranse om runekunst, gis han gudens navn.²²⁴ Disse diktene kan tyde på at det var forventet at kongen var i besittelse av i mytisk og genealogisk kunnskap, og kanskje også runekunnskap, dermed kan opplæring i dette ha vært endel av kongelig initiasjon i vikingtiden.

Biskopens velsignelse

Kongsemnet skulle så knele for biskopen og motta hans velsignelse. Middelalderens biskoper var mektige menn og hadde myndighet over læring, vigsling, lovgiving og dømming, derfor ville kongene gjerne ha venner, slekt og hirdmenn i biskopembeter.²²⁵ Forholdet mellom kongen og kirkens representanter i forbindelse med ritualer kommer frem i sagaenes beskrivelser av kongenes innsettelse og kroningsseremonier. Kroning var kirkens seremoni for å vigsle kongen, i kongesagaene skjedde kroningen på ett senere tidspunkt enn selve kongeinnsettelsen.²²⁶ Den første norske konge som ble kronet var Magnus Erlingsson²²⁷, som ikke var kongssønn, men sønn av en konges datter og dermed ikke hadde rett til tronen i følge loven. Dette ble ifølge sagaen tatt opp i en diskusjon mellom kongens far Erling Skakke og erkebiskopen: Erling ville gå med på å støtte kirkens krav om høyere bøter av folk mot at erkebiskopen gav kong Magnus kongevigsel, altså kroning. På kroningsdagen holdt kongen gjestebud for erkebiskopen og flere andre biskoper, «Og det var ett staselig gjestebud. Kongen og Erling gav mange store gaver.»²²⁸ Kong Sverre var i konflikt med erkebiskopen, og ble bannlyst av paven, men han sikret seg venner som var biskoper og ble kronet av disse. Etter kroningen gav han biskopene gode gaver.²²⁹ Kardinalen som var sendt for å foreta vigslingen av Håkon Håkonsson forsøkte å få Håkon til å gi samme rett til kirken som det Magnus hadde

²²³ Steinsland, *Den hellige kongen*, 69- 71

²²⁴ Steinsland, *Den hellige kongen*, 51-52; Steinsland, *Eros og død i Norrøne myter*, 145-146, *Grimnesmål og Rigs-tula* strofe 43-45, I Holm Olsen *Edda-dikt*; Heimskringla, *Hyndluljod*, <http://www.heimskringla.no/wiki/Hyndluljod>; (Oppsøkt 07.06.2011)

²²⁵ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 151

²²⁶ Imsen, fotnote 7, i *Hirdskråen*, 69,71; *MG*, kap. 21-22; *Svs*, 160; *HH*, 252-255

²²⁷ Sverre Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge: tanker tro og holdninger 1000 til 1300*, (Oslo: Aschehoug, 1998) 154; *ME*, kap. 21-22

²²⁸ *ME*, kap 21 - 22

²²⁹ *Svs*, 160

gjort, men Håkon svarte med at han ikke ville ha noen kjøpsslåings-krone, og han fikk sin vigsling uten å måtte gi etter for kirken. I ett kvad av skalden Sturla som gjengis i sagaen omtales kroningen som en gave. Gaveutveksling var ett viktig politisk virkemiddel i norrøn tid, som kunne skape både vennskap og fiendskap eller forhold av underordning og dominans, for den som fikk en gave stod i gjeld til giveren hvis ikke han kunne gi tilsvarende motgave.²³⁰ Motgaven for Håkons kroning var nok det rike gjestebudet etter seremonien og at kongen holdt veitsle i åtte dager for kardinal og biskoper. Også kroningene til Magnus og Sverre ser ut til å ha blitt oppfattet som en gave fra kirken, og ble lønnet med at kongene holdt gjestebud og gav gaver til biskopene.²³¹

Ifølge Hirdskråen skulle kongsemnet altså knele for biskopen for å motta hans velsignelse. Roy Rappaport har brukt kneling som eksempel på hvordan rituelle handlinger påvirker mennesker: Gjennom å utføre handlingen det er å knele, vil det skapes en person som identifiserer seg selv med underordning.²³² Jeg mener dette kan ikke overføres direkte til Hirdskråens opplysning om at kongen skal knele for biskopen, kongen var ikke en person som vanligvis skulle identifisere seg med underordning. Men hvis man ser det i forbindelse med at kongsemnet var i en liminalfase, så får underordningen rituell betydning. I følge Turner er noen av kjennetegnene på liminale personer at de opptrer som passive eller ydmyke, og underkastet en rituell leder som representerer samfunnets tradisjoner.²³³ I del 1 diskuterte jeg hvordan de geistlige fungerte som rituelle spesialister. Innenfor kongens initiasjon kan biskopen som religiøs spesialist til en viss grad sammenlignes med den rituelle leder som Turner skriver om. Jeg mener biskopen her må sees som en representant for Gud, kirken og for kristendommens lære, det var dermed ikke biskopen som politisk person kongsemnet knelte for, men for Gud og for kirken som representerte den kristne tradisjon.

Har rituelle spesialister spilt noen rolle i kongelige innsettelsesritualer før kristningen? I så fall står det ikke noe om dette i Snorres beskrivelser av konungstekja i sagaen. Dette kan skyldes at kongen ikke hadde noen klar rolle i den hedenske kulten, i motsetning til høvdingene som var både verdslige og kultiske ledere.²³⁴ Fra Håkon den godes saga fremgår det likevel at kongen var forventet å delta i kulten, og bøndene ble svært opprørte når deres

²³⁰ Sigurdsson, *Norsk historie*, 28-29

²³¹ *ME*, kap. 22; *Svs*, 160; *HH*, kap. 254-255

²³² Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 99-100

²³³ Turner, *The ritual process*, 95; Turner, «Midt i mellom» i Gennep, *Overgangsriter*, 136-137

²³⁴ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 68-69

konge ikke ville blote for godt år og fred med dem. Men Sigurd jarl ser ut til å ha vært den rituelle lederen, det var på hans gård blotet holdes og han var den første til å ta drikkehornet.²³⁵ Fortellingen om hvordan bøndene tvang kong Håkon til å delta å blot med dem, er ett godt eksempel på det Bell skriver om at ritualer bare krever deltakelse, for deltakelsen gir inntrykk av at personen er enig med de som skjer i ritualet, selv om han kan føle en sterk motstand mot det. Denne deltakelsen kan oppmuntres eller tvinges frem.²³⁶ Slik Snorre beskriver det var Håkon sterkt motvillig, men bøndene krevde likevel at kongen deres utførte de rituelle handlingene, ellers ville de ikke lengre ha han til konge.

Snorre beskriver det hedenske blotet og forteller om konger som ble lagt i gravhaug. Dermed kan man tenke seg at hvis Snorre hadde kjente til at rituelle spesialister hadde en rolle i konungstekja så ville han beskrevet også dette. Men det kan jo også være at kunnskapen om eventuell hedensk kult ved kongeinnsettelse var blitt glemte på Snorres tid, eller at han av ulike grunner ikke fant det verdt å ta med i fortellingen. Sigurd Jarl var ifølge Snorre tilstede som Håkons støttespiller og talsmann da han ble tatt til konge på tinget i Trondheim.²³⁷ Hvis høvdinger og jarler hadde funksjon som rituelle spesialister i vikingtiden kan det tenkes at de også kunne ha en religiøs funksjon innenfor kongeinnsettelsene.

Prosesjon av helligdommer

Etter at kongen hadde fått biskopens velsignelse, skulle kors og andre helligdommer bæres ut i prosesjon. Hirdskråteksten gir ikke informasjon om hvor denne prosesjonen var tenkt å gå, men beskrivelser i Håkon Håkonssons saga kan kanskje belyse dette: Da hertug Skule ble hyllet som konge, ble helligdommene båret ut av kirken og til kongsgården, der kom hertugen og hans hird i mot prosesjonen, og alle gikk derfra til Øyrating. Ved Håkon Håkonssons kroning gikk det en prosesjon foran kongen fra kongsgården til kirken hvor vigselen skulle foregå.²³⁸

Fra disse skildringene i sagaen mener jeg det er sannsynlig at prosesjonen som nevnes i Hirdskråen skulle gå til tinget hvor kongeinnsettelsen skulle skje. Helligdommene som bæres ut er trolig kirkens relikvier, sagaen om Håkon Håkonsson forteller at ved Øyrating skulle

²³⁵ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 68-69, HG kap. 15-18

²³⁶ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 207-208, 211

²³⁷ *HG*, kap. 1

²³⁸ *HH*, kap. 199, 254

Olav den helliges skrin brukes, og ved Gulating ble sankt Sunnivas skrin båret frem, disse var skytshelgener for henholdsvis Nidaros og Bergen.²³⁹ Ut fra disse opplysninger kan det tenkes at ved hyllinger på de andre tingene i landet var det relikvier etter byens skytshelgen som skulle bæres frem, det vil si St. Hallvard i Oslo og St. Svithun i Stavanger.²⁴⁰ Ved Skules innsettelse ble det i tillegg til Olavs levninger også båret ut helgenkongens øks og spyd, og ett kors som skulle inneholde *lignum domini*, en flis fra Kristus sitt kors.²⁴¹

I følge Hirdskråen skulle helligdommene først bæres frem etter at kongsemnet hadde fått biskopens velsignelse. Ett interessant eksempel i denne sammenheng er fra Håkons Håkonssons saga, når Håkon ble tatt til konge på Øyrating, «[...]den heilage Olavs skrin skulle bli utbore. Men da mennene kom til Kristkyrkja, var ho låst, og klokkarane sa at korbrørne la bann på kvar mann som braut opp kyrkja og tok ut skrinet. Da dette spurdest på tinget, tok dei det rådet, at dei gav Håkon kongsnamn etter lovleg sed.»²⁴² Bakgrunnen for at korbrødrene ikke ville la relikviene tas ut var at biskopene ikke var tilstede, men Håkon ble likevel tatt til konge på Øyrating. Under Håkons regjeringstid lot Hertug Skule seg utnevne til konge, også for han nektet korbrødrene å bære ut Olavs skrin, men i motsetning til Håkon så lot Skule skrinet hentes ut fra kirken med makt.²⁴³

Biskopens velsignelse, og det å bære hellige gjenstander i prosesjon mener jeg må vurderes som ritualiserte handlinger, innenfor hele kongeinnsettelsen tjente trolig denne prosesjonen til å opphøye situasjonen og gjøre at kongeinnsettelsen opplevdes som hellig. Handlingene har ikke bare bidratt til at kongsemnet selv og tilskuerne på tinget. De kan også ha bidratt til at både biskopen og de geistlige som bar helligdommene opplevde at kongsemnet og selve kongedømmet var velsignet og støttet av Gud. Det er dette som er misforståelsen i ritualer,²⁴⁴ som jeg diskuterte i del 1, de geistlige opplevde at det var Gud, ikke dem selv som står bak disse handlingene.

²³⁹ Sigurdsson, *Norsk Historie*, 192

²⁴⁰ Sigurdsson, *Norsk Historie*, 192, Sigurdsson, *Den vennlige vikingen*, 120-121

²⁴¹ *HH*, kap. 198

²⁴² *HH*, kap. 39

²⁴³ *HH*, kap. 198

²⁴⁴ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 81-82, 108-110

Oppsummering

Kongsemnet som hørte messe, ba til Gud og helgenene ved alteret og knelte for å motta biskopens velsignelse befant seg i en liminalfase. Han måtte gjennom riter som satt han i kontakt med det hellige, noe som innebar at hans sinn ble vendt mot Gud, slik ble kongsemnet forberedt til å tre inn i det guddommelige embete som konge. Kongsemnets kneling for biskopen handlet om den liminale persons underkastelse for religionens og tradisjonens autoritet.

Prosesjonen av helligdommer som gikk til tinget viste at kirken støttet kongsemnet, og som ritualisert handling bidro den til å opphøye selve kongevalget slik at det ble oppfattet som hellig. Dessuten har prosesjonen og biskopens velsignelse medført at de geistlige selv opplevde at den som skulle innsettes til konge var velsignet av Gud.

Hvis kongsemner i vikingtiden fikk spesiell kunnskapsopplæring, eller hvis det ble utført religiøse handlinger i forkant av eller i forbindelse med konungstekja, så kommer ikke dette frem i Snorres sagaer, men jeg vil si meg enig med Steinsland i at eddadiktene Grimnesmål, Hyndluljod og Rigstula kan tyde på at spesielle mytologiske og genealogiske kunnskaper var endel av kongelig initiasjon.

Kapittel 3 Tinget

Hirdskråen forteller at det skulle holdes ting etter gammel sedvane, og det var nettopp på tinget at konungstekja hadde blitt holdt i flere hundre år. Tinget var en tradisjon som gikk tilbake til vikingtid eller tidligere, det var stedet for konfliktløsning, lovgiving og diskutering av saker som var viktig for samfunnet. Fra bygdeting med møteplikt for alle bønder utviklet tingene seg til å omfatte stadig større regionale områder hvor representanter for de mindre tingområdene møttes. Tinget var regnet for hellig, og det var der konungstekja foregikk.²⁴⁵ På tinget var folket samlet, og dit kom kongsemnet med et imponerende følge, hirdmennene i hærbunad, biskopen og kirkens menn som bar med seg kirkens helligdommer.

Folket på tinget

Folket som møtte opp på tinget hadde ennå ingen ny konge, noe som ble symbolisert av det tomme høysetet. De var altså fremdeles i en liminalfase når de kom til tinget, og på samme måte som ved kongens død ble alle samfunnsgruppene samlet her. Hierarkiet var tydelig markert, hirden hadde sine hærbunader som markerte deres status og høvdingene satt i høyseter, hevet over alle andre. Likevel opplevde nok deltakerne også her ett fellesskap, tilsvarende Turners begrep om *communitas*²⁴⁶, ved at samfunnsgruppene var samlet for å integreres med han som skulle bli deres nye konge.

I sagaen om Håkon den gode beskriver Snorre hvordan konungstekja på tinget kan ha gått for seg i vikingtiden:

Så lot de stevne til stort ting, og på tinget talte Sigurd jarl på Håkons vegne og bad bøndene ta ham til konge. Etterpå stod Håkon sjøl opp og talte.[...]Håkon åpnet talen sin med å be bøndene gi ham kongsnavn, og bad dem også følge han og gi ham makt til å holde kongedømmet; han bød dem til gjengjeld å gjøre alle bønder til odelsborne og gi odal til dem som bygslet. Etter denne talen ble det slikt bifall at hele bondemugen ropte og skreik at de ta han til konge, og så ble gjort; Trønderne tok Håkon til konge over hele landet. Da var han femten år gammel, han fikk seg hird og drog omkring i landet.²⁴⁷

²⁴⁵ Sigurdsson, *Norsk historie*, 23, 76; Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 28, 64

²⁴⁶ Turner, *The ritual process*, 96-97

²⁴⁷ *HG*, kap. 1

I denne beskrivelsen var det bøndene på tinget som bestemte at Håkon skulle være deres konge. Det var viktig for Håkon å ha jarlens støtte, men bøndene hadde den endelige avgjørelsen. Denne skildringen gir ett tydelig eksempel på forsonende hegemoni, altså opplevelsen av egennytte gjennom å delta i maktordningen. Håkon hadde lovt jarlen stor makt om han støttet Håkon, og bøndene fikk løfte om odel, en rettighet Harald Hårfagre hadde tatt fra dem.²⁴⁸

Etter tronfølgeaven av 1260 ble det slutt med kongevalget, tingets funksjon ble da bare å bekrefte og hylle den nye kongen.²⁴⁹ I forhold til tingforsamlingen i Håkon den godes saga hadde folket i Hirdskråens tekst en mer passiv rolle. Kongsemnet hadde forhandlet med hirden, kanskje også med biskopene, men allmuen skulle bare hylle den nye kongen. Men selv om folket ikke var i en forhandlingsposisjon så mener jeg at deltakelsen på tinget også på slutten av 1200 tallet kan sees i forhold til begrepet om forsonende hegemoni. Når kongsemnet kommer til tinget med hirden, som representerte aristokratiet, så vil folket oppleve at han vil bli en mektig konge som kan beskytte dem. Tilstedeværelsen av biskopene og helgenrelikviene viser folket at kongsemnet hadde kirkens støtte, altså ville han bli en god konge som fulgte Guds regler, gav gode lover for sitt folk og dømte rettferdig over dem.

I følge Bell vil deltakelse i ritual skape oppfattelsen av at alle som deltar i dette ritual er enige i det som skjer.²⁵⁰ Og nettopp mener jeg er ett viktig poeng med konungstekja på tinget. Folket som møter der ser at hirdmenn og kirken er tilstede, og de ser at folk deltar med sang og gir sine eder til kongen, slik skapte dette ritual et en opplevelse blant deltakerne om at kongen hadde hele samfunnets støtte.

Tinget som rituel miljø

På tinget, slik det skulle foregå ifølge Hirdskråen, ble det iverksatt flere strategier for ritualisering, slik at tinget hvor kongen skulle innsettes ble differensiert og privilegert i forhold til andre tingmøter. At tinget helst skulle holdes på en søndag eller helligdag er en slik strategi. Sagaene sier ikke noe om hvilke dager Sverre og Håkon Håkonssons ble innsatt som konger, men om Skule forteller sagaen at han ble hyllet til konge på en søndag som var

²⁴⁸ *HG*, kap. 1

²⁴⁹ Sigurdsson, *Norsk historie*, 76, 127

²⁵⁰ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 209- 215

Leonardusmessedag. Håkon Håkonssons kroning foregikk på Olavsvokedagen 29. Juli, det var helligdagen til minne om Olav Haraldssons fall på Stiklestad. Jeg har tidligere diskutert betydningen av forholdet mellom kongene og helgenene, som resulterte i at kongene ble begravet nær helgener og at helgenenes relikvier ble båret frem under kongeinnsettelsen.

Når ett ritual utføres på en bestemt måte som begrunnes i at det er tradisjon, er dette også en strategi for ritualisering. Å vise til tradisjon kan også legitimere det som skjer ved å skape kontinuitet mellom fortid og samtid, men samtidig kan ritualet skape tradisjonen, altså noe blir tradisjon fordi det utføres i ett ritual.²⁵¹ Tradisjon som strategi for ritualisering brukes i kongeinnsettelsen både ved at hyllingen skjedde på tinget slik konungstekja hadde gjort siden vikingtiden, men også ved at det ble skrevet ned i Hirdskræen, slik at ritualet også i fremtiden skulle bli utført på samme måte. Den prosesjonen som kom til tinget, med kongsemnet i følge med hird og geistlige som bærer kirkens helligdommer, og at det var satt opp ett høysete som sto tomt er også handlinger som viser folk at dette tinget er opphøyd og annerledes enn andre.

Fra Hirdskræens beskrivelse mener jeg å se en rekke motsetningspar som har bidratt til å skape ett rituelt miljø:

- Selve tingforsamlingen, som var åpen for alle ble en motsetning til hirdstevnet: Inklusivt – eksklusivt.
- Som verdslig sted dannet tinget motsetning til kirken: verdslig - hellig
- Når folket, aristokratiet og geistlige var samlet på tinget, dannet det opposisjonsparet spredd befolkning – samlet befolkning.
- Når tinget skulle skje på en helligdag bli det en motsetning mellom hverdag – helligdag.
- Men selve tinget blir også gjort hellig gjennom at det skjer på en helligdag, at alle samfunnsgrupper er samlet og at kirkens hellige relikvier er tilstede der. Dermed dannes opposisjonsparet verdslig – hellig.
- Høvdingene i sine høyseter satt over vanlige folk, og det midterste kongehøysetet var høyere enn høvdingenes seter, slik ble det dannet motsetninger mellom lavt og høyt.

²⁵¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 118- 120, 205

1200-tallets lære om samfunnets ordning var at Gud hadde ordnet samfunnet med kongen øverst, deretter det verdslige aristokrati, som var mennene i kongens tjeneste, og det geistlige aristokrati. Alle andre mennesker ble samlet i én gruppe, den laveste på rangstigen, men også disse ble oppfattet som en viktig del av samfunnet.²⁵² Det var mennesker med kjennskap til denne ideologien som utførte de ritualiserte handlinger og dermed skapte ett ritualisert miljø hvor denne ideologien på nytt ble innarbeidet i deltakerne, og oppfattet som om den var uttrykk for Guds vilje. Gjennom motsetningene mellom hirdstevnet og tinget, og mellom kirken og tinget ble bøndene underordnet i forhold til hirdmennene og i forhold til kirkens menn. Ved motsetningen mellom lavt og høyt ble høvdingene overordnet i forhold til andre deltakere på tinget, og det høyeste setet var reservert kongen, som dermed ble forbundet med den høyeste makt og verdighet. Slik ble tinget ett bilde på samfunnet hvor alle hadde sin naturlige plass i hierarkiet og kongen var den øverste. Bøndene var underordnet både hirdmenn, geistlige og kongen, men som en del av tingforsamlingen og av samfunnet som helhet hadde de en viktig og helt nødvendig plass.

Oppsummering

Når tinget startet og kongshøysetet fremdeles sto tomt, befant alle deltakerne seg i liminalfasen, og slik opplevde de ett fellesskap mellom de ulike samfunnsgrupper som var samlet med en felles hensikt: å integreres med den nye kongen.

Ritual er effektivt som maktstrategi fordi det bare kreves deltakelse, og denne deltakelsen gir ett inntrykk av enighet og aksept om det som skjer, selv om deltakerne opplevde indre motstand.²⁵³ Folket som møtte på tinget opplevde ett kongsemne som hadde med seg både verdslig og geistlig aristokrati, senere skulle alle på tinget delta med sang når kongen ble hevet opp i høysetet. Alt dette bidro til at hver deltaker på tinget opplevde at kongsemnet hadde alles fulle støtte. Dette igjen gjorde at folk kan ha følt seg at en konge som hadde hirdens støtte ville bli sterk og kunne beskytte dem, og at kirkens støtte betydde at han ville bli en god og rettferdig konge, slik fikk de opplevelsen av ett forsonende hegemoni.

Tinget ble gjennomført ved bruk av strategier som henvisning til tradisjon, at det skjedde på en helligdag, ved ett tomt høysete og ved at kirkens helligdommer var brakt ut. Dette bidro til

²⁵² Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 147-150

²⁵³ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 208-210

at tinget fremsto som ett hellig sted. De ritualiserte handlinger som ble utført før og under tinget førte til dannelsen av motsetningspar, hvor de viktigste er spredd – samlet, verdslig – hellig og lavt – høyt. Bøndene ble på den ene siden forbundet med det lave og det underordnede, men ved at «samlet» også refererte til «hellig» skapes opplevelsen av at bøndene som en viktig del av samfunnet slik Gud hadde ordnet det. Det rituelle miljøet på tinget speilet og forsterket ordningen i samfunnet som var strengt hierarkisk og hvor alle samfunnsgrupper hadde en funksjon.

Konungstekja i vikingtid og tidlig middelalder foregikk ved at ett kongsemne, altså en som hadde arverett gjennom å være sønn av en konge, kalte inn til ting og ba om å bli tatt til konge, og bøndene skulle godkjenne hans rett på kongsmakten.²⁵⁴ Sagaene gir lite informasjon om ritualer ved konungstekja, men også vil jeg tro det ble dannet ett rituelt miljø hvor kongsmakten ble oppfattet som en naturlig maktordning. Fra beskrivelsen av konungstekja i Håkon den godes saga fremstår tinget som en forhandlingsplass hvor bøndene tok avgjørelsen om at de ville ha Håkon som konge. Her mener jeg bøndenes opplevelse av forsonende hegemoni var en sentral del av ritualet, ved å være de som godkjente kongen så de sin plass innenfor maktordningen, og Håkons løfter gjorde at bøndene opplevde det som nyttig for dem selv å ta han som konge.

²⁵⁴ Sigurðsson, *Norsk historie*, 76

Kapittel 4. Trinnet nedenfor høysetet

På tinget var det satt opp høyseter for høvdingene på hver side av ett tomt høysete, dette skulle være det høyeste og beste sete og det var reservert kongen. Men kongsemnet kunne ikke sitte i høysete før han fikk kongsnavn, inntil det satt han ved foten av høysetet. Hva som var hensikten med denne delen av ritualet skal jeg diskutere i dette kapitlet.

Kongens høysete

Høysetet var symbol på makt og autoritet, på gårdene var høysetet sitteplassen til bonden og husfruen, også høvdinger og konger hadde sine høyseter, i Valhall hadde Odin høysetet Lidskjalf og Gud hadde sin trone i Himmelen.²⁵⁵ At høysetenes relative høyde og plassering var viktig går frem fra flere kilder. I Hirdskråen skulle kongens sete være høyere enn høvdingenes og plassert i midten. I Harald Hårfagres saga fortelles det at Haralds sønner skulle sitte i høyseter som var høyere en jarlens sete, men lavere enn Harald sitt høysete. Og da Magnus den gode delte kongemakten med Harald Hardråde var det med krav om at Magnus skulle ha det midterste sete.²⁵⁶ Betydningen av setenes høyder diskuterte jeg i forrige kapittel: det handlet om dannelsen av ett rituelt miljø gjennom motsetningspar slik at det ble dannet relasjoner av dominans og underordning.²⁵⁷ Lavt – høyt blir ett slikt par hvor høyt er dominerende, dette opposisjonsparet refererte både til forholdet mellom høvdingene og kongen, mellom folket og høvdingene og mellom folket og kongen. Dette var med på å skape forestillingen om at disse maktforholdene var naturlige.

I Olav Kyrres saga skriver Snorre at: «Det var gammel skikk i Norge at høgsetet til kongen var midt på langpallen, og øl ble båret omkring ilden. Men kong Olav var den første som lot gjøre høgsete på høgballen, som gikk tvert over stua.»²⁵⁸ At Olav Kyrre endret skikken med høysetets plassering kan tolkes i forhold til noe Bell skriver om ritual og tradisjon. Jeg har tidligere beskrevet betydningen av å vise til tradisjon i ritualer, men også det å endre tradisjoner kan være en strategi for makt: «An appeal to traditional ritual is necessary to legitimate the first ruler but insufficient for the second ruler , who needed to take tradition in

²⁵⁵ Steinsland, *Det hellige bryllup*, 76; Steinsland, *Norrøn religion*, 107; Steinsland, *Den Hellige kongen*, 13

²⁵⁶ *H. Hårfagre* kap. 34; *H. Hardråde*, kap. 23

²⁵⁷ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 101-104, 206-207

²⁵⁸ *Olav Kyrres saga*, kap. 2

hand and put his stamp on it.»²⁵⁹ Så når Olav Kyrre gav lov om at høysetets plassering skulle endres så kan det tolkes som hans måte å markere sitt styre.

Hvordan kunne høysetet være ett symbol på kongemakten, når også høvdinger og bønder hadde høyseter på sine gårder? Bell skriver at i ett samfunn vil ofte sentrale riter konstrueres ut fra lokale riter, ved at de sentrale gjøres mer avanserte og utbroderte. På samme måte kan lokale riter konstrueres som forenklete versjoner av sentrale riter.²⁶⁰ Dette vil gjelde i forhold til høysetet, altså at kongens høysete fungerte som ett maktsymbol nettopp fordi det var ett symbol for bondens makt i husholdet, ett symbol som det norrøne folk hadde innarbeidet og forholdt seg til også i hverdagen. Men høysetet kunne også knytte kongen til gudene, i kongespeilet sammenliknes kongens høysete på jorden med Guds dommersete i Himmelen og Odins høysete Lidskjalf var en parallell til den jordiske herskerens høysete.²⁶¹

Gennep skriver at ved kongelige innsettelse vil det skje «[...]en overlevering og en mottakelse av *sacra*, som her kalles «regalia», og som omfatter trommer, et septer, krone, «relikvier av forfedrene», samt en spesiell stol. Disse er på én gang symboler på og bærere av den kongelige magisk-religiøse makt.»²⁶² Ring, stav og eple eller globe ha vært den norrøne kongens regalier,²⁶³ og slik jeg forstår Gennep vil jeg også tolke høysetet som ett regalia.

Turner skriver at formidlingen av *sacra* er selve kjernen i liminalfasen. *Sacra* kan være hellige gjenstander som for eksempel relikvier, eller assosiasjonsfremmende gjenstander.²⁶⁴ Dette minner om kirkens helligdommer som skulle bæres i prosesjon, helgenrelikviene og korset var både hellig gjenstander og assosiasjonsfremmende. Jeg vil likevel ikke tolke disse som *sacra* direkte i forhold til kongsemnets liminalfase, ettersom Turner skriver at *sacra* og betydningen av dem ofte er hemmelige, altså forbeholdt de initierte.²⁶⁵ Korsets og helgenrelikviens betydning var allment kjent for kristne, og jeg vil tolke disse gjenstandene som *sacra* for alle deltakerne i ritualet, som også under deler av tinget befant seg i en liminalfase. Turner skriver at *sacra* også kan være en opplæring, for eksempel i myter om

²⁵⁹ Howard Wechsler sitert i Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 193 - 194

²⁶⁰ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 128

²⁶¹ *Kongespeilet*, 228; Steinsland, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi*, 85

²⁶² Gennep, *Overgangsriter*, 82

²⁶³ Steinsland, *Norrøn religion*, 403-404

²⁶⁴ Turner, «Midt i mellom» i Gennep, *Overgangsriter*, 138-39

²⁶⁵ Turner, «Midt i mellom» i Gennep, *Overgangsriter*, 138-39

verdens skapelse og om gudene, og denne opplæringen kunne være knyttet til bestemte gjenstander.²⁶⁶ Med begrunnelse i Steinslands tolkning av eple, ring og stav som herskersymboler og hennes analyse av disse symbolenes betydning i både Skirnesmål og andre norrøne myter som jeg har diskutert tidligere i oppgaven og som jeg skal ta opp igjen senere i dette kapittelet,²⁶⁷ mener jeg det er sannsynlig at en overlevering av disse gjenstandene til den nye kongen kan ha skjedd i forbindelse med opplæring om myter og om gudene.

På trinnet

Kongsemnet ankom tinget fulgt av hirdmenn og av kirkens menn som førte helligdommer i prosesjon. Men der måtte mannen som skulle bli samfunnets øverste hersker og Guds jordiske representant sitte på trinnet nedenfor høysetet, og altså lavere enn høvdingene som satt i sine høyseter. Hvorfor kunne ikke kongsemnet sette seg rett i høysetet? Man kan tenke seg at det ville virket langt mer imponerende på tingforsamlingen, men isteden skulle han altså innta en ydmyk posisjon ved foten av høysetet. Denne handlingen kan forklares fordi kongsemnet ikke ennå var blitt konge. Han hadde fått kirken og dermed Guds velsignelse, men noe avgjørende manglet for at han kunne ta plass i høysetet som konge, han måtte få kongsnavn, frem til det befant han seg i en liminalfase. Kongsemnet på trinnet kan også tolkes som en del av dannelsen av ett rituelte miljø ved motsetningene, lavt – høyt, verdslig – hellig, ydmykhet – verdighet og kongsemne – konge.

Ifølge Gennep markeres overgangsriter ofte fysisk,²⁶⁸ og han trekker parallellen til landegrenser som er atskilt av en nøytral sone: En person som befinner seg i den nøytrale sonen er mellom to verdener og dermed i en liminalfase, før han kan gå inn i den må han gjennom riter for å atskilles fra territoriet han kom fra og han må foreta integreringsriter før han kan forlate den nøytrale sonen å gå inn i ett territoriet. Samme betydning ligger i det å gå over en dørstokk, og terskelritene er de som utføres på selve dørstokken.²⁶⁹ Høysetet representerte statusen som konge, så når kongsemnet satt på trinnet nedenfor høysetet så var han bokstavelig talt på terskelen, det var en fysisk markering av liminalfasen.

²⁶⁶ Turner, «Midt i mellom» i Gennep, *Overgangsriter*, 139

²⁶⁷ Steinsland, *Norrøn religion*, 404-407, 410; Steinsland, *Den hellige kongen*, 62-63, 67, 69-74; Steinsland, «Herskermaktens ritualer», i *Plats och praxis*, 94 -100

²⁶⁸ Gennep, *Overgangsriter*, 30-31

²⁶⁹ Gennep, *Overgangsriter*, 30-31

At kongsemnet satt på trinnet markerte altså liminalfasen. Turner skriver at gjennom passivitet i liminalfasen, så vil den som initieres tilegne seg en spesiell og mystisk kunnskap, det er dette som skaper endringen i personen og gir han kraften som trengs i sin nye status.²⁷⁰ Kongsemnet på trinnet hadde en passiv rolle, men om dette var i forbindelse med forestillinger om at han herfra tok til seg spesielle evner eller kunnskaper gir ikke kildene svar på. Fra hedensk tid gir sagaene gir ingen informasjon om liminale riter i konungstekja i vikingtid, men eddadiktingen kan gi innblikk i forestillinger knyttet til liminalfasen. Jeg synes Gro Steinsland gir en god tolkning av eddadiktene Skirnesmål og Hyndluljod i forhold til kongeinitiasjon, liminalfase og regalier, der for vil jeg i det følgende avsnittet referere til hennes synspunkter.

I Skirnesmål er høysetet Lidskjalf utgangspunkt, derfra oppdaget Frøy jotunkvinne Gerd, og guden satt i høysetet når han sendte gjenstandene som representerte de kongelige regalia med på frierferden til Jotunheimen. Mens gjenstander var i jotunheimen, var de andre gudene urolige, Steinsland tolker dette som liminalfasen som tilsvarte tiden da ett samfunnet er mellom to konger. Trolig skulle gjenstandene bringes tilbake til gudenes verden når Gerd kommer til Frøy etter ni netter og de skulle forenes et hellige bryllup. Steinsland foreslår at diktet kan vise til intronisasjonsrite i vikingtidens samfunn, med høysete, verdighetstegn, en liminalfase som kanskje varte ni døgn og ble avsluttet med et hellig bryllup som kan ha vært reelt eller symbolsk. I de norrøne mytene var det foreningen mellom en gud og en jotunkvinne som var opphavet til herskerslektene, kongeslekten Ynglingene stammet fra Frøy og Gerd, mens ladejarlene stammet fra Odin og Skade. Samtidig symboliserte den mannlige guden kongen eller jarlen og jotunkvinne symboliserte herskerens landområde.²⁷¹

Hverken samtidssagaene eller sagaene i Heimskringla beskriver riter knyttet til å sitte på trinnet av høysetet eller at kongen skal løftes opp i det under konungstekja. Jeg vil regne det for sannsynlig at kongene hadde sitt høysete på tinget under konungstekja, men om kongsemnet satt på trinnet i innsettelsesritene i vikingtid og tidlig middelalder er mer usikkert. Høysetet hadde betydning innenfor overføring av arv, loven sa at arvingen skulle sette seg i høysetet sju dager etter begravelsen, det var da arveøl skulle holdes.²⁷² Og det er nettopp i forbindelse med arveøl at Snorre forteller om riten med å sitte nedenfor høysete. Hvis det å

²⁷⁰ Turner, «Midt i mellom» i Gennep, *Overgangsriter*, 138

²⁷¹ Steinsland, *Norrøn religion*, 404, 407; Steinsland, *Den hellige kongen*, 62-63, 67, 69-74

²⁷² Steinsland, *Det hellige bryllup*, 80

sette seg i sin fars høysete var vanlig ritual for å markere at man overtok arven, mener jeg at det kan tyde på at dette ritualet ble en del av konungstekja mot slutten av 1200-tallet, som følge av at arvets betydning ble sterkere understreket i forbindelse med enekongedømmet og at arveretten ble begrenset til kongens eldste ektefødte sønn.²⁷³

Oppsummering

Kongens høysete hadde sin parallell i bondens høysete på gården og en mytologiske parallell i Odins høysete eller Guds trone. Slik ble kongen plassert i mellomposisjonen mellom menneskene og gudene. Kongens høysete slik det beskrives satt opp i Hirdskråen, høyest og i midten av høvdingenes seter reflekterte kongens plass i samfunnet, som sentrum og den øverste i hierarkiet. Setenes fysiske høyde var med på dannelsen av ett rituelt miljø hvor forskjellen mellom høyt og lavt ble overført til forskjellen mellom grupper i samfunnet. Kongsemnet kunne ikke sitte i høysetet før han hadde fått kongsnavn. Han var fremdeles i liminalfasen, og plassen på trinnet markerte dette fysisk.

Liminalfasen i kongeinitiasjoner innebærer overlevering av regalier og noen ganger utstilling eller opplæring i kulturens sacra, altså hellige gjenstander eller hellig kunnskap. Kongens høysete kan ha vært regnet som ett regalia, Hirdskråen nevner ikke andre kongelige regalia. Kirkens helligdommer kan tolkes som sacra for alle deltakerne i ritualet, som også befant seg i liminalfasen før kongsemnet fikk sitt kongsnavn. Kongesagaene gir ingen informasjon om noe som kan tolkes til å være kongsemnets liminalfase under konungstekja i hedensk tid. Jeg har derfor vist til Steinslands tolkning av eddadikt og myter som viser at kongeinitiasjoner kan ha inneholdt en liminalfase som vart i ni døgn, med kunnskapsinnvielse og overlevering av spesielle regalier som eple, ring og stav som var blitt hentet ut av gravhaugen til en tidligere konge.²⁷⁴

Verken samtidsagene eller Snorre gir informasjon om at kongsemnet skal ha sittet på trinnet av høysetet under selve konungstekja, i Snorres sagaer er denne riten knyttet til arveøl. Det åpner for en mulighet for at denne delen av ritualet kom til på slutten av 1200 tallet.

²⁷³ Sigurdsson, *Norsk historie*, 119, 127

²⁷⁴ Steinsland, *Norrøn religion*, 404, 407; Steinsland, *Den hellige kongen*, 62-63, 67, 69-74; Steinsland, *Det hellige bryllup*, 80

Kapittel 5. Fra kongsemne til konge

Folket, hirden og geistligheten var samlet på tinget, høvdingene satt i sine høyseter og kongsemnet satt ved foten av høysetet. Det som så skulle skje, var at kongsemnet skulle bli konge. Hirdskråen bruker begrepet kongsemnet frem til en bestemt rite utføres, dette er påleggelsen av kongsnavn, etter dette brukes betegnelsen konge. Den første riten den nye kongen skulle gjennom var å heves opp i høysetet.

Kongsnavn

Ordene som skulle sies ved påleggelsen av kongsnavnet vitner om forestillingene om kongemakten andre halvdel av 1200 tallet. Kongsnavnet er ifølge Hirdskråen gitt av Gud gjennom arven, men samtidig er det gitt av folket. At talen inneholdt ord om at kongsnavnet også er gitt av folket, var med på å skape følelsen av forsonende hegemoni, altså at deltakerne så sin plass i samfunnets ordning av maktrelasjoner, selv om de i realiteten ikke hadde noe å si for hvem som var konge.

Finnes denne riten i sagaene? I Håkon Håkonssons saga fortelles det at «dei gav Håkon kongsnamn etter lovleg sed, og den mann som gjorde det, heitte Skjervald»²⁷⁵ Forfatteren av Sverres saga forteller at Sverre fikk kongsnavn på Øyrating. I Heimskringla skriver Snorre om flere konger at de fikk kongsnavn. Om andre skriver han bare at de *ble tatt til konge*.²⁷⁶ Jeg mener det er usikkert om forfatteren av Sverres saga og Snorre viser til det å gi kongsnavn som en bestemt rite, eller om det brukes som en generell måte å si at den det gjaldt ble tatt til konge. I Harald Hardrådes saga er det derimot tydelig at Snorre viser til en bestemt rite når han forteller at ”Tore fra Steig gav Harald kongsnavn der på tinget”, dette minner om Håkon Håkonssons saga og Hirdskråen. Jeg vil tro Snorre og hans samtid mente det å gi kongsnavn var en viktig rite i kongeinnsettelsene også i tidlig middelalder og vikingtid.

I følge Bells teori vil ritualer bygge på og referere til andre hverdagslige eller rituelle handlinger, men utføres på en litt annen måte slik at de differensieres og privilegeres.²⁷⁷ Å gi

²⁷⁵ *HH*, kap. 17

²⁷⁶ *Svs*, 22; *H. Hårfagre*, kap. 76; *HG*; kap. 1; *OH*, kap 4; *MG*, kap. 3 *H. Hardråde*, kap. 24; *M. Berrfött*, kap. 1; *Håkon Herdebreis saga*, kap. 1.

²⁷⁷ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 90-94

kongsnavn ligner en annen rituell praksis: dåpen, som er ett av sakramentene i kristendommen. Kristendommens lære er at alle mennesker blir født syndige på grunn av syndefallet og dåpen skal føre dem tilbake til Gud.²⁷⁸ Hvis det å gi kongsnavn var endel av konungstekja også i hedensk tid, så kan det ha hatt tilsvarende betydning, nyfødte barn ble lagt på kneet til faren som satt i høysetet, øst med vann og fikk navn.²⁷⁹ Navngiving av barn er ifølge Gennep en rite som skal integrere barnet i slekten eller i samfunnet,²⁸⁰ og samme hensikten mener jeg det må ha å gi kongsnavn, kongsemnet integreres i sin nye status som konge.

Hvem la kongsnavnet på kongen

Betydningen av riten som gav kongsnavn kan kanskje finnes ved å se på hvem det er som skulle utføre selve handlingen. Hirdskråteksten sier at «den fornemste, enten han er en lærd mann eller lekmann» skal gi kongsnavnet. I Håkon Håkonssons saga omtales de to som som gir kongsnavnet på henholdsvis Øyrating og Gulating bare som *en mann* og de nevnes med navn og hvor de er fra, men ikke med tittel eller rang. Ellers i sagaen legges titler gjerne til navnene, som Onund merkesmann, lendmannen Gregorius eller Eiliv kapellan. Om hertug Skule fortelles det i sagaen at han fikk kongsnavn av en lagmann. Også i Harald Hardrådes saga er det en mann uten noen tittel som gir kongsnavnet. Disse eksemplene åpner for at han som gir kongsnavnet skulle fungere som en representant for folket, og ikke tilhørte hirden eller geistligheten.

I Harald Hardrådes saga fortelles det hvordan Magnus den Gode delte kongsmakten med sin slektning Halarld Hardråde:

Så sa kong Magnus: «Med denne rørkjeppen gir jeg deg halve Norges rike [...]du skal være konge allsteds i Norge med samme rett som jeg.[...]Da tinget var satt kunngjorde kong Magnus for alle mennene den gava han hadde gitt Harald, sin frende. Tore fra Steig gav Harald kongsnavn der på tinget.²⁸¹

²⁷⁸ Jón Viðar Sigurðsson, *Kristninga i Norden. 750 – 1200*. (Oslo: Samlaget, 2003), 103

²⁷⁹ Steinsland, *Norrøn religion*, 329

²⁸⁰ Gennep, *Overgangsriter*, 56

²⁸¹ *H.Hardråde*, kap. 24

Kongsmakten ble her vurdert som en gave. Som motgave for kongsmakten holdt Harald gjestebud og gav store mengder gull til Magnus og hans menn. Men også det å gi kongsnavn ble oppfattet som en gave, Tore fra Steig fikk som motgave av Harald sølvpenner, gullringer, en kappe og løfte om ære og vennskap fra kongen. Som motgave for kongsmakten holdt Harald gjestebud og gav store mengder gull til Magnus og hans menn. Men også det å gi kongsnavn ble oppfattet som en gave, Tore fra Steig fikk som motgave av Harald sølvpenner, gullringer, en kappe og løfte om ære og vennskap fra kongen.

Kongelig innsettelse er hva Turner kaller «ritual of status elevation», ritual for opphøyelse av status. I slike ritualer innebærer liminalfasen ofte at den som skal endre status blir ydmyket. Turner bruker eksempler fra kongeinnsettelse i afrikanske stammer for å vise hvordan den kommende kongen under liminalfasen blir både fysisk og verbalt nærmest mishandlet av sine fremtidige undersåtter. Hensikten med dette skal være at den som skal ha den høyeste status først må lære hvordan det er og være av lav status, dette gjør han ydmyk i forhold til sine nye oppgaver og skal gjøre at han ikke senere misbruker sin makt. Samtidig vil undersåttene, som får lov å skjelle ut eller slå sin kommende konge, gjennomgå en statusreversering, det vil si at innenfor ritualet vil de opptre som om de hadde høyere status, men de faller tilbake til sin opprinnelige status når ritualet er over.²⁸²

I den norrøne kongeinnsettelsen skulle kongsemnet opptre ydmykt, men han ble på ingen måte ydmyket slik som i eksemplene til Turner. Men som Bell påpeker må ritualer forstås ut fra sin kulturelle sammenheng,²⁸³ og eksemplene fra afrikanske stammer kan naturligvis ikke overføres til norrøne forhold. Men kongsemnets ydmyke holdning når han knelte for biskopen, satt på trinnet av høysetet og mottok kongsnavn fra en person som eller er under han i status kan likevel ha hatt samme hensikten innenfor ritualet som de fysiske ydmykelsene Turner beskriver, at kongsemnet skulle minnes på at hans makt var gitt av Gud, men også bygget på at han hadde et folk å herske over og at han ikke skulle misbruke denne makten.

Kongen i høysetet

Biskoper, lendmenn, hirdstjorer og lagmenn skulle heve kongen opp i høysetet. Dette kan bety at kongen fysisk ble løftet opp i høysetet av ett antall menn som dermed representerte de

²⁸² Turner, *The ritual process*, 167-168, 170-172, 200-201

²⁸³ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 90

overnevnte grupper, eller det kan være at når alt folket reiste seg og sang så var dette en handling som symbolsk var tenkt å hevet kongen opp i høysetet. Uansett blir den rituelle betydningen den samme; det skaptet en forestilling om at det er geistlighet, aristokratiet og folket som hever kongen til den øverste posisjon i samfunnet. Strofene som ble sunget var med på å skape inntrykk av at dette var en hellig handling som ble utført etter Guds vilje. At alle på tinget skulle reise seg og synge bestemte strofer handlet også om det Bell skriver i forhold til fysisk deltakelse i ritualer, at det gir inntrykk av at alle deltakerne er enige i det som foregår, selv om individene kan oppleve en indre motstand mot de ritualer representerer.²⁸⁴ Det skaptet altså en opplevelse om at hele samfunnet aksepterte kongen som sin rette hersker.

Som del av overgangsritualet må dette regnes som integreringsriter, på samme måte som riter ved en dørstokk er terskelriter og selve inntredenen i huset integrerer personen med miljøet innenfor husveggene,²⁸⁵ så var kongsemnet på høysetets trinn en terskelrite, mens når han tok plass i høysetet så ble han integrert i sin nye status som konge.

At kongen skal heves opp i høysetet slik Hirdskræen forteller beskrives ikke i Håkon Håkonsson eller Sverres saga. I Snorres beskrivelse av arveøl i Ynglingesaga skal kongen leies til høysete.²⁸⁶ At kongen heves eller leies opp i høysetet henger sammen med at han først satt på trinnet av det. Som jeg diskuterte i forrige kapittel er det dermed mulig at disse ritene ikke var endel av konungstekja før siste halvdel av 1200 tallet. Snorre nevner også leing til høysetet i Harald Hårfagres saga, men den episoden minner mer om høysetets funksjon i forhold til arv, enn om konungstekja på tinget: «Da leidde han Eirik, sønn sin, til høgsete og gav ham makten over hele landet. Men da de andre sønnene til Harald fikk høre de, så satte Halvdan Svarte seg i kongshøgsetet; han tok styringen over hele Trondheimen...»²⁸⁷ betydningen av å leie opp i høysetet har trolig noe av sammen funksjon som i Hirdskræen, når Eirik leides opp i høysete ble han *gitt* kongsmakt av sin far, mens Halvdan satte seg selv i høysetet, han *tok* kongsmakten.

²⁸⁴ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 210, 211

²⁸⁵ Gennep, *Overgangsriter*, 31

²⁸⁶ *Ys*, kap. 36

²⁸⁷ H. Hårfagre, kap. 42

Oppsummering

Kongsemnets opphøyelse til kongeverdigheten slik det beskrives i Hirdskråen skjedde gjennom to riter, pålegging av kongsnavn og at kongen ble hevet opp i høysetet. Begge ritene hadde samme funksjon, de symboliserte at kongens makt kom fra Gud og fra samfunnet, og dannet dermed en opplevelse for deltakerne av forsonende hegemoni ved at de så sin plass i samfunnets maktordning samtidig som de opplevde at denne ordningen var grunnlagt av Gud. Dette var også riter som integrerte kongen i sin nye status, og som hadde til hensikt at den nye kongen opplevde at hans makt var gitt han av Gud, men også av hans undersåtter, slik at han ikke skulle misbruke sin makt.

Skikken med å gi kongsnavn kan gå tilbake til tidlig middelalder og kanskje også vikingtiden, men riten med å heve eller leie kongen opp i høysetet nevnes ikke i samtidssagaen, og i Heimskringla er dette ritualet ikke forbundet med konungstekja, men finner sted i arveølet. Hvis denne riten settes i sammenheng med at kongsemnet først skulle sitte på trinnet, noe som heller ikke nevnes i samtidssagaene, så kan det være disse ritene kom til i konungstekja fra midten av 1200 tallet, noe som sammenfaller med at arvekongedømmet for alvor ble gjennomført i praksis. Ved konungstekja før denne tid var trolig påleggelsen av kongsnavnet den riten som direkte endret kongsemnets status til konge.

Kapittel 6. Løftene

Sittende i sitt høysetet skulle kongen gi sin ed til undersåttene, og høvdinger, hirdmenn og bønder skulle gi troskapsløfte til kongen. At kongen gav sitt løfte etter at han hadde fått kongsnavn og tatt plass i høysete forklares i Hirdskråen med at kongen da føler seg mer forpliktet til å holde loven.

Kongeløftet

«Da lover jeg Gud og hans hellige menn, og derfor hans folk som jeg uverdig er blitt satt til å styre over»²⁸⁸ Fra ordene i kongens ed går det frem at løftet var rettet til Gud og geistligheten, og som en følge av at løftet var til Gud ble det også ett løfte til Guds folk. Når kongen skulle si at han var uverdig til å herske, viser han for deltakerne på tinget at han er ydmyk ovenfor Gud, Olav den hellige og den kristne lov, akkurat slik en *rex iustus* skulle være. Kongen skulle love å « [...] holde den kristne lov, som kong Olav den hellige gjorde opptaket til, og som under hans etterfølgere er blitt samtykket mellom kongen(e)s og deres (undersåtter) som bygger landet»²⁸⁹ Jeg vil si meg enig med Steinar Imsen, som påpeker at denne setningen i kongens løfte reflekterer tilpassingen mellom den gamle tradisjonen med konungstekja og den nye ideologien i arvekongedømmet.²⁹⁰

På samme måte som utføring av handlingen kneling skaper en identifisering med underordning hos den som kneler,²⁹¹ vil jeg mene at kongens tale også hadde til hensikt å påvirke han selv. Ydmykheten ovenfor Gud, den kristne lov og kongeembetet ble fysisk opplevd av kongen gjennom å uttale ordene i ett formelt løfte, og dermed følte seg «[...] forpliktet til å holde loven overfor undersåttene sine»²⁹² For tingdeltakerne har nok det å høre kongens løfter bidratt både til opplevelsen av at kongedømmet som styringsform var Guds vilje, og til opplevelsen av forsonende hegemoni. Dermed har kongens løfter hatt samme funksjon i Hirdskråens tid, som ved konungstekja til Håkon den Gode, hvor Håkon gav løfter om bedre vilkår for bøndene dersom de ville ta han til konge.²⁹³

²⁸⁸ *Hirdskråen*, 69

²⁸⁹ *Hirdskråen*, 69

²⁹⁰ Imsen, fotnote 7 i *Hirdskråen*, 69, 71

²⁹¹ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 99-100

²⁹² *Hirdskråen*, 69

²⁹³ *HG*, kap. 1

I arveølet, slik det beskrives av Snorre, skulle den nye kongen gi løfter av en ganske annen type enn ved konungstekja: Kong Ingjald i ynglingesaga gjorde «[...] det løftet at han skulle øke riket så det ble én gang til så stort mot alle himmelhjørner, eller også dø.»²⁹⁴ Svein Tjugeskjegg sverget ved minneskålen at han skulle drepe eller fordrive kong Adalråd i England innen tre år.²⁹⁵ Ingjald satte i gang med å fullføre løftet sitt allerede samme kvelden. Når deltakerne var blitt nok beruset, gav Ingjald sine menn beskjed om å sette fyr på hallen slik at de seks kongene og alle deres menn brant inne, og Ingjald kan så ta rikene som disse kongene hadde hatt.

Løftet som kongen gav ved Brageskålen eller minneskålen, skulle vise deltakerne at han var en sterk konge som ville oppnå ære, makt og rikdom. Det var viktig for tilhengerne at kongen deres var sterk og vant kriger. Det var gjennom krigsutbytte at kongen lønte sin krigerflokk, og gjennom å vinne kriger økte de sin ære. Deltakerne i ritualet opplevde det altså som en fordel å ta del i kongens makt og være hans støttespillere, også her medførte altså kongens løfte at tilhengerne opplevde forsonende hegemoni. Både kongens ed i Hirdskråen og løftene om storverk i arveølet mener jeg kan tolkes som integreringsriter fordi de etablerte ett forhold mellom den nye kongen og folket hans.

Undersåttenes løfte

Etter at kongen hadde gitt sitt løfte skulle hertug og jarl sverge ed om å være trofaste mot kongen og at de skal holde kongens eder ovenfor folket. Så skulle lendmenn, hirdstjorer og bønder sverge ed til kongen, denne eden er ikke gjengitt i Hirdskråen. Edsavleggelsene foregikk altså i rekkefølge etter status, slik var også denne delen av ritualet med på å understreke samfunnets hierarkiske struktur.

Håkon Håkonssons saga gir eksempel på hvordan edene kunne brukes i politisk spill: ”Sidan svor kongen å halde landsretten. Men jarlen hadde føreåt laga eiden såleis som han sjølv ville, og i den var det sagt at kongen skulle halde alle dei semjer som var gjorde mellom han og jarlen, men jarlen svor [...] at han skulle vere Håkon holl og tru så lenge som han heldt dei semjene som var gjorde mellom dei»²⁹⁶ Slikt kunne unngås når

²⁹⁴ *Ys*, kap. 36

²⁹⁵ *OT*, kap. 35

²⁹⁶ *HH*, kap. 24

Hirdskråen kom med fastlagte regler for hva som skulle sies i løftene. Det at Hirdskråen som tekst ble brukt som grunnlag, ikke bare for hva som ble sagt i løftene men for utførelsen av hele ritualet er forøvrig også en strategi for ritualisering. Uttalelsen av løftene hadde ellers samme funksjon som kongeløftet: avsigelsen av eder er en ritualisert handling og det som sies innarbeides samtidig i den som snakker. Samtidig hadde også undersåttenes løfter funksjon som integreringsriter.

Hirdens løfte

Etter tinget skulle hirden igjen kalles sammen, da var det ikke et kongsemne de skulle møte, men en konge. Nå skulle hirdmenne gi sitt troskapsløfte til kongen. Håkon Håkonssons saga beskriver også dette: «Andre dagen vart det blåse til hirdstevne. Dit kom lendmennene og heile hirda og gjorde eid både til kong Håkon og Skule jarl, og vart deira sverdtakarar, kvar med slike namnebøter som han før hadde hatt hos kong Inge.»²⁹⁷

På hirdstevne før kongens innsettelse hadde kongsemnet gitt løfter og fått hirdens støtte, men det var først etter innsettelsen at det kunne gjøres offisielt og bindende.²⁹⁸ Hvorfor måtte det offisielle gjøres etter tinget, og ikke på det første hirdstevne? Forklaringen ligger i hva som har skjedd i mellomtiden, initiasjonsritualet som forandret kongsemnet til en konge.

Oppsummering

Kongens ed og undersåttenes ed slik de beskrives i Hirdskråen hadde funksjon som integreringsriter mellom kongen og hans undersåtter. og betydningen av ordene som sies i eden innarbeides av de som sier løftet. Når kongen uttalte sitt løfte gav det tilhørerne en opplevelse av forsonende hegemoni fordi dette løftet skaper ett bilde av en konge som vil være rettferdig fordi han er ydmyk ovenfor Gud og følger lover som var blitt til med både kongers og folkets samtykke. Kongens løfter ved konungstekja og i arveølet i vikingtid og tidlig middelalder, hadde mye av den samme hensikten.

²⁹⁷ HH kap 17

²⁹⁸ Imsen, fotnote 9, i *Hirdskråen*, 73

Konklusjon del II

Konungstekja slik den beskrives i Hirdskråen begynner med at kongsemnet og hirdmennene møtes til forhandlinger dagen før hyllingstinget. Hirdmennene var en viktig del av kongens maktgrunnlag og kongsemnet må ha deres støtte før han kommer til tinget hvor han skal innsettes som konge. For hirdmennene skaper møtet en opplevelse av forsonende hegemoni fordi de vil få personlig nytte og makt ved å gjøre god tjeneste hos kongen. Neste dag skal kongsemnet forberede seg ved å gå til messe, be til Gud og helgenene og knele for biskopens velsignelse. Hensikten er at kongsemnet, som fortsatt er i liminalfasen, skal ta til seg de nødvendige egenskaper som han vil trenge i sin nye status: Han skal integreres med det hellige, vise sin ydmykhet ovenfor Gud og minnes om helgenene som forbilder, slik settes han i en sinnsstemning som gjør han forberedt til å bli en Rex Iustus. Helligdommene som bæres ut i prosesjon til tinget demonstrerer at kirken støtter den nye kongen og er en ritualisert handling som er med på markere kongens innsettelse som hellig.

Med følge av hirden i sin beste uniform og av kirkens menn som bærer relikvier, kommer kongsemnet til tinget hvor folket er samlet. Dermed er representanter for hele samfunnet samlet der for å delta i kongens innsettelse. På tinget skapes ett rituelte miljø som ved å skape motsetningspar som knyttes til lavt – høyt, understreker og forsterker den hierarkiske samfunnsordningen, samtidig som det skapes en forestilling om forsonende hegemoni, slik at selv de lavest i hierarkiet vil oppleve at de har egennyttelighet av samfunnets maktordning fordi en mann som har støtte av aristokratiet vil være en sterk konge og kirkens støtte viser at han vil være en rettferdig konge. Når kongsemnet sitter på trinnet av høysete er dette en terskelrite som markerer at han fremdeles er i liminalfasen, samtidig som det tomme høysetet markerer liminalfasen for folket som er uten konge. Også her skapes motsetningen mellom lavt og høyt som refererer til motsetningen mellom verdslig og hellig og mellom resten av samfunnet og kongen. Kongnavnet gis av en person som representerer folket og deretter heves han fysisk eller symbolsk opp i høysetet av representanter for alle samfunnsgruppene. Kongsemnet sitter lavt, men heves til den høyeste posisjon, og selv om han er født til denne posisjonen er det folket som opphøyer han til den. Slik integreres kongen med sin nye status som markeres ved kongnavnet og høysetet. Når han så er innsatt skal kongen gi en ed til Gud, som innebærer en ed til folket om at han skal holde loven, deretter skal høvdinger, lendmenn og bønder gi sine

eder til kongen. Også dette er riter med hensikt å integrere kongen med sitt folk, og det forestillingen om forsonende hegemoni.

I Hirdskråen står det at det skal kalles til ting etter gammel tradisjon, og at kongens innsettelse skulle skje på tinget var skikk som gikk tilbake til vikingtiden. En mann som kunne hevde å ha arvekrav til kongsmakten kalte til ting og ba om å bli tatt til konge,²⁹⁹ slik som Snorre skrev for Håkon den Gode i Heimskringla. Håkon gav løfter om hvilke fordeler folket ville få med han som konge, og deretter ropte folket at de ville ha han. Det som skjedde i kongens innsettelsesritual var altså i stor grad den samme på 1200- tallet som på 900- tallet, det ble skapt en forestilling hos folket om at at det å støtte kongen vil gi dem selv fordeler og at denne ordningen av makt i samfunnet var naturlig og skapt av noe utenfor menneskene selv. Skikken med at en representant fra folket skulle gi kongsnamnet kan også ha vært endel av den tidligere konungstekja, mens skikken med at kongsemnet måtte sitte på trinnet og så heves opp i høysetet hadde sin parallell i arveølet. I følge Steinslands analyse av mytologi og diktning fra hedensk tid kan kongeinittiasjon i vikingtid ha inneholdt en liminalfase over ni dager med opplæring om genealogi, gudenes verden og runekunnskap; overlevering av hellige gjenstander som kan ha vært hentet ut av forfedres eller tidligere kongers gravhaug.³⁰⁰

²⁹⁹ Sigurðsson, *Norsk Historie*, 76

³⁰⁰ Steinsland, *Norrøn religion*, 404, 407; Steinsland, *Den hellige kongen*, 62-63, 67, 69-74, Steinsland, «Herskermaktens ritualer», i *Plats och praxis*, 94 -100

Konklusjon

Gjennom denne oppgaven mener jeg å ha belyst hvordan tiden fra kongen merket at døden nærmet seg og til hans etterfølger hadde tatt plass som konge i høysetet, var en sammenhengende prosess av ritualiserte handlinger. Disse var ikke bare symbolske, de hadde en reel virkning på både kongen og hans undersåtter.

Når kongen i førkristen tid var død eller døende ble det satt igang bygging av en stor gravhaug, haugen var ikke bare en grav, men også oppholdssted for den døde og helligsted for folket. Under konstruksjonen av haugen ble det utført ritualer som deponering av gjenstander og ofring av dyr og rituelt drap på trelen som måtte følge sin herre i døden. Men også selve byggingen av haugen var et ritual, konstruksjonen av store gravhauger krevde mye av både tid, arbeidskraft og ressurser.³⁰¹ Det var altså mange mennesker som måtte delta, som ett folk som hadde mistet sin konge var de i en liminalfase, som opplevde det rituelle felleskapet Turner kaller *communitas*.³⁰²

Gravhaugen var et symbol folket kjente fra lokal praksis, på gårdene lå forfedrene i gravhauger som fungerte som helligsteder for slekten, og den var knyttet til forestillinger om at den som hvilte i haugen vokter over sin slekt og gård.³⁰³ Deltakelse i konstruksjonen av kongens gravhaug bidro til å overføre bondens rolle som overhode på gården og som beskyttende forfar i gravhaugen, til kongens rolle ovenfor folket. Dette førte igjen til at maktordningen i samfunnet med kongen øverst fremsto som naturlig.

Av gravgodset var det i tillegg til gjenstander som den døde hadde bruk for i dødsriket også gjenstander med spesiell symbolverdi, som skulle følge med til dødsriket og hentes opp igjen til de levendes verden ved et rituelt haugbrudd. Disse gjenstandene kan ha vært de kongelige regalier, som fikk spesiell kraft gjennom reisen til dødsriket før de ble gitt til en ny konge.³⁰⁴ Dette symboliserte overføringen av kongemakten, og det kan ha fungert som både rite for adskillelse fra den gamle konge og integrasjon med den nye.

³⁰¹ Gansum, «Fra Jord til handling», i *Plats och praxis*, 249-252, 272 – 282, Steinsland *Norrøn Religion*, 411-415

³⁰² Turner, *The ritual process*, 96

³⁰³ Steinsland *Norrøn Religion*, 344

³⁰⁴ Steinsland, «Herskermaktens ritualer», 94-96; Steinsland *Norrøn Religion*, 402-405, 413, 415; Steinsland, *Den Hellige kongen*, 69-74

Arveølet hadde også funksjon som adskillelse fra den gamle kongen og integrasjon med arvingen til kongemakten. Det var ett gjestebud hvor den nye kongen inviterte sin forgjengers venner og støttespillere. Uten sin konge var de i liminalfasen, når de skålte og drakk med den nye kongen, hørte hans løfter og så han ta plass i sin fars høysete var dette integreringsriter. Ved å holde gjestebud viste kongen at han var gavmild og løftet han sa ved skålen viste at han er ambisiøs og vil kjempe for sin og dermed tilhengernes rikdom og ære. Arveølet skapte dermed opplevelsen av forsonende hegemoni for gjestene som så sin plass i og sin nytte av å delta i maktordningen:

Snorres kongesagaer forteller at kongene ble valgt og innsatt på tinget. Men Steinslands tolkning av myter og diktning viser at det kan ha vært en spesiell periode forut for dette hvor kongsemnet var i en liminalfase som innebar innvielse i spesiell kunnskap og kanskje symbolsk ferd til dødsriket.³⁰⁵ Hensikten med liminalfasen var at kongsemnet skulle få de nødvendige egenskaper og forandres til å bli en konge. Når kongsemnet møtte på tinget og ba om å bli tatt til konge, så kan dette minne om den Turners beskrivelse av den liminale persons underkastelse for samfunnets kultur og tradisjon.³⁰⁶ Når bøndene utropte sin nye konge og gav han kongsnavn var dette integreringsritene, både for kongsemnet som trådte inn i sin nye status og for folket som fikk en ny konge. Bøndene fikk opplevelsen av forsonende hegemoni ved at kongsemnet gav dem løfter og bøyde seg for deres vilje ved å be bøndene om å bli tatt til deres konge.

Forholdet og rekkefølgen mellom haugbrudd, arveøl og konungstekja har nok variert. Arveølet var et gjestebud for kongens venner og familie, folk som ble regnet for viktige støttespillere. Konungstekja på tinget var derimot åpent for alle som kunne komme dit. Arveøl og konungstekja er kjent fra skriftlige kilder, mens haugbruddene fra arkeologiske kilder. Om gjenstandene som ble hentet ut i det rituelle haugbruddet ble overlevert under arveølet, konungstekja eller ved et eget ritual vet vi derfor ikke.

Den kristne konge som merket at døden nærmet seg måtte gjøre visse forberedelser. Kongen sørget for at det ble kjent hvem som var hans rette arving og hvilke beskjeder han hadde gitt til denne arvingen. Når disse forberedelsene ble utført som ritualiserte handlinger hadde dette

³⁰⁵ Steinsland, «Herskermaktens ritualer», 96-100

³⁰⁶ Turner, *The ritual process*, 95; Turner, «Midt i mellom» i Gennep, *Overgangsriter*, 136-137

også funksjon av å styrke forestillingen om at arvekongedømmet var Guds vilje. Mottakelsen av den siste olje og kongens aksept av at døden ventet, som når Sverre lot seg sette i høysetet, handlet om troen på at hvis tankene var vendt mot Gud og himmelriket så ville det bli lettere for sjelen å komme dit.³⁰⁷

Da kongen døde ble hans lik vasket, barbert og kledd i kongelig drakt, slik at folket kunne komme og se han. Stelling og påkledning gjorde at kongens lik fremsto som vakkert og sovende heller enn død. Ett vakkert lik skulle tyde på frelse³⁰⁸, noe som igjen kan ha gitt folk opplevelsen av at kongens styre var velsignet av Gud. Den døde kongen befant seg i en liminalfase i tiden mellom døden og begravelsen, dette synliggjøres tydelig i Håkon Håkonssons saga, når den døde kles opp i kongelige klær og ligger blant sitt folk, er han som i en posisjon mellom levende og død. Utover 1200 tallet kom forestillingen om at den dodes sjel måtte gjennom skjærsilden før den kom til Gud,³⁰⁹ noe som var grunn til at det ble sunget sjelemesser ved Håkon Håkonssons død, mens sjelemessene ikke nevnes i Sverres saga.

Når bønder, biskoper og hirdmenn var samlet rundt kongens lik er dette liminalfasen hvor det skapes en opplevelse av *communitas* gjennom felles sorg og tap av kongen, som berørte alle samfunnsgrupper. Den døde kongen som var sentrum for denne forsamlingen ble bildet på den levende kongen som den øverste i hierarkiet og den som holdt hele samfunnet sammen. Når representanter for alle samfunnsgrupper var samlet i selve begravelsen tydeliggjøres igjen *communitas*, men hovedpoenget med begravelsen var folkets adskillelse fra sin konge, selve lukking av kiste eller grav er adskillelsesriter. Gjennom de ulike ritene slik de beskrives i Håkon Håkonssons saga, fra kongens død til han begraves, skaptet det par av motsetninger som skapte ett rituelt miljø hvor kongeideologien på nytt ble innarbeidet for deltakerne.

Kongene ble begravet under kirkens gulv eller vegg. Dette handlet delvis om et hierarki på kirkegården hvor høyere status gav gravplass nærmere kirken. Men det handlet også om at kongen skulle gravlegges nær helgenene, som de kunne ha vennskapsforhold til og som kunne gå i forbønn for den døde.³¹⁰

³⁰⁷ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 72-75

³⁰⁸ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 90

³⁰⁹ Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*, 67-70

³¹⁰ Steinsland, *Norrøn religion*, 440; Nedkvitne, *Møtet med døden i norrøn middelalder*; 106-109; Hege Roaldset, "Mariakirken i Oslo: De religiøse funksjonene" Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, 1996, 31, 63

Kongens arving kunne innsettes før den gamle kongen døde, som Håkons sønn ble Magnus, eller etter en konges død, slik som Håkon selv. Før innsettelsen måtte kongsemnet holde stevne med hirdmennene. Møtet mellom kongsemne og hirdmenn handlet om å skape opplevelse av forsonende hegemoni for hirdmennene fordi kongsemnet måtte gi løfter om lik eller høyere rang til mennene. For kongsemnet var det viktig å få med seg hirdmennene til innsettelsen på tinget, deres deltakelse på der ville demonstrere at de støttet den nye kongen. Dagen selve innsettelsen skulle skje, måtte kongsemnet forberede seg med messe, bønn og mottagelse av biskopens velsignelse. Disse ritene handlet om at kongsemnet skulle forberedes til å tre inn i embetet som Guds utvalgte hersker og at han skulle vise sin ydmykhet ovenfor Gud.

Fra kirken dro kongsemnet til tinget med hirdmenn, biskop og andre geistlige som bar med seg kirkens relikvier. Kongsemnet hadde altså først fått med seg hirden og kirkens menn når han kommer til tinget for å møte representanter for hele folket. Dette skapte opplevelsen av forsonende hegemoni for folket som opplevde at kongen som hadde støtte av aristokratiet og av kirken ville være sterk og rettferdig. Hele denne tiden var kongsemnet i en liminalfase, noe som ble markert ved at han skulle sitte ved foten av kongshøysetet. De endelige ritene som integrerte han i sin nye status som konge var påleggelse av kongsnavn og at han ble hevet opp i høysetet. Kongsemnet som knelte for biskopen, satt på høysetets trinn og mottok kongsnavn fra en av sine undersåtter, kan tolkes i forhold til Turners beskrivelse av riter for statusheving. den som skal innsettes til konge opptreer ydmykt eller ydmykes i ritualet slik at han skal forstå at hans makt bygger på de mennesker som er under han, og at han ikke skal misbruke sin makt ovenfor dem.³¹¹

Når kongsemnet så var blitt konge skulle han gi løfte til Gud og sine undersåtter om å holde loven, og så skulle høvdinger hirdmenn og bønder gi sine eder til kongen, disse løftene var integreringsritter mellom kongen og hans folk. Også dette handlet om at kongens undersåtter opplevde at de hadde en plass, og en nytte i å delta i samfunnets maktordning. Hele konungstekja slik den beskrives i Hirdskræen kan sees som en serie av ritualiserte handlinger som danner motsetningspar som assosieres til spredd – samlet, lavt – høyt og verdslig – hellig. Disse assosieres videre til de hierarkiske forskjellene i samfunnet og til kongen som sentrum og som den høyeste, og bidrar til at denne samfunnordningen oppleves som Guds vilje.

³¹¹ Turner, *The ritual process*, 167-168, 170-172, 200-201

Alle overgangsriter følger mønsteret av adskillelse, liminalfase/terskelfase og integrering og hensikten er den samme, ritene skal sørge for at individet eller gruppen adskilles fra sin tidligere status eller tilstand, gjennomgår en forandring som gjør endringen mulig, og så på nytt integreres enten i samfunnet eller i en ny tilværelse.³¹² Selv om ritene i seg selv ble endret fra hedensk til kristen tid, så var hensikten med ritene den samme. Jeg mener likevel og se spesielt én tydelig forskjell: betydningen av liminalfasen i kongens innsettelsesritual.

Kongsemnets liminalfase i hedensk tid slik Steinsland har tolket den, inneholdt overlevering av regalier som var hentet tilbake fra dødsriket ved at de ble tatt ut av en gravhaug, og også en opplæring i myter, genealogi og kosmologi.³¹³ Dette fremstår som svært annerledes enn kongsemnets liminalfase i ritualet som beskrives i Hirdskråen, hvor de liminale ritene var at han skulle høre messe, be, knele for biskopens velsignelse og sitte på trinnet av høysetet. Forskjellen kan skyldes at det her ligger helt ulike kildetyper til grunn, mytologiske på den ene siden og en lovt tekst på den andre. Men hvis man tenker seg at dette likevel viser til en reel forskjell i ritualene mellom førkristen tid og høymiddelalderen, så kan betydningen også finnes i den endrede kongeideologien.

Begge religioner hadde en versjon av sakralkongedømmet, innenfor det hedenske sakralkongedømmet i Norge hadde alle av kongelig slekt spesielle egenskaper fordi de var resultat av foreningen mellom Frøy og en jotunkvinne. Disse egenskapene kunne gjøre menn av kongelig slekt bedre egnet til å herske enn andre mennesker, men han ble ikke automatisk en konge av den grunn. Kongeideologien på Hirdskråens tid var at Gud valgte den nye kongen ved å la han bli født som en konges eldste, ektefødte sønn.³¹⁴ Dermed mener jeg at liminalfasen i kongens initiasjon i hedensk tid i større grad handlet om at den som skulle bli konge måtte tilegne seg nye egenskaper gjennom denne fasen av ritualet. Liminalfasen til kongen som skulle bli en Rex Iustus handlet i større grad om at han skulle vise ydmykhet ovenfor Gud og det embete han skulle påta seg.

³¹² Gennep, *Overgangsriter*, 26-27

³¹³ Steinsland, «Herskermaktens ritualer», 94-96; Steinsland *Norrøn Religion*, 402-405, 413, 415; Steinsland, *Den Hellige kongen*, 69-74

³¹⁴ Steinsland, *Norrøn religion*, 405; Bagge, *Fra Knyttneve til scepter*, 35-37; Sverre Bagge, *From gang leader to the Lord's anointed: Kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*, *The viking collection vol. 8*, (Odense: Odense university press, 1996) 102-103

Bell skriver at ritualer er effektive i samfunn hvor makten begrunnes i krefter utenfor menneskene, og når de som domineres av denne makten trenger å oppleve forsonende hegemoni.³¹⁵ Dette mener jeg passer for det norrøne samfunnet både i hedensk og i kristen tid. I følge Bell er ritual egentlig snakk om at personer som har en rituell sans utfører en serie med ritualiserte handlinger som fører til dannelsen av motsetningspar. Disse vil referere til hverandre å få betydning av hverandre, og den ene siden i paret vil alltid dominere den andre. Disse motsetningene vil skape ett rituelt miljø hvor relasjoner av dominans og underordning blir oppfattet som naturlig av deltakerne, som ikke ser at det er de selv som har skapt disse relasjonene. De oppfatter isteden at makten er en del av en naturlig eller gudegitt verdensordning.³¹⁶

Deltakerne i den norrøne kongens begravelse og initiasjon kom altså til disse ritualene utstyrt med en rituell sans som de hadde fått innarbeidet gjennom deltakelse i ritualer som gårdskult, sakramenter og gudstjenester. Dermed kunne de gjenskape ett rituelt miljø av motsetningspar som speilet maktforhold folk alt kjente til, og som dermed ble forsterket og fornyet i deltakernes virkelighetsoppfatning. Slik ble maktforholdene, hvor kongen var den øverste i samfunnet, opplevd som naturlige.

Jeg mener de viktigste elementene i de hedenske kongeritualer, sett fra ett maktsynspunkt, handlet om forholdet mellom sentrale og lokale riter, og om forsonende hegemoni. Ifølge Bell og Foucault må herskermakt grunnlegges i hverdagslige maktforhold, og sentrale riter utføres ofte som avanserte og utbroderte utgaver av lokale riter.³¹⁷ Menneskene som var tilstedet i den hedenske kongens begravelse hadde fra før deltatt i riter ved gårdens gravhauger og kjente betydningen av disse som helligsted for slekten og den døde som beskytter av gårdens folk. Gjennom tilsvarende, men større og mer omfattende, begravelsesriter for kongen ble lokale maktrelasjoner overført til de sentrale. Dermed ble kongens maktforhold til sine undersåtter opplevd som tilsvarende bondens maktforhold med sitt hushold, og forfedrekulten overført til troen på at kongen i gravhaugen kunne gi fred og gode avlinger.

Innenfor høymiddelalderens kongelige begravelse og innsettelse mener jeg det sentrale er hvordan samfunnets hierarkiske orden fremtrer i ritualene gjennom motsetningspar som alle

³¹⁵ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 116

³¹⁶ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 74, 101-104, 220-223

³¹⁷ Bell, *Ritual theory, ritual practice*, 128, 200

refererer til forholdet mellom kongen og undersåttene og mellom kongen og Gud. Opplevelsen av forsonende hegemoni mener jeg var viktig i kongenes begravelser og innsettelse i både vikingtid og middelalder. I førkristen tid handlet dette om å skape en ide om kongen som en sterk leder og krigerkonge som dermed kunne lede sine menn til ære og rikdom, og gi sitt folk fred og dermed gode år. På 1200-tallet fikk aristokratiet se sin nytte i å støtte kongen fordi at han kunne gi dem makt og status, og folket må ha opplevd at en konge som hadde både aristokratiets og kirkens støtte ville bli en sterk og rettferdig konge som styrte slik Gud ville det.

De hedenske ritene legitimerte kongemakten hovedsakelig ved å knytte den til maktstrukturer som alt eksisterte innenfor de enkelte gårdene og slekten. Sentral kongemakt var ny i vikingtid og jeg vil tro at det var derfor viktigere å grunnlegge den på eksisterende maktrelasjoner i samfunnet. Med religionsskifte fikk kongemakten en sterk legitimitet gjennom kristendommen og skillet mellom det kongen og alle andre i samfunnet ble sterkere, i 1200-tallets ritualer fremstår dermed understrekingen av samfunnets hierarkiske ordning og kongen som innehaver av ett guddommelig embete som viktigst.

Tittelen på min masteroppgave, ”Graven og høysetet” valgte jeg fordi dette fremstår som de tydeligste symbolene innenfor kongens døds og innsettelsesritualer. Forandret disse stedene betydning fra 900 tallet til 1200 tallet? Gravhaugen i hedensk tid var det viktigste innenfor dødsritualene, den var både ett oppholdssted for den døde, ett monument som skulle sørge for at kongen ble husket og æret, og ett helligsted for hans folk.³¹⁸ Jeg kan ikke se at den kristne kongens grav under kirkegulvet hadde samme betydning, forskjellen skyldtes sannsynligvis kristendommens lære om sjelen og ett sterkere skille mellom døde og levende. Olav den hellige ble her en overgangsskikkelse, som Steinsland har påpekt var det likheter mellom gravhaugene som helligsteder og at Olavs levninger ble lagt i skrin på kirkens alter som en helligdom.³¹⁹ Men også ved Sverres grav mener jeg å se en kontinuitet fra tidligere tider. Hans krigsutstyr ble hengt på graven, og de hyllende ordene i gullbokstaver skulle sørge for at Sverre ble husket som en ærefull konge.

Høysetet som del av innsettelsesritualet fremtrer i to kilder, Snorre beskriver det innenfor arveølet, og i Hirdskråen er høysetet en sentral del av ritualen. Kongens høysetet var ett

³¹⁸ Steinsland, *Norrøn religion*, 344, 411, 413

³¹⁹ Steinsland, *Norrøn religion*, 450

symbol på hans makt, men også bonden hadde sitt høysete på gården, Odin hadde høysete i Valhall og Gud satt på trone eller dommersete i himmelen.³²⁰ Slik bidro forestillingene knyttet til høysetet til å plassere kongen i en posisjon mellom menneskene og gudene. Sagaene nevner ikke høysetet i forbindelse med konungstekja på tinget, dette kan selvfølgelig skyldes utelatelse fra sagaforfatterne men jeg synes det er spesielt interessant at høysetet ikke nevnes i forbindelse med Håkon Håkonssons innsettelse. Sagaforfatteren beskriver ellers mange av de samme ritene som i Hirdskråen, og at før innsettelsen skulle Håkon sitte i jarlens høysete. Jeg mener det er sannsynlig at kongen hadde sitt høysete på tinget under innsettelsen, men at selve ritene med å sitte på trinnet og deretter heves opp i høysetet ikke ble en del av konungstekja før på Hirdskråens tid. Denne ritene stammet opprinnelig fra arveølet, hensikten var å markere overtakelse av arven.³²¹ At ritene knyttet til arv og høysetet ble innført i konungstekja engang mellom Håkonssons innsettelse og nedskrivningen av Hirdskråen mener jeg kan skyldes at ene- og arvekongedømmet ble innført i praksis i løpet av denne tiden.³²²

Avgrensning jeg har gjort av denne oppgaven i forhold til tid og omfang, har ført til at ritualene i høymiddelalder og hedensk tid fått mest plass. Fra høymiddelalderen er kildene mest detaljerte og pålitelige, mens kildene fra vikingtid kunne fylles ut med sekundærlitteratur om funn fra arkeologisk og mytologisk forskning. Fra tidlig middelalder har jeg kun brukt Snorres sagaer, og her kunne kanskje ett større kildemateriale bidratt til å belyse denne periodens ritualer mer, men hovedlinjene i utviklingen ville sikkert blitt de samme.

Modellen for overgangsritualer har vært brukt av Steinsland og andre forskere for å undersøke norrøne ritualer, men gjennom min analyse mener jeg å ha bidratt til å vise hvordan det var en sammenhengende prosess av riter fra en konge lå døende til den neste kongen var innsatt. Disse markerte den gamle kongens overgang fra livet til døden, etterfølgerens overgang fra kongsemne til konge, og samtidig hele samfunnets overgang fra en konge til den neste.

Så vidt jeg vet har ingen brukt Bells teorier på norrøne kilder i forbindelse med kongens død og innsettelse. Det nyttige med å bruke Bells teorier er at de hjelper oss å få tak i hensikten i ritualer som middelalderens mennesker selv ikke kunne se: De som utførte ett ritual så målet, å ta farvel med en konge eller innsette en ny, men de så ikke hva som skjedde underveis,

³²⁰ *Kongespeilet*, 228; Steinsland, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi*, 85

³²¹ Steinsland, *Norrøn religion*, 346; Steinsland, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi*, 80

³²² Sigurðsson, *Norsk Historie*, 119, 127

hvordan de selv skapte ett ritualisert miljø hvor maktordningen og relasjoner av dominans og underordning ble innarbeidet i deres virkelighetsoppfattning og tilskrevet en naturlig eller gudegitt ordning.

Kilder og litteratur

Kilder

Edda-Dikt. Oversatt av Ludvig Holm-Olsen. Oslo: J. W Cappelens forlag A.S, 1975.

Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgagne menn. Oversatt av Steinar Imsen. Oslo: Riksarkivet, 2000.

Ibn Fadlān, Ahmad. Bæk Simonsen, Jørgen. *Vikingerne ved Volga: Ibn Fadlāns reisebeskrivelse / resumeret, deloversat og kommenteret af Jørgen Bæk Simonsen*. Høbjerg: Wormianum, 1981.

Kongespeilet. Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger. Oslo: De norske bokklubbene, 2000.

Sturlasson, Snorre. *Norges Kongesagaer*. (Red) Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy, Oversatt av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip. Gyldendal Norsk Forlag A/S, 1979.

Sverres saga. Oversatt av Dag Gundersen. Norges nasjonallitteratur bd 1. 4. Utg. Oslo / Gjøvik: Norbok a.s, 1996.

<http://www.nb.no/utlevering/nb/a9ce2b633780b0c8b9e74abe7f0e31bd#&struct=DIV4>

Sverresoga. Oversatt av Halvdan Koht. 6.utg, Oslo: Det norske samlaget, 1995.

http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?urn=URN:NBN:no-nb_digibok_2008022601019

Tordsson, Sturla. *Håkon Håkonssons saga*. Oversatt av Kr. Audne. 2. Utgave ved Knut Helle. Oslo: Det norske samlaget, 1963.

Litteratur

Aanstad, Anders. «Ritualteori og det moderne. Magiens forfall og gjenoppståelse i nyere teorier om ritual». Mastergradsoppgave, Universitetet i Tromsø, 2009.

<http://www.ub.uit.no/munin/bitstream/handle/10037/1891/thesis.pdf?sequence=2> (Oppsøkt 13.08.2011)

Bagge, Sverre. *Society and politics in Snorri Sturlusons Heimskringla*. Berkley: University of California Press, 1991.

Bagge, Sverre. *From gang leader to the Lord's anointed : kingship in Sverris saga and Håkonar saga Håkonarsonar*. The viking collection vol. 8. Odense: Odense university press, 1996.

Bagge, Sverre. «Snorres bilde av det tidlige norske kongedømmet.» I (Red.) Jens Peter Schjødt, Ulf Drobin, Juha Pentikäinen, Gro Steinsland og Preben Maulengracht Sørensen. *Myte og ritual i det førkristne Norden: Ett symposium*. Odense: Odense universitetsforlag, 1994.

Bagge, Sverre. *Mennesket i middelalderens Norge: Tanker tro og holdninger 1000 til 1300*. Oslo: Aschehoug, 1998.

<http://www.nb.no/utlevering/nb/eb4c9e9c2c82256a7c83841ad329d70c>

Bagge, Sverre. *Fra Knyttneve til scepter: Makt i middelalderens Norge*. Rapportserien nr 67. Oslo, Makt- og demokratiutredningen 1998-2003, 2003.

Bell, Catherine. *Ritual theory, ritual practice*. New York: Oxford university press, 2. utg. 2009.

Gansum, Terje. «Fra Jord til handling.» I (Red.) Kristina Jennbert, Anders Andrén og Catharina Raudvere. *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual*. Lund: Nordic academic press, 2002.

Gennep, Arnold van. *Rites de passage. Overgangsriter*. Oslo: Pax forlag, 1999.

<http://www.nb.no/utlevering/nb/ce7fc11ff8c5ed667029ef1cd491f9a1>

Heimskringla, <http://www.heimskringla.no/wiki/Hyndleljod> (Oppsøkt 07.06.2011)

Helle, Knut. «Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken». I (Red.) Jan Ragnar Hagland og Steinar Suphellen. *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland : kjelder og tradisjonar: Innlegg ved eit seminar i regi av Det kongelige norske videnskabers selskab 13-14 oktober 2000*. Skrifter (Det kongelige norske videnskabers selskab) Bd 1. Trondheim: Tapir, 2001.

Hjelmtveit, Sissel-Anny. «Håkonshaugen på Seim» <http://www.hakonshaugen.no/side5.html> (Oppsøkt 29.10.2011)

Monclair, Hanne. *Forestillinger om kongen i norsk middelalder gjennom ritualene og symbolene rundt ham*. KULTs skriftserie nr. 44. Hovedfagsavhandling, Oslo: Norges forskningsråd, 1995

Näsström, Britt-Mari. *Blot: Tro og offer i det førkristne Norden*, Oslo: Pax forlag A/S, 2001.

Nedkvitne, Arnved. *Møtet med døden i norrøn middelalder: En mentalitetshistorisk studie*. Oslo: Cappelens akademiske forlag, 1997.

<http://www.nb.no/utlevering/nb/50501ad388dd7f5fb02f9b2484487479>

Sigurðsson, Jón Viðar. *Norsk Historie 800 – 1300: Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Oslo: Det norske samlaget, 1999.

Sigurðsson, Jón Viðar. *Kristninga i Norden. 750 – 1200*. Oslo: Samlaget, 2003.

Sigurðsson, Jón Viðar. *Det norrøne samfunnet – Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*, Oslo: Pax Forlag A/S, 2008.

Sigurðsson, Jón Viðar. *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900 – 1300*. Oslo: Pax forlag A/S, 2010.

Roaldset, Hege. "Mariakirken i Oslo: De religiøse funksjonene". Hovedfagsoppgave, Universitetet Oslo, 1996.

Solberg, Bergljot. *Jernalderen i Norge: Ca. 500 f.kr. - 1030 e.kr*. Oslo: J.W. Cappelens forlag A/S, 2003.

Gro Steinsland, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi: En analyse av hierogami-myten i Skírnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð*. Oslo: Solum forlag, 1991.

<http://www.nb.no/utlevering/nb/ad6a7f36d8f6f6445e83b629f87c7c39>

Steinsland, Gro. *Eros og død i norrøne myter* Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

<http://www.nb.no/utlevering/nb/16d8bd836349db39d932d53d14491426>

Steinsland, Gro. *Den Hellige kongen: Om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder*. Oslo: Pax forlag A/S 2000.

Steinsland, Gro. «Herskermaktens ritualer: Kan mytologien sette oss på spor av gjenstander og kult knyttet til herskerens intronisasjon.» I (Red.) Kristina Jennbert, Anders Andrén og Catharina Raudvere. *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual*. Väger till Midgård 2. Lund: Nordic academic press, 2002.

Steinsland, Gro. *Norrøn Religion: Myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax forlag A/S, 2005.

Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. New York: Aldine de Gruyter, 1995.

Turner, Victor. «Midt i mellom. Liminalfasen i overgangsriter.» I (Red) Dag Øistein Endsjø. *Rites de passage. Overgangsriter*. Oslo: Pax forlag, 1999.

<http://www.nb.no/utlevering/nb/ce7fc11ff8c5ed667029ef1cd491f9a1>